

VŠEOBECNÝ ZEMĚPIS.

DÍL DRUHÝ

PRO DRUHOУ A TŘETÍ TŘÍDU ŠKOL GYMNASIJNÍCH

A

DRUHOУ AŽ ČTVRTOУ TŘÍDU REALNÍ

NAPSAL

FRANTIŠEK SOBEK.

TŘETÍ VYDÁNÍ.

Veškerá práva jsou vyhrazena.

Cena 1 zl., vázaná v plátně 1 zl. 20 kr.
= 2 K " " " 2 K 40 h

V PRAZE.

NAKLADATEL I. L. KOBER KNIHKUPECTVÍ.

1895.

P

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PEDAGOGICKÉ FAKULTY
HRADEC KRÁLOVÉ

Signatura U 1256 / 2

Invent. č. 201385

Knihiskárná I. L. Kobra v Praze.

Asie.

44 mill. km^2 — 829 mill. obyv. — 19 na 1 km^2 .

§. 1. Asie poloha, rozsah a podoba*).

Poloha k pozorovateli. Ukažte pevninskou část Asie a její ostrovy! Ukažte na globu ty dva směry, které vycházejí z Prahy dotýkají se pevniny asijské na nejjazších krajích. Roztáhněte v ty dvě strany obě ruce najednou! Vypočítejte na základě stupňů zeměpisných odlehlost nejbližšího a nejvzdálenějšího místa pevninského od Prahy a srovnejte ty vzdálenosti s příslušnými vzdálenostmi Afriky! Které země přejde Moravan, jde-li nejbližší cestou do Asie?

Okoli. Jmenujte oceány asijské a ukažte jejich rozhraní. S kterými zemědily Asie stýká se bezprostředně a kde? s kterými sloučena jest řadou ostrovní? Jak daleko mají z Kantonu k záp. břehu mezičímu? Změřte nejkraťší vzdálenost Asie od Australie a srovnejte ji s přímou vzdáleností Evropy od Ameriky! Sledujte na globu východní břeh asijský a západní americký a všimněte si vzájemného směru obou těch břehů; podobně učiňte se břehy severními všech zemědilů!

Poloha mathematická. Opakujte z I. dílu §. 12.! — Určete z mapy zeměpisnou šířku a délku Asie! Kudy jde Asií rovník? Kolik stupňů vzdáleno jest nejsey. místo pevniny asijské, mys Čeljuskinův, od s. točeny, kolik nejjižnější, mys Buru, od rovníku? Která rovnoběžka jde středem Asie? Kolik stupňů zabírá Asie od s. k j.? Po kolika stupních délkových rozkládá se Asie? Který poledník jde jejím středem? Určete zeměpisnou polohu středu asijského!

Rozsah Asie. Vyměřte nejdelší přímky pevniny asijské: a) od průlivu Mandebského k mysu Východnímu, b) od mysu Čeljuskinova k mysu Buru a přirovnejte je k nejdelším přímkám evropským i africkým! Vypočítejte, za kolik hodin přejde Asii slunce, jež obejde kolem země, t. j. ujde 360° rovnoběžkových, za 24 hodiny. Kolik hodin šel by touž cestou člověk, kdyby ušel denně 50 km? Když v Kalkutě mají pět hodin odpoledne, kolik jest tu chvíli v Mekce, ve Smyrně, v Pekingu a na mysu Východním? Pořídte si dle měřítka mapy asijské a) proužek papíru = 500 km a odhadněte podle něho některé vzdále-

* Otázky a úlohy této obecné statí položeny tu jednou provždy.

nosti asijské, b) čtverec = $\frac{1}{4}$ mil. km^2 a odhadněte podle něho některé části Asie! Tytéž vči odhadněte okem a přesvědčete se pak z tabulky v §. 13., oč jste pochybili. Lze-li vývoj Dunaje načrtouti do Arabie, nebo do Zadní Indie? Kolikery Čechy*) daly by se udělati z Asie? Kolikrát jest Asie větší než Evropa a než Afrika?

Podoba pevniny. Sledujte okraj pevninský a jmenujte všechny půlostrovy a záilly! Odřízněte všechny půlostrovy považujice také předni Asii na z. od Tigrida za půrostrov! Jakého tvaru jest trup a kolik km vzdálen jest přibližný jeho střed od moří sousedních? Vyměňte stranu pevninskou i délku každého půrostrovu! Srovnejte půrostrovy dle jejich rozsahu! Kterým směrem jede každý z nich a jak jest členitý?

Pozorujeme-li Asii na globu, majíce střed její poblíž oka, zdá se nám, že krajní poledníky její značně od sebe se rozvíhají a rovnoběžky touž měrou se uchylují od směru vodorovného; takovýto pohled skýtá mapa.

Přirovnejte směr Uralu na mapě asijské k jeho směru na mapě evropské a vysvětlete zdánlivý v něm rozdíl! Přirovnejte Asii na globu k Asii na mapě průmětu Merkatorova, všimněte si stupňových čtyřúhelníků v obou obrazích a vysvětlete rozdíl jejich podoby a chybu každé z obou map!

Podoba ostrovů. Které jednotlivé ostrovy a která souostroví náleží k Asii a kde jich nejvíce? Jmenujte každé skupiny ostrovů největší!

Souostroví Velikého oceánu vynikají obloukovitým sezením a podobají se tvarem tím protilehlému břehu asijskému a četným pohořím na pevnině, tak že, kdyby sousední moře dostatečně opadla, souostroví ona stala by se pohořími směru obloukovitého a byla by s nynějším okrajním horstvem v těch stranách téměř rovnoběžná, východní pak břeh asijský podržel by svoji zvláštnost, totiž podobu několika oblouků za sebou jdoucích.

Poměr trupu asijského ke členům jest 3 : 1.

Asie má poměrně méně členů než Evropa, nejvíce na jv., a tam jest také nejilejší život.

S. 2. Asijský povrch a vodstvo.

Ostrovy. Ostrovy drobné jsou skoro všechny nízké; ostrovy větší mají nerozsáhlé nížiny na pomoří, ostatně pnou se vysocinami i velehorskými, nejvýše Nipon Fusijamou (nad 4300 m).

Od zálivu Martabanského obloukem přes Andamany, Sumatru, Timor a Džilolo na ostrovy Filipovy, odtamtud po všech ostrovech při východním břehu asijském a dále na jv. pomoří

*) Čechy = 52.000 km^2 , Morava = 22.000 km^2 , Slezsko = 5.150 km^2 , Rakousko-Uhersko = 625.000 km^2 .

kamčadském, na Aleutech a po největší části všeho západního pomoří amerického táhne se nepřetržitá řada živých a vyhaslých sopek, jež Tichý oceán kolkolem obklopují; také vnitro Tichý oceán má prostoupeno řadami a skupinami vulkanickými.

Přední Indie. Z půlostrovů asijských jediná Přední Indie tvoří celek samostatný, ostatní všecky jsou části vysočiny trupové.

Přední Indii rozumíme nejen vlastní půlostrov na j. od čáry pojící ústí indské s ganžským, ale i část trupu na s. až k Himalaji.

Která země evropská podobá se v této věci Přední Indii?

Vlastní půlostrov zvedá se planinou *Dekanskou*, jož vroubena jest pokrajními pohořími: na s. *Vindhjí*, na z. *Ghaty Západními*, na v. *Ghaty Východními*.

V části trupové na s. od Vindhje rozkládá se nížina *Indská* na Indu a veleúrodná nížina *Ganžská* nebo *Hindustan* na Ganze.

Které větší řeky tekou Přední Indii?

Trup a půrostrový ostatní. Pod hladinu moře světového níží se pobřeží plesa Chvalinského a krajina při moři Mrtvém (-400 m), nejnižší to místo nejen Asie ale všechno povrchu zemského.

Nížinou jest: a) Úzký pruh pobřežní moře Černého a Indického i Tichého oceánu; tato pobřežní nížina vniká proti řekám hluboko do trupu, zejména proti Eufratu a Tigridu nížinou *Babylonskou*, proti Jangci a Hoanghu nížinou *Činskou*; b) široké pomoří Ledového moře, tím širší, čím dál na z., až podél horstva Uralského rozloží se v široširou nížinu, již dělíme na Turanskou a Sibiřskou.

Turanská nížina rozkládá se na j. od 50° s. š. a souvisí s nížinou Ruskou při Chvalinském plesu, kde klesá v proláklinu; *Sibiřská* rozpíná se od Turanské na j. a sv. až k Ledovému moři a vniká hluboko do vysočiny úzkými údolími Jeniseje a Leny a jich poboček.

Vysočiny pevninské středem jest velevysoká planina *Pamir**) jež Asii dělí na přední a zadní; tato jest vyšší než ona a sluje tudiž *Vysoká Asie*.

a) *Přední A.* přiléhá k Pamiru částečně pustou planinou *Iranskou*, jež v sv. cípu strmí vějířovitou hornatinou s velehorským *Hindukušem* a lemována jest kolkolem pohořími: severní pásmo zvedá se u Kaspického plesa v *Elburs*, v němž vyhaslá sopka *Demavend* (5600 m); vých. kraj tvoří pásmo *Šulimanské*,

*) Pamir = náhorní rovina.

přes něž jediná pohodlnější cesta vede údolím Kabula, pobočky indské; jižní kraj sklání se stupňovitě k moři, sz. kout přechází v hornatinu Arménskou.

Hornatina Arménská rozkládá se mezi Kurem, horním Tigriderem, mořem Černým i plesem Kaspickým a jest prameniskem nejdůležitějších řek přední Asie; nejvyšše pne se *Araratem* (skoro 5200 m).

Za Kurem na s. zvedá se mezi mořem Černým a Kaspijským plesem z oboustranné nížiny velehorský a nad pomyšlení neschůdný *Kavkaz*; nejvyšší hory strmí právě ve středu, mezi nimi *Elbrus* (5600 m), nejvyšší v přední Asii.

Na které pohoří evropské připomíná Kavkaz? Vytkněte podobu i různost Pyrenaejí a Kavkazu a) v jejich výšce a směru, b) v jejich okoli!

Hornatina Arménská souvisí na z. s planinou *Maloasijskou*, lemovanou kolkolem vysokými horstvy, z nichž nejvyšší jest *Taurus* (přes 3000 m) na jihu; jihozápadním svahem přechází planina Maloasijská v planinu *Syrskou*.

Planina *Syrská* rozkládá se od Eufratu ke Středozemskému moři; tam zvedá se dvěma rovnoběžnými pohořími, *Libanonem* (západním a vyšším) a *Antilibanonem*, mezi nimiž vinou se hluboká údolí řek Oronta i Jordana. Syrská planina jest vyprahlá poušť a souvisí bezprostředně s Arábii.

Arabie, jediná chudovodá, větším dílem písčitá planina, přechází k zálivu Perskému v nížinu, k ostatním mořím svažuje se příkře; nejlépe, ponejvíce však jen uměle, ovlažován jest cíp jihozápadní, jenž sluje proto *Jemen*, t. j. Sťastný.

Částí Arabie jest půrostrov *Sinajský*, na s. pustý a rovný, na j. hornatý; tu stojí *Sinaj* (skoro 3000 m).

b) *Zadní nebo Vysoká Asie*.

Z Pamira vybíhají na v. tři velevysoká a dlouhá pohoří: *Himalaja*, *Kuenlun* a *Tienšan* (= hory Nebeské).

Věčnosněžná *Himalaja*, jižní to hradba Vysoké Asie, stojí mezi Indem a Brahmaputrou a jest 2222 km dlouhé i nejvyšší horstvo světa. Jižní patou opřá se o nížinu Indskou a Hindustan, na s. přechází u velevysokou hornatinu Tibetskou. Většina vrcholů himalajských strmí do 8000 m, nejvyšší *Everest* jinak *Gaurisankar* do 8840 m a soused jeho na v., Kančinčinga, do 8600 m.

Přechody himalajské jsou všechny velevysoké a nad pomyšlení neschůdné.

Načrtňte cestu Tibetem přes Himalaji na Dekan! Které řeky

obklopují Himalají? Které jiné pohoří asijské a které evropské jest řekami podobně obklopeno? V čem liší se řeky himalajské od řek kavkazských a pyrenaejských? Načrtňte Pyrenaeje, Kavkaz a Himalají vedle sebe užívajice téhož měřítka! Načrtňte diagramy nejvyšších vrcholů týchž pohoří!

Mezi Himalají a *Kuenlunem* rozpíná se *Tybet*, 4000 m průměrné výšky, nejvyšší planina světa. Od sz. vniká do Tybeta věčnosněžné pohoří *Karakorum*, jehož vrcholy od himalajských málo si odevzdají, nejvyšší *Dapsang* (nad 8600 m); na v. prostupují Tybet četná vějířovitě seřazená pohoří, jež tvoří přechod z planiny západní do členité hornatiny Čínské a Zadoindické.

Mezi Kuenlunem a Tienšanem leží pustá kotlina *Tarimská*, jež na sv. bez všech mezí přechází v Mongolsko.

Mongolsko jest na největším díle děsně pustá planina, jejížto místa kamenitá služí *Gobi*, písčitá *Šamo*; na s. ohrazena jest vějířovitým horstvem, ježto svažuje se v nížinu Sibiřskou a má důležitější části: velehorský lesnatý a kovy bohatý *Altaj*, středohory *Sajanské* i *Bajkalské* a pohoří *Jabloné*; na v. přestává pohořím *Chinganským*, jež postupuje z Čínské hornatiny až k Amuru a za Amurem vniká pode jménem *Stanové* pohoří až do mysu Východního.

Kamčadka prostoupena jest řetězem sopek bláto chrlících; nejvyšší z nich *Klíčevská* (4800 m).

Od Chingana k Japanskému moři rozkládá se *Mandžusko*, prostoupené od s. k j. pohořími; jižní jeho díl jest pustá planina Východní Gobi. K vysočině Mandžuské patří také *Korea*, jež při východním břehu zvedá se pohořím velevysokým.

Vysoká Asie, na nížto počínají se téměř všecky řeky zadní Asie, jest nejvyšší a nejrozsáhlější pramenisko povrchu zemského.

Na hranicích evropských o samotě stojí *Ural*.

Který tvar vysočinný prevládá v Asii? Jmenujte planiny asijské podle jejich výšky nadmořské! Sledujte od Pamira počnouc tři řady horstev: jednu postupujici do Malé Asie a dále až do nejzazší Evropy, druhou postupujici na sv. a dále až do nejzazšího cípu Jižní Ameriky, třetí do Zadní Indie a dále po ostrovech do jižní Austrálie. Ukažte řetěz pohoří, prostupujících Asii od Marmary až k Tichému oceánu, jmenujte jeho články a změřte celou jeho délku! Pozorujte nadmořskou výšku vnějšího a vnitřního úpatí horstev okrajních! Seřaďte horstva podle výšky! Která pohoří předčí nad Ural délkoú? Která pohoří jsou poledníková? Která pnou se obloukem? Které hornatiny skládají se z pohoří rovnoběžných, údolimi od sebe oddělených? Které hory jsou vějířovity a řekami různosměrnými rozrýty? Která jsou řekami provázeny po stranách? Nalezněte na mapě nejdůležitější pra-

meniska asijská? Načrtněte cestu od Oba na j. k mysu Komorinu! Vykreselete půdorys horstva asijského!

Řeky. Jmenujte hlavní řeky asijské podle mořských oblastí a řekněte při každé: a) kde se pramení, b) jakým směrem a jakou krajinou teče, c) jaké má ústí a do kterého moře padá, d) které jsou větší její pobočky.

Hlavní předěl. Asie nemá tak jednotného předělu jako Evropa, nýbrž svažuje se na 4 strany světové a širé její nitro prohýbá se k četným jezerům o zvláštních oblastech; nieméně i Asie má hlavní předěl, jenž jde od jz. cípu Malé Asie k Araratu a po s. okraji iranském na Pamir, odtamtud po Tienšanu, středním Mongolsku a hřbetě Jabloném i Stanovém.

Tento hlavní předěl asijský ve mnohých věcech podobá se evropskému, zvláště pak směrem svým i směrem řek od něho se rozvíhajících.

Které řeky asijské tekou přímo k nám, které od nás, které k severu, k jihu, k východu, které tekou podvojně, které rovnoběžně, které mají tok na způsob Inna, Horní Salice a horní Enže, které roztekají se přímočáře?

Zvláštností hlavních řek asijských jest: a) že jsou podvojné, b) že pobočky jejich jsou nepatrné a nečetné, přicházejí-li se stran obou, avšak mohutné, přicházejí-li se strany jediné, c) že řeky směru severního jsou řidce osazeny a města největší mají na toku horním, řeky směru jižního a východního jsou hustě osazeny a města největší mají při ústí.

Nalezněte na mapě toho dokladu a některou výjimku!

Oblasti vnitrozemské. Které řeky asijské vlévají se do jezer? Vylučte oblasti vnitrozemské, a to: a) z trupu, b) z Malé Asie, c) ze Syrie a d) z Aracie. Soudice z toku řek povězte, jakého tvaru krajina rozkládá se kolem jez. Aralského, mezi Kuenlunem a Tienšanem a na Iránu.

Asijská oblast trupová plesem Kaspickým sloučena je s vnitrozemskou oblastí evropskou v jediný celek, jenž velikostí svou předěl i vnitrozemskou oblast severní Afriky. Ve vnitrozemských oblastech asijských i afrických širé krajiny, ležíce v páse bezdeštném, jsou téměř beze všech řek a pusty, čímž liší se velice od vnitrozemské oblasti evropské, jež na největším díle vyniká úrodností a honosí se největší řekou evropskou.

Která část Evropy podobá se asijským planinám i tvarem svým i nedostatkem výšky? Je-li takých krajin v Evropě mnoho?

Změřte okem a potom níž vývoj několika větších řek a přirovnejte délky Jangce, Leny a Jeniseje k délce Oba a Dunaje! Odřízněte vývoj Moravy od Jangce! Vytkněte některé oblasti říčné a srovněte hlavní řeky podle rozsahu jejich oblastí! Rozdělte Asii na oumoří!

Průplavy. Řeky asijské průplavy spojeny nejsou; jen v nížině Čínské mají průplav císařský, jenž původně zřízen k zavodňování, za našich dnů však jest zanedbán.

Jezera asijská kromě málo několika mají vodu slanou, evropská téměř všechna sladkou.

Vysvětlete rozdíl tento přítokem a odpařováním vody!

Nejrozsáhlejší jezera asijská rozložena jsou podél severního svahu hlavního předělu, a to: *Chvalinské, Aralské, Balchašské a Bajkalské*; nejčetnější, ale drobná jsou v pořadí irtyšském; nejvíce leží moře *Mrtvé*; v hornatině Arménské lesknou se *Vanské s Urnijským*, na planinách velečtná jezera, zejména na Iranu *Hamunské*, bažině podobné, na Vysoké Asii *Lobské* a j. — Pleso Chvalinské měříc 440.000 km^2 jest největší v Asii i na veškerém povrchu zemském. Kolikrát větší než Morava? Porovnejte délku jeho s přímkou od vých. hranic sedmihradských k záp. pomezí vorarlberskému! Aralské jezero pokrylo by celé Čechy; délka Bajkalského jezera rovná se přibližně vzdálenosti Prahy od Pulje

§. 3. Podnebí, rostlinstvo a zvířena.

I. Poloha slunečních drah k obzorům.

Opakujte z I. dílu §. 31. a vytíkáte zvláště vzdálenost poledního slunce od nadhlavníku za rovnodennosti (dne 21. března a dne 23. září), na počátku léta (21. června) a zimy (21. prosince) na 50. rovnoběžce.

Pomysleme si, že by dráha sluneční za rovnodennosti byla celá oku našemu patrná; dráha ta jest nebeský rovník, jenž s rovníkem zemským leží v téže rovině. Za rovnodennosti sluneční paprsky padají svisle na rovník zemský, a člověk stojící v poledne na rovníku má polední slunce ve svém nadhlavníku; člověk, který tu chvíli stojí na 15. rovnoběžce, má polední slunce 15° od svého nadhlavníku, na 50. rovnoběžce 50° , na točně 90° od nadhlavníku, t. j. v horizontě.

Za rovnodennosti rovná se vzdálenost poledního slunce od nadhlavníku v každém místě povrchu zemského zeměpisné jeho šířce, a tudíž sklon dráhy sluneční k obzoru vzdálenosti místa od blížší točny; tak že sklon dráhy sluneční a vzdálenost poledního slunce od nadhlavníku doplňují se na 90° .

Dne 21. června slunce jede po obloze obratníkem Raka, paprsky jeho padají svisle na zemský obratník Raka, a člověk

stojící v poledne na tomto obratníku má polední slunce ve svém nadhlavníku.

Vypočítejte pro týž den vzdálenost poledního slunce od nadhlavníku a sklon dráhy sluneční na různých obzorech (0° , 50° s. š., 90° s. š. $23\frac{1}{2}^{\circ}$ j. š.)!

Dne 21. prosince slunce jde po obloze obratníkem Kozoroha, paprsky jeho padají svisle na zemský obratník Kozoroha, a člověk stojící v poledne na tomto obratníku má polední slunce ve svém nadhlavníku.

Vypočítejte pro týž den vzdálenost poledního slunce od nadhlavníku a sklon dráhy sluneční k obzoru na rovníku, obratnících, 50° s. š., na točnách!

Největší vzdálenost poledního slunce od nadhlavníku na 50. rovnoběžce rovná se $50^{\circ} + 23\frac{1}{2}^{\circ}$, na 70. rovnoběžce $= 70^{\circ} + 23\frac{1}{2}^{\circ}$, na kterémkoli místě povrchu zemského = z. š. $+ 23\frac{1}{2}^{\circ}$; nejménší vzdálenost poledního slunce od nadhlavníku v horkém zeměpásu = 0° (dvakrát za rok), v mírném a studeném zeměpásu = z. š. $- 23\frac{1}{2}^{\circ}$.

Vzájemná poloha druh slunečních jest nad každým obzorem tatař, ale sklon jejich k obzoru jest různý, protože obzory samy, tvorice dohromady povrch koule, jsou různě nakloněny.

Čím který obzor k rovníku jest bližší, tím více vzprímeny jsou nad ním dráhy sluneční, tím výše vystoupí nad ním slunce za touž dobu, tím příkřejí a hustěji padají naň sluneční paprsky a tím více jej zahřívají.

Čím krajina rovníku jest bližší, tím jest teplejší.

Slunce vrcholí v nadhlavníku

dne 21. června	na $23\frac{1}{2}^{\circ}$ s. š. (na obratníku Raka),
» 21. července	» 20° s. š.
» 21. srpna	» 12° s. š.
» 23. září	» 0° (na rovníku),
» 21. října	» 12° j. š.
» 21. listopadu	» 20° j. š.
» 21. prosince	» $23\frac{1}{2}^{\circ}$ j. š. (na obratníku Kozoroha).

Týmž krokem vraci se slunce zase k obratníku Raka. Léto začíná se každému místu tím dnem, kdy polední slunce jest nejbliže jeho nadhlavníku.

Severní točna po 21. březnu má stále bílý den, t. j. slunce koná tam celou svou dráhu nad obzorní rovinou; jakou měrou potom slunce od rovníku k obratníku severnímu pokračuje, takovou měrou stálý bílý den zasahuje od sev. točny k jihu, tak že dne 21. dubna stálý bílý den mají všechna místa mezi s. točnou a 78° s. š., a dne 21. června již všechn studený zeměpás.

Na severním točnovém kruhu nejdélší bílý den trvá 24 hodiny, na 70° s. š. 65 dní, na mysu Čeljuskinově 122 dní, na točně jest půl roku den a půl roku noc.

Touž dobou, kdy s. točna dostala stálý den, jižní točna ocitla se v stálé noci, a jakou měrou potom na severu šířil se pás bílého dne takou měrou kolem jižní točny vzrůstal pás stálé noci.

Kterého dne začne se mysu Čeljuskinovu stálý den a kdy přestane? Čím to, že krajiny točnové, ač tam slunce po dlouhou dobu ani nezypadne, jsou tak studené?

II. Podnební povaha Asie.

Povězte z mapy zeměpisnou šířku a teplotné pásy Ásie? Která pohoří zachycují větry studené a která horké? Které větry přinášejí vláhu Sibiři, které končinám východním, které jsou nejvlhčejší? Na kterých horách stráží se nejvíce vláhy? Ukažte tu část Ásie, po které putují paprsky kolmé? Která mají tam roční počasí? Ukažte tu část Ásie, která má čtyři roční počasí zároveň s námi, a tu část, kde stálý den a stálá noc trvají déle než v Evropě.

Co do podnebí lze Ásii rozdělit na tři části, jež jsou:

1. Okres monsunů. Nesmírné planiny Vysoké Ásie rozechívají se v létě vedrem parnějším než tropické, tak že vzduch nad nimi proudí do výše a náhradou žene se tam vzduch z okolí; takto vznikne nad zálivem Perským a Bengalským vítr jz., a v mořích u Zadní Indie a Číny vítr jv., jenž vane od dubna do září vláhu svou skládaje na Západních Ghatech, na jižním úbočí himalajském, v Zadní Indii a v Číně. V zimě táhne vítr ze studených planin asijských jednak do rozechřáté jižní Afriky, jednak do rozechřáté Austrálie. Pravidelné tyto větry slovou monsuny, t. j. větry roční, a nejsou nic jiného než mořské a zemské větry velikého rozsahu. Krajiny, do kterých vanou, mají hojnou vláhu a ležíce v páse horkém a skoro horkém, také značnou teplotu; i daří se v této části Ásie bujně každá bylina, zvláště bavlník, kávovník, cukrová třtina, kafrovník a stromy skytající kuchyňské koření, přede vším na souostroví Východo-indickém a na Ceyloně; tam žijí slon, nosorožec, tygr, velicí hadi a orangutan. Dravé šelmy a hadi jedovatí zdržují se u velikém množství zvláště v Hindustaně, kde do roka mnoho tisíc lidí zahubí; tytéž krajiny a Čína jsou také domovem užitečného bource.

2. Planiny asijské a nížina Turanská, jež v létě rozechívají se úpalem slunečním a v zimní době strádají neobyčejnou zimou; nemajíce dostatek vláhy nehodí se rolníkovi, leda při řekách; travnaté stepi střídají se tam se solními a písčitými pouštěmi; pastevci na stepech chovají drabaře, jenž možným

činí obchod karavanní, a hebkosrtnou kozu, v Arabii velblouda a zvláště výtečného koně?

Co rozumíte stepi? co poušti?

3. Sibiř, jež má podnebí jako severní Rusko. Mrazivé větry od Severního Ledového moře, mohouce volně zaléhati až do nejzazších údolí říčných, způsobují v širé nížině těsikutou zimu, ale rozwádějí také sníh a tudíž i vláhu po veškeré Sibiři, zvláště však po jižních horách; proto v hornatině a dále na s. rozkládají se černé pralesy a půda úrodná, na pomoří však bezlesé tundry. Sibiř proslula zvěří kožešinnou, jmenovitě sobolem a hranostajem, dravým medvědem a veleužitečným sohem.

Proti Evropě má Asie podnebí poměry méně příznivé, neboť:

1. všechn se sever ochlazován jest Ledovým mořem a břeh východní od nejzazšího koutu moře Ochockého až k Formose studeným proudem, kdežto břehy evropské v týchž právě šírkách otepluje proud golfský;

2. největší díl Asie zabírají širé planiny, z nichž Vysoká Asie tak vysoko se pne, jako málokteré věnosněžné a ledovcové vrcholy alpské, kdežto Evropa větším dílem jest nízká;

3. v Asii větry mořské nemohou rozdíly teplotné vyrovnat a vláhu rozwáděti tak prospěšně jako v Evropě; neboť moře vniká do Asie méně hluboko než do Evropy, a planiny asijské jsou od něho příliš vzdáleny a nad to vysokými horami obklopeny tak že zůstávají téměř bez vláhy.

I má Asie podnebí studenější a více vnitrozemské než Evropa, pokud je s ní v téže zeměpisné šířce; ale rozmanitostí jeho a tudíž i rozmanitou tvárností svých krajin předčí nad Evropu, neboť má také končiny bezdeštné a sahá hluboko do pásu horkého.

§. 4. Země turecké.

Turecké říši náleží v Asii všechny země od moře Středozemského na v. až k Iránu a od moře Černého na j. až k moři Rudému i zálivu Perskému a široký pruh Arábie podél moře Rudého.

Určete napřed na mapě, potom ve skutečnosti směr, ve kterém jsou země ty od nás. Které krajiny rozloženy jsou mezi nimi a námi? Jmenujte okolní země a hranice přirozené (hory, řeky, moře)! Určete polohu zeměpisnou!

Povrch turecké Asie všechn jest vysoký kromě nížiny Babylonské a prolákliny nad Jordanem i mořem Mrtvým; vy-

sočina jest dílem největším planinata, jen východní končiny jsou hornatý; nejvyšše strmí Ararat (5200 m).

Z řek důležitosti vyniká Eufrat a Tigris. Vrchovisko mají na hornatině Arménské a tokem drží se blízko sebe; tam, kde k sobě nejbliže přistupují, již za dávného starověku bývaly spojeny zavodňovacím průplavem, a proto kvetla tam lidnatá města, jako Babylon a později Bagdad; teď však začíná se tam poušt, jež provází obě řeky až ke společnému jich ústí do zálivu Perského.

Z jezer největší jsou Vanské a moře Mrtvé.

Podnebí má turecká Asie v různých částech svých rozličné; na pobřeží a v údolích horských jest všechné jaro a vegetace tropická, planiny strádají nedostatkem vláhy a nadbytkem tepla i jsou dílem stepí, dílem pouští. Pustotu krajin těch valnou částí zavinila vláda turecká, jež způsobila také úpadek veškerých živností.

V turecké Asii jsou země následující:

1. Ostrov Samo (Syssam), knížectví Turkům poplatné.
2. Malá Asie (Levante, Anatolie), k níž patří také úrodné ostrovy Lesbos (Midillu), Chio, Rhodos a rozkošný Cypr; tento spravují Angličané.

Malá Asie jest planina prostoupená krátkými pohořími a vroubená okrajními horstvy. Podél j. břehu pne se velehorský a divoký *Taurus*, jenž na v. svém konci prolomen jest několika přechody, potom zahybá se k sv. a sluje *Antitaurus*; na z. od něho strmí o samotě vyhaslá sopka *Erdžas* (nad 3800 m). *Antitaurus* splývá s hornatinou *Arménskou* a s pohořím *Pontským* na j. břehu černomořském. Západní strana Malé Asie zvedá se četnými pohořími směru rovnoběžného, mezi nimiž prohýbají se prostranná i úrodná údolí říčná s mnohými bohatými městy.

Aegaejské moře do svého břehu asijského vymlelo hluboké zálivy, při nichžto vznikly mnohé výborné přístavy, tak že břeh ten náleží k zemím, ve kterých kvetla vzdělanost již za dob nejstarších, a dosud vyniká mezi všemi zeměmi tureckými čilým obchodem a průmyslem, k čemuž nad jiné přispívá blízkost tří zemědělských.

Řeky Malá Asie má největším dílem pobřežné, velikostí vyniká *Kisil-Irmak* (Halys), ale není splavný.

Jezer vody sladké i slané Malá Asie má hojnost.

Podnebí, plodiny a živnosti. Na ostrovech a na pobřeží, zvláště na západním, vane vzduch teplý a vlhký, i daří se tam

réva, jmenovitě na pomoří marmarském, říky, tabák, řafrán, jenž v M. Asii roste planě, baylník, oliva a j. užitečné rostliny; planina má podnebí vnitrozemské a jest dílem stepí, na níž se pasou velbloud, ovce, kůň a hebkosrstná koza angorská; Chio býval rájem moře Aegaejského, ale r. 1881 vzal velikou škodu zhoubným zemětřesením.

V průmyslu čestné místo drží hotovení dýmek z mořské pěny v městě Kjutahiji a tkání kobereček ze srsti angorské; obchod jest čilý, ale v rukou Francie, Rakousko-Uherska i Anglie.

Obyvatelé maloasijskí jsou Turci a Řekové, tito ve městech přimorských, a jiní národnové; náboženství Turci jsou mohammedánského, Řekové řeckovýchodního.

Dležitější města: Smyrna (200 t.), kvetoucí přístav maloasijský, nejdůležitější město turecké Asie; opodál průlivu Dardanellského zřícení starověké Troje; na sv. Brusse, v sousedstvu vydatné lomy na mořskou pěnu; naproti Caříhradu nad samým Bosporem Skutari, pohřebiště Turků caříhradských, téměř předměstí caříhradské; u Černého moře nejdůležitější přístav Trapezon (Trapezunt); na planině Angora, v jejímž okoli žijí krále, kočky a kozy vyznamenávající se dlouhou hebkou srstí, z níž hotovi se hledané látky.

3. *Jihozápadní třetina Arménie*, vlehornatina nad zřídly eufratskými a kolem jezera Vanského; v údolích nižších jest věčné jaro, na horách nejvyšších stálá zima. *Města:* Eresirum (Erzerum) stanice karavan vedoucích obchod mezi Trapezuntom a Persií; u plesa Vanského Van, město hlavní.

4. *Kurdistan*, hornatina od Antitaura až k Iránu; vlast divokých Kurdův, jižto jen pro jméno vládu tureckou uznávají. Hlavní město Diarbekir, nad Tigridem.

5. *Mesopotamie*, země druhdy nákladnými vodovody uměle zavlažovaná a tudíž veleúrodná a hustě zalidněná, teď na s. step, na j. nezdravá poušť a peleš dravečný.

Města: Mosul, proti němuž leží zřícení starobylé Ninivy; Bagdad (druhdy 2 mill., teď asi 100 t.), obchodní město, bývalé veleslavné sídlo arabských chalifů; v sousedstvu nepatrné sledy zřícení ohrovského Babylonu a jiných měst za starověku kvetoucích.

6. *Syrie*, záleží ze širokého pruhu země podél moře Středozemského od Antitaura na j. až ke 30.º s. š. a z úzkého pruhu na pravém břehu středního i dolního Eufrata; jest to větším dílem pustá planina se žírnými oasami. Blíž pomoří středozemského zvedá se hornatina střední výšky, avšak jádro její, cedronosný Libanon a Antilibanon, jsou velehory; v Libanoně nejvyšší vrchol (3200 m) strmí na severu, v Antilibanoně Hermon (sk. 2800 m) na jihu. Z vnitřních úbočí obou těchto neschůdných pohoří sbírá

své přítoky *Orontes* (Nahr el Asy), jenž teče k s. a prolamuje hory pobřežné, čímž vznikla brána jediná mezi mořem Středozemským a Eufratem; pročež na dolním Orontu a podél cesty jím otevřené od nepančeti kvetla důležitá města.

Na Libanoně bydlí stateční horalové Drusové, jižto tají se svým náboženstvím, a Maronité, jižto jsou křesťané; obojí mají společného vládce křesťanského, na jehož volbu působí zvláště Francie.

Důležitější města v severní Sýrii: Antakie (Antiochia), čilé obchodní město nad Orontem; na v. Haleb (Aleppo), stanice karavanní; Bejrut (Beritus), přístav středomořský; na jv. *Damašek* (150 t.) v libezné oase, »oko východu«, kvetoucí obchod a průmysl; vyrábí drahocenné koberce, těžkou hedvábnou látku »damašek«, zboží ocelové, zvláště meče »damaškové« a j.

Jižní část Sýrie slove *Palaestina*; pokud ovlažována jest Jordánem a jezery Meromským a Genezaretským, skrze něž Jordan teče, vyniká značnou úrodou, ostatně však je stepí.

Co víte o nadmořské výšce Jordana a Mrtvého moře?

Důležitější místa: Nedaleko jezera Genezaretského pod horou Taborem Nazaret; na z. břehu téhož jezera Tiberias, dle níž jezero Genezaretské také Tiberiadským sluje; na jz. hlavní město Jerusalem (40 t.), na skalnaté výšině, se tři stran hlubokými údolími (na v. Josafatským) otočené; poutníci vystupují na posvátnou půdu palaestinskou v přístavě Jaffá. Téměř na j. od Jerusaléma Betlem, rodiště Kristovo.

7. *Turecká Arabie*, zabírá úzký břeh zálivu Perského a široký pruh podél moře Rudého*), nejpknější to kraje arabské; největší úrodou vyniká *Jemen*, nejjížnější cíp turecké Arabie, uměle zavlážovaný, jejž starí nazývali Arabia felix, Arabie Šťastná; z přístavů jejích vyváží se kadidlo, arabská guma a zvláště mnoho výtečné kávy, jež v Jemenu vedle datlových palem, durhy a j. plodin hojně se daří.

Důležitější města: Médina honosí se hrobkou Mohamedovou, místo poutnické; na j. Mekka (45 t.), rodiště Mohamedovo, kan ročně statisíce poutníků mohamedánských přichází zvláště v posledním měsíci roku mohamedánského; tehdy jest tam také velehlavný trh, k němuž shromažďují se kupci se všech stran světa. Pontník, který v Mekce všechny předepsané obřady vykonal, má čestné jméno hadží; z budov vyniká veliký mešet u pramene »Zem-zem« věřícim posvátného, jehož vodu proti všelikým nemocem pijí; úcty nejvyšší požívá černý kámen zazděný v kapli Kaabě, stojící prostřed téhož mešetu; přístavem Mekky jest Džidda; v Jemenu Mokka, jejíž okoli plodí nejlepší kávu.

*) Půlostrov Sinajský patří ke království Egyptskému.

Důležitý přístav *Aden* s okolím, *Perim* malý ostrov v průlivu Mandebském, a jiné ostrůvky náleží Britům.

Kteří národnové bydlí v turecké Asii a jakého jsou náboženství? Která města v turecké Asii znáte z dějin starověkých?

§. 5. Samostatná Arabie.

Samostatnou Arabií rozumíme všechn půlostrov Arabský kromě části turecké a přibíráme k ní také poušť Syrskou na s. až za 34.º s. š.

Pokud víme, jest Arabie bezdeštná planina, pokrytá stepmi a písčitými pouštěmi. V nečetných oasách zelenají se řídké lesíky palmy datlové, stromu gumového, kávovníku a j.; na planinách potuluje se hyena, lev a šakal a žijí kočovní beduini hlijající stáda velbloudů a koz; chloubou jejich jest nevyrovnaný kůň »arabský«, jehož plémě nejušlechtilejší chovají v Syrské poušti a střed Arabie. Ostatní živnosti jsou nepatrné; Arabové prodávají Evropanům vzácné plodiny své vlasti, datle, koně, kávu, gunu, kadidlo a rozličné koření, a kupují od nich zvláště látky bavlněné a zbraň.

Jazyk arabský, poněvadž jím psán koran, jest mohamedánům jazykem církevním a vědeckým.

Beduini žijí svobodně pod dědičnými šeiky a emiry; jv. pomoří sluje *Oman* nebo říše *Maskatská*, jež podrobena jest imamu sídlem v Maskatu.

§. 6. Iran.

Povrch. Iran jest planina obklopená neschůdnými horstvy, jež se málo kterými branami otvírají obchodu. Do vnitra sklání se ku prohlubině močálovité, jež sluje Hamunským jezerem; severozápadní část vyplněna jest výběžký vysočiny *Arménské*; na s. okrají zvedá se *Elburs* s vyhaslým Demavendem (5600 m), dále k v. pohoří různá, ježto starí jmenovali Paropanisem, a posléze *Hindukuš*, jenž Iran poutá k Vysoké Asii; východním krajem jest pohoří *Sulimanské*, protržené údolím kabulským, jedinou to pohodlnější cestou mezi Iránem a Přední Indií; na jižním okraji rozvětuje se široce hornatina velevysoká, jež po stupních klesá k moři Arabskému i k zálivu Perskému a rozčleněna jest údolími rajské krásy a příjemnosti; na z. zabíjají do Iránu hory *Kurdské*.

Řeky. Vnější svaly iranské hojně zavlažovány jsou pobřežními bystřinami, jejichž údolí, zvláště při zálivu Perském a plesu Chvalinském, proslula krásou a plodností. Vnitro Iranu majíc nedostatek vláhy jest na větším díle stepí a solnou pouští; největší řeka *Hilmend* ztrácí se v močálu Hamunském; *Kabul* teče do Indu, *Amu* zavlažuje sv. hranice a bere se dále osamoceným korytem do jez. Aralského, pohraničný *Aras* do Kury.

Z jezer největší jest *Urmijské* na vysočině Arménské a močálovité i slanovodě *Hamunské*.

Podnebí, plodiny a živnosti. Vzduch na Iranu, jako ve všech pouštích, vyniká neobyčejnou čistotou a jasností. Na pomoří roste obilí a strony ovocné, zvláště třešně, broskve, jabloně, hrušky, melouny a j., kterýchžto rostlin Iran jest vlastní původní, kromě nich také hojnost máku, moruší a tabáku. Ze živočichů tamních vyniká bourec, velbloud a hebkosrstná koza. Živnosti nejsou kvetoucí; v údolích usazen jest rolník, na stepech pastýř kočuje, řemeslník ve městech vyrábí látky hedbávné a koberce. Obyvatelé iranskí jsou Areitě náboženství mohamedánského.

Iran rozdelen jest na tři říše: Persii, Afganistan a Beludžistan.

1. Persie zabírá záp. dvě třetiny Iranu, většinou pouště a stepi; proto skoro všichni obyvatelé žijí na kraji říše a jsou s polovinu kočovníci, jižto pasou veliká stáda ovcí a koz hebkosrstných; na pomoří v údolích věčné jaro podporuje výtečné zahradnictví a pěstování máku, růží i tabáku; ve městech některá řemesla dospěla vysoké dokonalosti, zvláště tkání šálův a vyšívání hedbávím; množí jsou výteční rytcové a krasopisci. V zálivě perském loví se perly.

Obchod vyváží vlnu, koberce, surové hedbáví, jižní ovoce, bavlnu, opium a j. věci.

Kurdové na sz. žijí volně pod vlastními chany, absolutní vládu šachovu jen pro jméno uznávajíce.

Peršané jsou šiité, t. j. mohamedáni, kteří neuznávají tři prvních chalifův a přídavků jejich ke koranu, někteří drží se ještě učení Zoroastrova.

Důležitější města: *Teheran* (200 t.), na patě elburské, hlavní a sídelní město; v. *Mešhed*, svaté město šiítů a středisko obchodu; jz. *Šíras*; v údolí plném vinic a růžových sadů, honosí se hróbkou nejslavnějšího perského básníka *Hafisa*; opodál k sv. zříceninu persepolské; s. *Isfahan* v krajině velekrásné; sz. *Urmia*, tržiště perskoevropské; sv. *Tabris* (120 t.), nejhlučnější obchodní město perské.

2. Afganistan zabírá hornatou sv. čtvrt planiny; nečetné řeky, největší *Hilmend*, stékají do bařiny Hamunské, u níž

pomezi všech tří říší iránských se dotýkají; sídlem emirovým jest Kabul nad Kabulem, nejdůležitější skladiste karavan mezi Evropou a Přední Indii obchoduscích; jz. Kandahar, má britskou posádku, jež Afaganistan udržuje v závislosti na britské Indii; nad Herirudem Herat, v krásném a úrodném údolí, největší v Afghanistánu.

3. Beludžistan, ostatek Iránu, na sz. má pouště, uvnitř rozsáhlé stepi, proto řídké obyvatelstvo. Sídlem chánovým jest nevelký Kelat.

§. 7. Přední Indie.

Změřte přímkou od ohbu indského k mysu Komorinu a přirovnejte ji ku přímé vzdálenosti mysu Severního od ústí dunajského, vzdálenost pak ústí Indu a Brahmaputry ku přímce od koutu biskajského k ústí dunajskému!

Přední Indie záleží z Dekanu s okolními ostrovy, z Hindustanu a z krajiny nad Indem.

Dekan jest planina s okrajními pohořími: na s. stojí Vindhya, na z. Ghaty Západní, na v. Ghaty Východní a na j. Nilgiri, jež do moře vblhá mysem Komorinem. Ghaty Západní, neschůdnější od Ghat Východních, svažují se k moři srázně v úzkou nížinu Malabarskou, Ghaty Východní ponaučí přecházejí v nízký břeh Koromandelský. Sval Dekanu jde od z. k v., což patrně na řekách *Krišně* a *Godawaru*. Všechn Dekan, zvláště však pomoří Koromandelské, pokryt jest nesčíslnými drobnými jezérky.

Vláha jz. monsunu sráží se na Ghatech Západních, jež proto porostlé jsou krásnými lesy teckovými, kdežto planina sama nemajíce dostatečné vláhy zůstává největším dílem stepí, ale vyniká báječným bohatstvem nerostným, zvláště diamanty u Golconde a jinými drahokamy i zlatem.

K Dekanu druží se drobné výspy *Lakkadivy*, jižněji *Maledivy* a na jv. *Ceylon*. Ceylon od pevniny oddělen jest průlivem Palkovým, pne se velehorami a máe tropické vedro i dostatek vláhy tkví se všechn báječnou krásou a bujnou tropického rostlinstva; jinenovitě daří se tam výtečná skořice, káva a palma kokosová; také nalézájí tam mnoho drahých kamenů, ku př. safirův, a v sz. moři loví drahocenné perly.

Hindustan a krajina nad Indem jest nížina, obklopená vůkol horstvy neschůdnými až na dvě dokořán otevřené brány: Bengalsko a delta indské. Horstva okrajní jsou: část hor Sulimanských na Iránu, Himalaja, pásmá zádoindická a Vindhya.

Hindustan má množství řek, jež pramení se skoro všechny ve věčném sněhu himalajském a sbíhají se do dvou veletoků, do *Brahmaputry* a do *Gangy*, jež rozvětвуji se po Bengalsku v delta společné a nejrozsáhlější vůbec (56.000 km^2).

Krajinu na z. od Hindustanu, Pětiřídím (Pandžab) zvanou, zavlažuje *Ind* s četnými pobočkami, z nichž největší je *Satladaž*.

Popište z mapy průběh hlavních řek hindustanských vytykající zvláště, jakými krajinami tekou. Porovnejte přímou délku a vývoj *Gangy* i *Volhy*!

Vláhu Hindustanu přináší jz. monsun, avšak měrou nerovnou; v Bengalsku, jmenovitě na východě, spadne dešťů na povrchu zemském nejvíce, ročně až 13.000 mm ; k západu deště ubývá, až Pandžab na větším díle je stepí a šírá krajina od Satladeže k ústí indskému bez deště a mrtvou pouští, jež sluje *Tharr* a nemá skoro žádných oas.

Hindustan, pokud má dosti vláhy, je přebolhatý rostlinami, tak že při nepatrné píli klidí se ženě mnohonásobná; i zabývají se Indové hlavně hospodářstvím, pěstujíce zejména kukuřici, pšenici a rýži, pak mák a tropické rostlinky, zvláště banán, cukrovou třtinu, palmu kokosovou, bambus, bavlník, kávovník, skořici, čaj a j. Tažným zvířetem kromě skotu mají ochočeného slona.

Velké toto bohatství bylo Evropanům staré a střední doby předmětem báji až východních a po všechny časy velevydatným pramenem výnosného obchodu; proto Benátské stěhli žárlivě cesty své do Indie po moři Středozemském a Rudém a přes Malou Asii, proto Portugaleci, aby našli jinou cestu do Indie, dali se kolem Afriky, jižto tím jaksi objevili, proto posléze Kolumbus plul přímo na z. a udeřil nevěda na Ameriku. Proražením průkopu Suezského evropský obchod s Indií značně vzrostl.

Přípravu obyvatelstvo Přední Indie nevěnuje pravé péče, nieméně světoznámý jsou tkaniny indické a šály kašmírské; obchod mají v rukou Evropané, zvláště Britové, a vyvážejí suroviny nejrozinanitější, jmenovitě bavlnu, kávu, rýži, pšenici, cukr, koření, tabák, indigo, hovězí kůže, drahé kameny, opium (do Číny) a j., dovážejí pak předměty průmyslu svého, zvláště látky bavlněné. Avšak přebohatá Indie má také své stránky stinné. V Hindustaně zdržuje se veliké množství dravých zvířat, jako hyena, tygr i levhart, a jedovatí hadové, jižto do roka pohubí kolem 20 t. lidí a nesčetné množství hovězího dobytka; hůře ještě zuřívá hlad, od něhož zmírají miliony Indů, zvláště když se neurodí rýže.

Dle národnosti jsou obyvatelé Přední Indie: 1. Dravidové, původní obyvatelstvo pleti tmavohnědé; bydlí v počtu asi 40 mill. na Malabaru, na Ceyloně a v Ghaťech Východních. 2. Indové nebo Hindové, kolem 250 mill., jsou pleti žlutohnědé až tmavohnědé, mají velikou náklonnost k šperkům a náruživost ke kouření; obydlí chudých jest chýže z hlíny krytá slamou nebo travou; žena jest téměř otrokyní. 3. Evropané, zvláště Britové, Francouzové a Portugaleci.

Náboženství mají domorodeci pohanské, hlavně brahmánské, asi 50 mill. zná se jich k mořskému domovině a skoro 2 mill. ke křesťanství; osadníci jsou křesťané.

Největší díl Přední Indie zabrali Evropané, jmenovitě Britové; domorodecům zůstalo jen několik malých států, na jižním svahu himalajském, největší *Nipal* a *Bhutan*.

1. Država Britská ($3,550.000 \text{ km}^2$ — 250,000,000 ob. — 70 na 1 km^2).

Britové drží skoro celou Přední Indii pode jménem císařství Indického, ale dobrá třetina všeho území se 60 mill. ob. jest jen v jejich ochraně.

Ze států v ochranných vynikají: *Nizamský* na Dekanu s hl. městem Hajderabadem, v jehož sousedstvu Golconda, naleziště nejkrásnějších diamantů, a *Kašmirský* po obou stranách horního Indu, hl. město Serinagar, t. j. město Sluneční; Kašmír slyne přirozeným půvabem a lahodou podnebí, výrobou drahocenných šálův a plovoucími zahradami, v nichž pěstují zeleninu, zvláště dýně ohromné velikosti.

Bezprostřední državy britskou spravují tři praesidenti sídlem v Kalkutě, Madrasu a Bombaji; kalkutský jest zároveň generalním guvernérem nebo místokrálem a vládne také Barmě v Zadní Indii.

Důležitá města: V deltě ganžském v krajině nezdravé *Kalkuta* (nad 800 t.), sídlo ústřední vlády; pitnou vodu přivádí městu vodovod skoro 40 km dlouhý; sz. na Ganze Benares (180 t.), nejslavnější poutnické místo brahmánské, poutníci koupeli ve svaté Ganze očištěji se ode hřichův; na blízku Alahabad, četná britská posádka; sz. Delhi, bývalé slavné sídlo velkomogulů hindustanských, výstavnosti předčí Kalkutu; za Indem Pešavar, veledůležité město pro spojení s Afganistanem. Na Dekanu: *Bombaj* (800 t.), na ostrůvku při západním pobřeží, druhé město v Indii; u něho ostrůvky Elefanta i Salseta, proslavené indickými chrámy; na břehu Koromandelském *Madras* (450 t.), třetí město Indie. Na Ceylonu, jenž má zvláštního guvernéra, důležitý přístav *Colombo*, město hlavní,

2. Portugalským náleží tři města s okolím, z nichž Goa jest nejdůležitější a sídlem vladařovým.

3. Francouzové drží patero rozptýlených měst, z nichžto přední jsou: Mahé, Karikal a Pondicherry.

§. 8. Zadní Indie.

Zadní Indii rozumíme velký půrostrov na v. od Indie Přední s malou částí trupu a se štíhlým půrostrovem Malackým; z ostrovů počítáme k ní drobné Andamany a Nikobary.

Srovnejte nejdelší přímku Zadní a Přední Indie! Změřte nejmenší šířku průlivu Malackého a srovnejte ji s nejmenší šířkou průlivu Gibraltarského, Kanálu, Sundu, Mandebského a Ormuzského průlivu!

Povrch. Zadní Indii známe dosud málo, nejméně hornatinu severní. Pomoří má nízké, nitro prostupují od s. k j. rovnoběžná polohy střední výšky, oddělená od sebe předlouhými údolími, jimiž mohutné veletoky valí svou vodu přijímajice s obou stran krátké bystriny.

Řeky větší jsou: *Iravadi*, jediná splavná řeka Zadní Indie, *Menam* a všech nejdelší *Mekong* anebo *Kambodža*. Řeky zadoindické, jmenovitě Mekong, rozvodňují se jako řeky africké.

Porovnejte přímou délku Mekonga s labskou a dunajskou! Načrtňte cestu Zadní Indii od z. k v.! Je-li tato cesta pohodlna?

Podnebí a plodiny. Zadní Indie leží skoro všechna v pásmu horkém a majíc hory směru poledníkového přístupna jest až do nejjazšího severu monsunů, jež po veškeré zemi rozvádějí hojnou vláhy. Tropické teplo a dostatečná vláha působí velebujný vzrůst tropického rostlinstva, zvláště na pomoří a v širých deltech říčných, jež s neúmornou plodností dávají přebohatou ženýří, cukrové třtiny a bavlny, kdežto svahy horské jsou porostlé krásnými lesy teekovými. Zadní Indie jest jako Přední domovem nebezpečných šelem, jmenovitě tygrův, a ssavců velikých, mezi nimiž vynikají slon, zvláště bílá jeho odrůda, a nosorožec.

Domorodé obyvatelstvo jest pleti žluté a náboženství budhovského, jen na Malakce bydlí Malajové pleti hnědé, náboženství mohamedanského.

O Zadní Indii rozdělili se Evropané s domácím obyvatelstvem.

1. Britové osadili:

a) *Barmu*, k níž patří souostroví Andamanské i Nikobarské, západní pomoří Zadní Indie od 10.º s. š. až k Indii

Přední a sz. nitro půrostrovu; jest to země nad míru úrodná, obilní komora pro hustě zalidněnou Přední Indii.

Nejdůležitější město jest Rangun (100 t.), v deltě irawadském, bohaté skladiště dřeva teekového.

b) Čtyři částice na půrostrově Malackém, z nichž největší jest město *Malakka* s okolím, nejdůležitější však *Singapur*, hlučný přístav na ostrůvku, kdež kotví lodi všech národů plaveckých.

2. Francouzové drží bezprostředně osady *Kočinčinu* s hl. městem Saigonem a při pomezí čínském *Tonkin*; v ochraně mají *Kambodži* nad ústím mocné Kambodže a císařství *Anamské*.

3. *Siam*, království domácí, zabírá nitro Zadní Indie s půlostrovem Malackým až k 5.º s. š. Hl. město Bangkok (500 t., polovina Číňanův), vystavěné dílem na pramech u břehů příopevněných.

4. V jižním díle půrostrovu Malackého obývají samostatně Malajové.

§. 9. Východní mnohoostroví Indické.

Ze kterých 4 skupin záleží? Vyjmenujte Veliké Sundy a po největším ostrově z ostatních 3 skupin! Určete z mapy, kudy jde rozhraní oceánu Indického a Tichého! Vyjmenujte z mapy části mořské!

Povrch a vodstvo. Mnohoostroví Východoindické jest vesměs hornaté a kromě Bornea, Celebesa a některých malých ostrovů sopečné; oplývá potoky a řekami, z nichž největší (na Borneu) rovnají se délkom řekám půrostrovu Pyrenaejského.

Podnebí, plodiny a živnosti. Teplo tropické v močálovitých krajinách přímořských působí Evropanům nebezpečné nemoci, ostatně však mnohoostroví Východoindické má podnebí zdravé, jmenovitě jest pouhou bájí, že by na Javě bylo »údolí smrti«, jímž prý ani pták proletěti nemůže, aby mrtev neklesl k zemi.

Majíc úrodnou půdu, tropické teplo a dostatek vláhy, mnohoostroví Východoindické vyznamenává se, jako žádná jiná část povrchu zemského, nejbujnějším vzrůstem přerozmanitého rostlinstva tropického; zvlášť daří se kávovník, bambus, strom skořicový, pepřový a kakaový, cukrová třtina, bavlník a palma sagová, množství rýže, tabáku a j. rostlin veledůležitých, jimiž slynowu nejvíce Moluky, proslavené muškatovými ořechy a hřebíčkem, odkud slují také ostrovy Kořennými. V bažinatých březích bují mangrový na vzdušných svých kořenech. Z nerostů jmenovati sluší výborný cín, měď, zlato a démanty. Zvířena jest jako v Zadní Indii.

Se všemi plodinami obyvatelstvo vede výnosný obchod s Evropany, od nichžto přijímá rozličné předměty průmyslové.

Obyvatele Východního mnohoostroví Indického známe nedostatečně. S nečetnými Evropany a četnějšími Číňany jest jich kolem 40 mill; domorodci jsou národnosti malajské, náboženství mohamedanského. *Javané* vynikají mezi nimi i počtem i vzdělaností; jejich jazykem mluví se po veškerém archipelagu a tisknou se knihy i noviny.

O Východní mnohoostroví Indické rozdělili se Evropané s domácím obyvatelstvem.

1. Nizozemci drží veškerou mnohoostroví Východoindické, vyjímajíc severní pomoř hornejské, ostrovy Filipovy a jiné drobnější, celkem skoro $1\frac{1}{2}$ mill. km^2 s 30 mill. obyvatel.

Vyjmenujte všecky větší ostrovy nizozemské!

Nejbohatší a nejvíce založena jest *Java* (22 mill. ob. — 168 na $1 km^2$), »perla nizozemské koruny«; kromě jiných tropických rostlin rodí zvláště mnoho výtečné kávy, asi $1\frac{1}{2}$ mill. etů, po Brasilii na světě nejvíce, cukrové třtiny a čajovníku.

Města na Javě: *Batavia* (150 t.), majíc nezdravé podnebí klesá rok od roku, kdežto *Surabaja* (120 t.) vůčihledě roste.

Borneo, třetí největší ostrov světa, o $\frac{1}{5}$ větší nežli Rakousko-Uhersko, známe sotva na pomoří.

2. Španělové zabrali souostroví *Sulské* a *Filipovo* kromě střední části ostrova Mindanaa. Filipovo souostroví proslulo horkými vřídly, výtečným tabákem a cukrovou třtinou; hlavní město *Manila* (270 t.), přístav luzonský, má velikolepé továrny na doutníky.

3. Britům náleží menší část severního pomoří hornejského se sousedním ostrůvkem.

4. Portugalci drží vých. polovinu malosundského *Timora* s městem Dilli.

5. Říše domácí udržely se jen některé, jmenovitě na Borneu, z nichž sultanství *Bornejské* zabírá část severního pomoří; také *střed Mindanaa* jest država samostatná.

§. 10. Císařství Japanské.

Císařství Japanské záleží z ostrovů Japanských, Kurilských a Liu-Kiuských. Důležité Japanské ostrovy jsou: Kiusiu, Sikok, Nipon a Jesso; Nipon má rozsah větší než všechny ostatní dohromady.

Japonsko, pokud víme, pne se hornatinou sopečnou, jež

zvedá se ve mnohé vlechory a vyniká překrásnými krajinami; nejvyšší hora jest posvátná *Fusijama* (nad 3800 m) na Niponu.

Podnebí má Japansko mírné a příjemné; velikou metlou však jsou mu častá zemětřesení a vřílivé tyfony. Tyfony zuřívají hlavně na podzim a rozmetou často celé části měst, ježto skládají se ovšem veskrze z domů dřevěných.*)

Japanci zaměstnávají se nejraději hospodářstvím a činí to s bedlivostí v Evropě nevidanou, ač strojů hospodářských ani neznají; roviny všechny vzdálali dokonale a horské svahy proměnili v terasy a opatřili výtečnými vodovody. Pěstují nejhojněji ječmen, rýži a čajovník a při každém domě mají zahradu, byť sebe menší. Bohatství nerostné jest veliké, obzvláště hojně jsou kovy. Jesso, jenž se teprv osazuje, jest jediný ohromný prales a bohatý od uhlí a mědi. Také rybolov jest vydatným pramenem obživy.

V průmyslu vyniká zvláště výroba výtečného porculánu, látek hedbávných, cukrovinek a hraček rozmanitých, vše s nejpodivnějším malováním.

Obchod vyváží suroviny japonské, předem hedbáví a čaj, a provozuje se nejvíce od Britův a Francouzův.

Japanci jsou Mongolové náboženství budhovského, lid však oddán jest různým pověrám; vynikají čistotností,*) přičinlivostí a láskou k umění i pokroku; počtem škol málo který stát Japonsku se vyznává. Hlavním pokrmem Japancům jest rýže a ryba.

Důležitější města: Na Niponu: *Tokio*, dříve *Jedo* (1,400 t.), hlavní město a sídlo mikadovo (cisařovo), má železničné a telegrafické spojení, mnoho chrámů a lázní; přístav jeho pro veliké lodi jest *Joko hamá*, středisko obchodu zámořského; jz. *Osaka*, přístav a nejdůležitější obchodní i tovární město, vyrábí hlavně zboží porcelánové; s. *Kioto*, dříve *Mijako*, bývalé hl. město, dosud ohnisko veškeré činnosti umělecké. Na Kiusiu *Nagasaki*, město obchodní, výtečný přístav.

§. 11. Císařství Čínské.

Čína zabírá Vysokou Asii od řeky Amura až k Himalaji a od Pamira až k Tichému oceánu, jakož i ostrovy Hainan a Formosu, celkem $11\frac{1}{4}$ mill km^2 s 380 mill. obyvatel.

*) Pro nebezpečná zemětřesení domy japonské jsou jednopatrové a ze dřeva lehce pořízené, pročež zuří také požáry nad míru často.

**) I chudas koupá se aspoň jednou denně.

Severní končiny čínské mají zeměp. šířku severních Čech, jižní sudanského Timbuktua; od z. k v. možno položiti Rakousko-Uhersko více než 4krát vedle sebe. S kterými městy evropskými má Peking skoro touže šířku? Jak dlouho šel by člověk od hranic pamírských k soutoku Usura s Amurem, kdyby urazil denně 50 km? Jaký jest rozdíl v hodinách na týchž dvou místech? — Poznamenejte do mapy říše Čínské, kde by tam stála Praha, Brno a Vídeň podle své z. š.

Jmenujte z mapy řeky, které otvírají do Číny vstup ze Sibiře a ze Zadní Indie! Proti kterým sousedům Čína nejlépe jest ohrazena?

Povrch. Čínská říše jen na nepatrné části jest nížinou, na všem nesmírném ostatku vysočinou skoro vesměs velehorskou.

Nížina prostírá se úzkým pruhem na pomoří, nejrozsažlejší nad dolním Hoanghem a Jangcekiangem, kde sluje nížinou Čínskou.

Vysočina v jv. třetině říše jest hornatá, všude jinde rozkládá se planinou, jež rozsahem svým předčí všechny planiny povrchu zemského.

Která horstva lemuji tu planinu? Která ji rozděluje na části menší? Jak jmenují se tyto části?

Řek čínských prameniska jsou Tybet a severní okrajní horstvo; mezi těmi pramenisky rozkládá se oblast řek vnitrozemských.

a) Na Tybetě mají pramen:

1. *Indus* a pohočka jeho Satladž; 2. *Brahmaputra*; 3. *Saluen*,
4. *Kambodža*, ježto všechny náleží Číně jen horním svým tokem;
5. *Jangcekiang*, nejdelší řeka asijská (5200 km), a 6. blíženec jejího *Hoangho*, t. j. řeka žlutá, protékají hornatinou i nížinou Čínskou.

b) V severním okraji začínají se:

1. *Amur*, jenž má dvě řeky zřídelné; Amur náleží Číně jen pravým svým břehem.
2. Sibiřské řeky: *Selenga*, *Jenisej*, *Irtyš* a *Ili*, ježto všechny krátkým tokem běží Mongolskem, potom proloní pohraničnou horskou hradiště a vstoupí do Sibiře.

Sledujte další jejich tok!

c) Oblast vnitrozemská. Opakujte o ní se str. 6.!

Jezera. Čína, jsouc na větším díle planinou horstvy uzavřenou, má velký počet jezer pramenitých a ples, z nichž nejznámější jest *Lobské*, v němž ztrácí se řeka *Tarim*.

Podnebí. Širé pohřeží i hornatina jižní, přístupný jsouce větrům mořským, mají dostatek vláhy a vynikají úrodností; planina strádá třeskutou zimou a za léta úmorným parnem i nedostatkem vláhy, tak že jest na větším díle smutnou poušť (Mongolsko, kotlina Tarimská), na menším stepí (okrají, Tybet), kde odvážliví pastevci svá stáda ovcí hlídají. Na moři a na pobřeží zuřívají tyfony.

Obyvatelé říše Čínské všichni jsou pleti žluté a víry největším dílem budhovské, někteří mohamedánské a jen asi 2 mill. křesťanské; lidé bohatí, úředníci a vzdělanci drží se učení Konfuceova, jež jest náboženstvím státním.

a) *Vlastní Čína a Mandžusko.* Proti Mongolsku ohrazena jest vlastní Čína již od starověku obrovskou zdí, jižto pokládáme za největší předmět zbudovaný.

Při moři jest Čína veleúrodnou nížinou, jež se proti Jangcekiangu a Hoanghu šíří a na prostoře značně menší než Rakousko-Uhersko aspoň 140 mill. lidí živí, tak že jest to nejvíce obydlená část naší země. Hornatин prostupují četné řeky, z nichžto Hoangho častými povodněmi a změnami dolního svého toku nesmírné škody působí a tudíž »neštěstím Číny« sluje; úzké území za Hoanghem jest ve střední části pusto, v západní prostoupeno Tienšanem i Altajem. Deště Číně přináší monsun.

Číňané nejvíce vyznamenávají se hospodářstvím; k zavlažování nížiny již od 13. stol. nadříží si hrázemi císařskou stoku, nad 1100 km dlouhou a 50 až 300 m šir., teď valně již zehátralou, a zužitkují každou píď půdy, ba i na prámech zřizují výtečné zelenářské zahrady; sám císař, aby orbu poctil, oře jednou do roka. Obyčejně mají dvojí žen; nejvíce pěstují rýži, ježto Čínu má svou vlastní, čajovník, bavlník, cukrovou třtinu, lékařské a barvířské bylinky, moruši a třtinu bambusovou. Přese všechnu pili zmirají často hladky a proto, ač neradi, stěhují se davem do jiných zemědělů, kde slují kuli; čínský dělník, pro zisk nižadného prostředku se nelekaje, obстоje a jmění sobě zahospodaří i v takových poměrech, ve kterých dělníci každě jiné národnosti na mizinu přijdou.

Z výrobků nejznámější jsou porculán, papír, tuš a hedbávné látky.

Obchod jest jen vnitrozemský, neboť Číňané, jako sami do ciziny neradi chodí, tak neradi cizince ve své vlasti vidí; nicméně donuceni byli otevřít Evropě skoro 30 přístavů, z nichž nejdůležitější Šang-hai.

Vzdělaností Číňané slynow od starodávna; papír, knihotisk, střelný prach, střelu, přípravu hedbáví, osvětlování plymem a j. znali daleko dříve než Evropané, avšak tvrdošíjně uzavírají se ostatnímu světu opovrhujíce jím, poněvadž sebe nejvzdělanějšími pokládají *); teprv od r. 1860 smějí Evropané Čínou cestovati, od kteréžto chvíle máme také spolehlivější zprávy o této říši.

*) Císaři svému říkají Týn-ce, t. j. syn nebes, říše nebeská.

Jazyk čínský záleží ze samých jednoslabičných slov, ježto skládají, přestavují a rozličným přízvukem vyslovují; kolik slov, kolik mají i písemných znaků, as 80 t.; čínským jazykem mluví více než třetina lidstva.

Muži i ženy holí si přední část vlasů, zadní část splétají v cop; k zemřelým mají velikou úctu, a pohřeb mnohou rodinu připraví na mizinu. Netančí, aniž se líbají. Náruživě kouří opium.

Nejdůležitější města: Peking (asi $1\frac{1}{2}$ mill.), sídlo císařské, obehnané vysokou zdí se 16 branami, jež město všechno zakrývá až na vrcholky stromů a některou vyšší pagodu^{*)}; jv. pekinský přístav Tien-cin (asi 1 mill.); nad dolním Jangce-kiangem Nan-king ($\frac{1}{2}$ mill.), sídlo učenosti a Číhanům město nejkrásnější; jv. Šang-hai, první obchodní město říše, hlavní skladistiště zboží anglického; jz. témař na obratníku Kanton ($1\frac{1}{2}$ mill.), byl Evropanům první otevřen, teď velikost jeho rychle klesá.

Při vchodu do chobotu Kantonského drží Portugalci ostrůvek Makao s městem stejnojmenným a Britové ostrov Hong-kong s městem Viktorií (Hongkongem).

Makao, sotva živoří; bohatá a kvetoucí Viktoria patří k nejdůležitějším obchodním městům; pěšinky pásu mírného i tropického tam se slučují.

b) *Země vedlejší:* 1. Korea dává Číně poplatek. Obyvatelé jsou původu mongolského a náboženství budhovského. Ihl. město Kiöng (Séul).

2. Mongolsko na krajích step, v nitru kamenitá, solná i písečná poušť; v létě vedrem hyne všechn hmyz, v zimě jsou třeskuté mrázy a sněhové prášenice. Západní cíp Mongolska sluje Džungarsko, jímž vede pohodlná cesta z Evropy a západní Asie do vlastní Číny.

Majmačin, obýván samými muži, hlavní tržiště čínsko-ruské, na j. Urga, sídlo místokrálovo, obě na hlavní cestě z Pekingu do ruské Kjachty.

3. Tybet ($1,700,000 \text{ km}^2$ — 6 mill. ob.). Vysocina Tybetská, nejvyšší a nejrozsáhlější na povrchu zemském, 4000 m průměrné výšky, s horami až 8000 m vysokými, jest na největším díle stepí; v létě má dosti vláhy od dešťův a vydatných ros, v zimě sníh, napadne-li, hned se ztráví. Ze zvířat nejhojnější jest jak, hebkosrstná sajka a kulan (divoký osel). Obydlí všecka pořízena jsou z hlíny. Lhasa, sídlo panovníka, jenž má název dalajlama a jest zároveň nejvyšším knězem budhistův; závislost svou na císaři čínském prokazuje ročními dary.

4. Východní Turkestan anebo Vysoké Tatarsko,

^{*)} Podobný pohled skýtají také jiná města čínská.

od Kuenluna k Tienšanu, po obou stranách řeky Tarima, země řídce obydlená (1 člověk na 2 km^2), neboť největší díl zabírá pouště. Město hlavní Kašgar, obchodem kvete Jarkand.

Mandžuové, Mongolové, Tybetané a Tataři jsou skoro všichni pastýři a přehývají pod přenosnými stany; hlavní jejich bohatství záleží ve stádech ovcí, ale mají také skot, koně a velbloudy.

S. 12. Země ruské.

Rusům patří v Asii všechna nesmírná země na s. od hlavního předelu a valná část nad dolním Amurem.

Místo nejjižnejší jest na pomezí afganském bliže 37° s. š., nejseverný mys Čeljuskinův na 78° s. š.; nejzápad. břeh kerčský na 54° v. d., f., nejvýchod. mys Východní na 28° v. d. f.

Vyměřte přímou vzdálenost nejjazázších těch míst; porovnejte vzdálenosti ty s největší délkou a šírkou Evropy! Jak dlouho šel by člověk od průlivu Kerčského k mysu Východnímu, kdyby ušel denně 50 km ? Seřaďte do přímky od hranic afganských k mysu Čeljuskinovu podle jejich z. š. Gibraltar, Madrid, Peking, Neapol, Cařihrad, Videň, Paříž, Krakov, Kyjev, Londýn, Lipsko, Glasgow, Kodaň, Moskvu, Petrolurad, mys Severní a s. břeh Nové země.

Části ruské Asie jsou: Kavkazsko, ústřední Asie a Sibiř.

1. *Kavkazsko* po obou stranách pohoří Kavkazského od Manyče na j. až k Arasu; skládá se z vlastního Kavkazska, jež jde od Manyče až ke Kuru, a z části Arménie mezi Kurem i Arasem.

Kavkazsko na s. od Kavkazu souvisí s velikou nížinou Ruskou a při jez. Kaspickém klesá v proláklinu, na j. prohýbá se v tāhlou nížinu nad Kurem; obě strany spojeny jsou nákladnou vojenskou silnicí z Vladikavkaza mimo Kazbek do Tiflisu.

Arménie ruská kromě nízkého údolí na Kuru a na Arasu jest velchornatá; nejvyšším vrcholem má *Vysoký Ararat* (sk. 5200 m).

Opakujte o Kavkazu na str. 4.! Které řeky tekou Kavkazskem?

Podnebí a plodiny. V údolích mají věčné jaro a pěstují růže k výrobě oleje, na horách leží věčný sníh; po obou stranách Kavkazu jsou bohaté prameny petrolejové, nejvydatnější v okolí města Bakua, kde vytryskují ze země naftové geysiry, k nimž druhdy věřící Zoroastrovi putovali jako k ohňům svatým.

Dalešitá města: Tiflis (nad 100 t. ob. velerůzné národnosti), sídlo vlády a středisko obchodní; na poloostrově Apšeronském pevný přístav Bakua a kolem něho veliké prameny petrolejové, od nichž jde železnice přes Tiflis k Batumu, přístavu černomořskému.

Obyvatelstvo provincie Kavkazské je snad nejrůznější v Asii. Původní obyvatelé jsou: Arméni v Arménii, různorodí Kavkazané, z nichžto Čerkesové vynikají lehou postavou, a Tataři na stepech severních; přistěhovali se: Peršané do měst, kde provozují řemesla, Rusové, jižto vládnou, Němci a j.

2. *Ústřední Asie*, od Chvalinského jezera na v. až k Pamiru a Tienšanu a od Iranu na s. až za jezero Aralské a k jezeru Balchašskému. V ústřední Asii rozeznáváme krajiny Turan a Turkestan.

Turan, jest při jezeře Chvalinském proláklinou a na šírem okolí Aralského plesa nížinou.

Turkestan leží od Turanu na v.; zvedají se v něm západní výběžky pamirské i všecka západní polovina hornatiny Tienšanské se štítom *Kaufmannovým* (6800 m), nejvyšší horou asijského Ruska.

Řeky a jezera. Veškerá ústřední Asie jest oblastí vnitrozemskou a tvoří střední část rozsáhlé vnitrozemské oblasti evropskoasijské. Nejdůležitější řeky jsou *Amu* a *Syr*, jež tekou do jez. Aralského; Amu vléval se druhdy do plesa Kaspického. Amu pramen má na Pamiru, Syr na Tienšanu; pokud pospíchají hornatinou, přibírají hojně přítoků, v nižině však vlekou se bez všech poboček osamělymi řečiště. Na řekách těchto a na jejich přítocích usadili se lidé a vznikla bohatá města. Do jez. Balchašského vlévá se *Ili*.

Podnebí, plodiny a živnosti. Ruská ústřední Asie leží v teplejší části mírného zeměpásu a patří ke krajinám bezdeštným, pročež na největším díle jest pouští nebo stepí; jen údolí říčná, řídké oasy a nižší hornatina hodí se hospodářům, jižto pěstují hlavně kukuřici a chovají ovce i kozy. Ostatní obyvatelstvo žíví se po výtce rybolovem a honbou na divokou zvěř, zvláště na šakaly a tygry. Ohchod vede se karavanami.

Obyvatelé jsou národnosti velice pestré: ve městech usedlí jsou Rusové a něco Peršanů, na oasách Turkmeni nebo Tekinci původu mongolského, příbuzní Turků, na stepech severních Kirgisové a jiní. Domorodci žijí pod přímým panstvím svých náčelníků, jež jmenují *chany*; ti však všichni poddání jsou Rusům.

Důležitější města: Merv, v oase Achalské na důležité cestě od Aralského jez. do Afganistanu; na téže cestě v rozkošné oase stojí pevná Chiva, hl. m. chanátu Chivského, jenž zabírá nížinu na levém

břehu amuském; Buchara, hlavní město chanství Bucharského; Taškend kvetoucí obchodem, leží na předěležité cestě do Kašgara čínského, Samarkand na cestě pojící údolí syrské s amuským.

3. Sibiř ($12,520,000 \text{ km}^2$ — nad $4,720,000$ ob. — 4 na 10 km^2). Sibiř rozkládá se od Turanu i Turkestánu na sv. až k mysu Východnímu a od Číny i Koreje k Severnímu moři Ledovému; z ostrovů náleží k ní Sachalin na rozhraní moře Japonského i Ochockého a souostroví Nová Sibiř, v něž největší ostrov Kotelný; na Sachalinu zakládají se trestnické osady, ostatní jsou neobydleny.

Povrch. Sibiř na největším díle je hornatinou střední výšky, jež na v. od mysu Čeljuskinova dostupuje místy až k samému moři; na pomezí čínském a na Kamčadce strmí velehory, na Kamčadce ku př. sopka *Klíčevská* (4800 m).

Která horstva vypínají se v Sibiři jižní a východní?

Nížina Sibiřská začíná se u mysu Východního a přestává u plesa Chvalinského. S počátku jest jen úzkým pruhem přimorským, dále pak k z. šíří se více a více, zasahuje údolími řek sibiřských hluboko do hornatiny a v poříčí obském zaujmeme posléze všechnu šířku země od moře Karského až k jez. Aralskému i Kaspskému, u něhož klesá v proláklinu a pojí se s nížinou Sarmatskou.

Jmenujte jezera i řeky sibiřské a popište jejich tok!

Podnebí, plodiny a živnosti. Sibiř je země nehostinná a na valné části svého povrchu neúrodná pro velikou zimu, jež od s. nížinou volně zaléhati může až k nejjižnějším krajům; západ jest teplejší než východ: na př. Tobolsk má průměrnou teplotu v lednu — 20°C ., ale Jakutsk, o 60° dále k v. položený, — 40°C . Všechn nesmírný kus Sibiře na s. od $60.^{\circ}$ s. š. zůstává zamrzlý od konce září do poloviny července, ale ostatek, rovný asi $\frac{1}{2}$ Evropě, dá se velmi dobře vzdělávat. Ve hlubokých hvozdech, rozložených od $58.^{\circ}$ s. š. až za kruh točnový a od Uralu až blízko moře Ochockého, žije zvěř kožešinná, v Altaji a v nánosu říčném jest nevybrané bohatství zlata a stříbra, v zamrzlé píď slonovina mamutí a jiných předpotopních ssavců. Přes to vše Sibiř má velice řídké obyvatelstvo, neboť spojení s ostatním světem jest dosud nedostatečno; řeky splavny jsou sice po celé své délce, ale jen asi 5 měsíců, moře pak, na němž další doprava záleží, pouze v druhé polovině srpna a září, a to jen s největšími obtížemi a nebezpečími. Člověk usadil se nejvíce podél řek, ostatní nesmírný prostor je skoro liduprázdný.

Siroký pruh Sibiře podél Turkestánu a Turanu pokryvá travnatá step, z jejíž úrodné půdy horké léto vyluzuje množství bujných rostlin

a rozmanitě zbarvených květů: tamě domov pivoňky, čimišníku a modrého kosatce. Dále k s. od 55° s. š. až až k rovnoběžce toholské, rozložena jest půda zpracovaná, jižto jde hlavní cesta sibiřská; pak od Uralu až nedaleko moře Ochockého šíří se hvozd jehličnatý, promíchaný břízou a vrbou, na povrchu zemském nejrozsáhlejší; po řekách, jež v létě do studených končin přinášejí vodu prohrátou, vniká až za 70° s. š., ostatně přestává při točovém kruhu. Les tento jest útulkem zvěři kožešinné. Ke hvozdům sibiřským přiléhají tundry, jež táhnou se již až k moři.

Tundra, na jaře oplývajice lagunami a menšími jezérky, v létě zelenají se chatrným rostlinstvem, mechem a travou dosti vysokou, z níž semo tamo vyčnívají nízké keře a plazivá vrba; tehdy zajíc, liška, lumík, vlk, divoký sob, medvěd, rosomák, svišt a jiní čtvernožci a nesmírný počet rozmanitých ptáků na vodě i na suchu, zvlášť alka, křemenáč a racek, v moři pak velcí ssavci: velryba, mrož i tuleň vitanou jsou kořistí lovečů a rybářů; tehdy také kočovný sobál se stády svými na tundrách nalézá chatrnou obžívou. V zimě tvárnost Sibiře všecka smutně se promění. Přijdou dlouhé noci, jen málokdy osvětlené měsícem, ale vždy září severní; přijdou i husté chumelenice s prudkými vánicemi, ježto sníh vysoko vybičuje a všechnen vzduch jím přeplní. Sníh jest tvrdý a tak pohyblivý, že i slabý větrík zanáší jej hluboko do lesů jižních, kde za léta taje a půdu napájí; paprslek sluneční láme se v poslouchajících jelíčkách ledových, způsobuje tvárná slunce na obloze a lemuje ohnivou obrubou horské výšiny. Avšak zvítě všeliké i člověk s nasbíraným bohatstvem přehání do vnitru země, a pomoci zůstane prázdnou života. Koncem března a počátkem dubna přichází dlouhé karavany ruských obchodníků; na koních brodí se hlubokým sněhem, tělo, ruce i obličej majíce zahaleny teplými kožichy, a za zbraň, slíbelivo, runu, chléb, cukr a rozličné nádobi vyměňují si plodiny sibiřské, hlavně kožešiny a slonovinu. Leč i nejpustější krajiny sibiřské jsou úrodný proti mnohým končinám tropickým, na př. proti východním mořem Rudého, kdež ani velbloud nenalézá potravy, nebo proti patrám věčného ledu a sněhu; neboť Sibiř aspoň za krátkého léta, v červenci, srpnu a záři, všecka pokryje se lahodnou zelení a milým kvítkem.

Obyvatelstvo. V Sibiři bydlí od pradávna národnové pleti žluté: Samojedi, nejméně vzdělaní z národů polárních, a Ostáci nad dolním Obem, Tataři nad středním Obem a Irtyšem, Tungusové nad Dolní Tunguskou, Jakuti, Čukčové, proslulí po Sibiři srdnatostí a láskou k svobodě, Kamčaďané v severovýchodní Sibiři a jiní; všichni živí se lovem zvěře i ryb a chovem dobytka, zvláště sobů, jižto se psem jsou nejdůležitějšími činiteli v domácnosti polární. Národům těm vládnou Russové, jižto se živí hornictvím a obchodem, za průmyslné předměty vyměňujíce od Sibiřanů kožešiny a slonovinu, od Číňanů čaj a rebarboru.

Sibiř, jako všechna Rus, dělí se na gubernie; hěznější

je však rozdelení na Sibiř západní a východní, jichžto rozhraní jde téměř po předelu obskojenisejském.

Důležitější místa: a) V Sibiři západní: Tobolsk, trhy na kožešiny; jv. nad Irtyšem Omsk; na sv. Tomsk, universita, obchod s Činou; jz. Barnaul, bohaté báně zlaté a stříbrné; sídlo správy všech dolů altajských; b) v Sibiři východní: nad Jenisejem Krasnojarsk, ryžuje zlato; sz. na Jeniseji Jenisejsk, tržní město širého okolí; na horní Tungusce blíže Bajkalského jez. Irkutsk (32 t), největší a nejpřeknější město sibiřské, středisko duševní činnosti ve vých. Sibiři; jv. nad řekou Kjachou Kjachta, malé avšak důležité obchodní město; Jakutsk, tržní město širého okolí; nad ústím amurským Nikolajevsk; Vladivostok, při moři Japonském, veledůležitý přístav, jenž má státi se poslední stanicí železné dráhy, která by pojila Rusko s Tichým oceánem.

§. 13. Přehled důležitějších držav.

Jméno země	km ²	Počet obyvatelstva	obyvatel na 4 km ²
Državy evropské:			
Britské	5,256.000	296,200.000	—
Francouzské	490.000	19,000.000	—
Nizozemské	1,476.000	32,370.000	—
Portugalské	19.700	940.000	—
Ruské	17,240.000	20,960.000	—
Španělské	296.000	7,000.000	—
Turecké	4,780.000	15,480.060	9
Državy domácí:			
Afganistan	550.000	4,000.000	73
Belučistan	276.000	310.000	nad 1
Čína	11,330.000	370,000.000	33
Japonsko	382.000	40,720.000	105
Persie	4,650.000	7,500.000	5
Siam	800.000	9,000.000	11

Srovnejte důležitější politická území asijská a) podle velikosti, b) podle počtu obyvatelstva, c) podle hustoty obyvatelstva!

Vláda říší domácích v Asii jest vesměs absolutní, ale pastevci na planinách nedbají mnoho svých zeměpánův.

§. 14. Obraz asijského obyvatelstva.

O lidnatosti. V Asii jsou vedle nesmírných končin skoro neobydlených rozsáhlé kraje s obyvatelstvem na zemi nejhustším; v severní, střední a západní Asii na 33 mill. km² bydlí jen as-

70 mill., kdežto v Asii jihovýchodní na 12 mill. km^2 obývá nad 740 mill., tedy polovina veškerého člověčenstva. Nejméně obydlena jest Sibiř s Amurskem, kde na 2 km^2 žije sotva 1 člověk, hustě Čína a Japansko, nejhustěji Hindustan a nížina Čínská, v nichžto žije asi 250 mill. lidí.

O národnosti. Asiaté jsou trojího plemene: 1. kavkazského, 2. mongolského a 3. malajského.

Kavkazané bydlí v Přední Indii a v Přední Asii, Malajové na půrostrově Malackém a na mnohoostroví Východoindickém; všechn ostatní prostor drží Mongolové.

1. *Kavkazané* asijští jsou trojího kmene: a) arejského, b) kavkazského a c) semitského.

a) Arejci, jejichž původním jazykem byl sanskrit, jsou: Indové, Dravidové na Dekanu, Peršané, Afgaňané, Belučané, Kurдовé a Arméni.

b) Kavkazský kmén žije v horách Kavkazských; z národní jeho vynikají: Gruzinci, Čerkesové a Čečenci.

c) Semitě jsou: Israeliti i Arabové.

2. *Mongolové* jsou kmene dvojího:

a) čínského: Číňané, obyvatelé Zadní Indie, Tybetané, Bhutáné a Nipalané;

b) tatarského: Japanci, Mongolové, Tunguzové, Mandžuové a různí národní turečtí, jmenovitě: Jakuti nad Lenou, Kirgizové, Usbekové v Buchaře, Turkmeni na v. od Kaspického jezera a Turci Osmanští v Malé Asii; národné sinští jmenovitě: Ostáci na středním a dolním Obu a Samojedi; posléze národné východosibiřští, zvláště Kamčaďané. Čukčové podobají se Eskimům.

3. *Malajové* dělí se na vlastní Malaje na půrostrově Malackém, na Javany a na mnohé jiné národy.

Europanů v Asii žije kolem 6 milionův, ale ovládají skoro polovinu Asie a více než třetinu všeho jejího obyvatelstva.

Kterí Evropané zdržují se v Asii?

Onáboženství. Křesťanů v Asii jest pouze asi 15 mill. a žijí roztroušeni po veškerém zemědiele; krom osadníkův evropských náleží k nim: Řekové, Arméni, malý počet Číňanův, usedlí Sibiřané, najmě Ostáci, obyvatelé souostroví Filipova a j.

Mohamedánů jest asi 85 mill. a žijí ode břehů maloasijských až k Pětiříci a od Arabie až k Tobolsku; kromě těchto souvislých sídel jsou také ve Vých. Turkestaně a v Džungarsku, v Přední Indii (tam asi 50 mill.) a na Vých. mnohoostroví Indickém.

Všechno přečetné obyvatelstvo ostatní jest po hanské, vyznávajíc hlavně brahmánství a náboženství Budhovo. Počet židů v a vyznáváci náuky Zoroastrovy jest nepatrný.

Jmenujte některé národy mohamedánské, brahmánské a budhovské!

Dle živnosti jsou v Asii národové lovečtí, zvláště v Sibiři, kočovní v pouštích a stepech a usedlí, již živí se přede vším vzděláváním půdy, méně chovem dobytka, průmyslem a obchodem; přece však udržují se na světovém trhu některé výrobky asijské, jako čínská tuš a hedbáví, čínský a japonský porcelán, kašmírské šály, perské koberce a damaškové výrobky ocelové.

Obchod má, vyjímajíc Indický a Tichý oceán, málo přirozených prostředků, neboť veliké řeky sibiřské zamrzají na více než půl roku a čínské zanášíjí náplavem ústí svá, dělaných pak cest jest veliký nedostatek; nejvíce silnic, má vlastní Čína, železnice nejdélší pojí Kalkutu s Pendžabem, telegraf nejdélší vede z Petrohradu Sibiří až do Japonska, odkud půjde kabel do Severní Ameriky.

Vniterní obchod děje se vesměs karavanami; zámořský provozuje Evropané, přede vším ti, kteří mají v Asii osady.

Jmenujte několik nejdáležitějších měst přístavných!

Z Asie přešlo do Evropy ovoce i obilí většinou, též bourec hedbávný a jiní užiteční živočichové; starodávní národové asijskí, Assyráné, Babyloňané a Foeničané naučili Řeky a jiné evropské národy vyráběti sklo, tkaniny a jiné předměty a rozšířili u nich míry a váhy i stavitelství; také nejpřednější náboženství, jako křesťanské, israelské, mohamedánské a budhovské, mají počátek svůj v Asii; teď však Asie ve všem všudy jest za Evropou.

Afrika.

Skoro 30 mill. km^2 — 170 mill. obyv. — 6 na $1 km^2$.

§. 15. Afriky poloha, rozsah a podoba*).

Poloha k pozorovateli. Vyměřte vzdálenost Prahy od Kairu a vypočítejte, kolik dní jede parník z Hamburka do města Kapského, ujede-li denně 380 km.

Okoli. Jak rozloženy jsou ostatní zemědíly kolem Afriky? Změřte vzdálenost Afriky od Australie a od Ameriky!]

Poloha mathematická. Určete z mapy zeměpisnou polohu Afriky! Kudy jde Afrikou rovník? Na kterých polokoulích jest Afrika? Kolik

* Viz poznámání na str. 4.

stupňů vzdáleno jest od rovníku nejsevernější a nejjižnější místo? Zapatujte si z. d. nejjížnějšího místa evropského; Kairu, Oděsy a Petrohradu; města Kapského a Stokholma; Timbuktua i Madrida! Které části Afriky mají touž z. š. s některými částmi Asie a které s částmi Ameriky?

Rozsah. Kolik hodin mají v Kairu a v Timbuktuu, když slunce stojí v poledniku města Kapského? Když v Kairu mají poledne, kolik hodin jest v Petrohradě?

Podoba. Afrika vyniká velikou jednotvárností nemajíc té měř ani půrostrovů ani vyvinutějšího břehu; také ostrovů má nedostatek, zvláště pak ani jediné řady ostrovní.

Jmenujte všecky ostrovy africké!

Poměr trupu ke členům jest 77 : 1. Přirovnejte v této včeli Afriku k Asii!

§. 16. Povrch a vodstvo.

Ostrovy vypínají se vysočinami větším dílem sopečnými; jen Mozambický, Zanzibarský, Amiranty a Seychely sopek nemají; Madagaskar, Réunion, Kapverdské a Tenerifa strmí velehorami, ostatní středohorami; nejvíše Tenerifa štítem *Teydským* (3700 m).

Pevniny známe jen pomoří důkladněji; čím vzdálenější země od břehu, tím neúplnější máme o ní známost; ve vnitru jsou končiny veskrz neznámé.

Nížinou jest skoro všechn úzký pruh pobřežní, jenž nad deltem nilským šíří se v nížinu Dolnoegyptskou, nad ústím nigerským v nížinu Hornoguinejskou, nad Senegalem a Gambií v nízkou Senegambii, k níž přiléhá největší nížina africká *Sahel*, západní to část Sahary.

Prodlíkiny nerozsáhlé postupují od nížiny Dolnoegyptské podél 30.º s. š. a od Malé Syrty na západ; tyto jsou mělké a naplněné slanou vodou, z oněch nejzápadnější klesá 100 m pod hladinu mořskou.

Vysočina. Ostatní Afrika šíří se v jedinou planinu, jejížto jižní dvě třetiny vroubeny jsou vysokým okrajem, nitro pak zvedá se po různou středohořími a některými osamocenými velehorami.

a) Při severním břehu rozkládají se tři vysočiny: na s. od proláklin východních pustá planina *Libyjská* a *Barka*; na j. od pomoří mezi oběma Syrtami suchá a místy písečná planina *Tripoleská*; na ostatním okraji vysočina *Berberská*, jejíž dvě rovnoběžná pohoří slují *Atlas Nízký* a *Veliký*.

Nízký nebo *Malý Atlas* je středohorský; počíná se u mysu

Blanka a končí mysem Ceutským, srázně padaje k moři Středozemskému po celé své délce.

Malý Atlas, hory sicilské, Apenniny, Alpy Přímořské, vých. okraj planiny Španělské a sierra Nevada lenují západní kotlinu moře Středozemského, jako by byly jediné okrouhlé pásmo horské.

Veliký Atlas počíná se mysem Bonem, k z. jest vyšší a vyšší, až přesahuje některými horami i 3000 m; západní jeho třetina sluje proto také *Atlas Vysoký*.

Mezi oběma Atlanty rozpjata jest planina *Berberská*, na větším díle step, pírerývaná bystřinami a pokrytá mnohými solnými jezery, jež slují řoty.

b) Ode tří severoafrických vysočin na j., místy až k 15.^a s. š., a od Atlantského oceánu až do údolí nilského šíří se poušt *Sahara*. Západní její třetina jest nízký, písečný *Sahel*. Střední třetina jest planina s porůznými vypnulinami a pohořími; z vypnulin nejlépe známe planinu *Ahaggarskou*, s nížto druhidy stékaly mohutné řeky k s. i k j.; z pohoří nejdělší odbočuje od s. cípu ahaggarského a jde směrem jv. pod rozličnými jmény až hluboko do Sudanu; délku předstihuje Ural a středem svým pne se téměř do výšky velehorské. Východní třetina jest pustá písčitá planina *Libyjská*.

Na četných místech Sahara prohýbá se *oasami*, zhusta dosti sráznými, do nichž z okolí stahuje se podzemní vláha a čímž je úrodnými.

c) Mezi Nilem a mořem Rudým na s. od obratníku Raka pne se pustá roklinatá planina *Arabská*, na j. od téhož obratníku až k zátočině nilské planina *Nubijská*.

d) Všecká část Afriky od Sahary až do nejižnějšího cípu jest planina s velevysokými okrajnými horami, jež po stupních sklánějí se k nížině přímořské, rozbrázděny jsouce nesčetnými řekami pobřežními a protrhány několika veletoky, ježto s planinou ku pobřežní nížině přecházejí vodopady.

Severozápadní část okrajního horstva sluje pláň *Konžská*, jež odděluje nížinu Hornoguinejskou od planiny Sudanské a postupuje za Nigrem až k hoře *Kamerunu* (4000 m); počátkem vých. okraje jest velehorská vysočina *Habeská*, nejmohutnější, nikoli však největší v Africe, s horou *Ras-Dašanem* (4600 m); dále k j. zvedá se vých. pásmo četnými velehorami, z nichž *Kenia* (5500 m) a *Kilimandžaro* (5700 m) jsou nejvyšší hory africké. Na jihu okrajní pásmo západní i východní se potkají a tvoří tam stupňovinu *Kapskou*.

O tom, jak nitro této šíré planiny vyhlíží, nic bezpečného říci nemůžeme, leda to, že střídají se tam vyšší místa s jezernými kotlinami.

Která pohoří mají směr rovnoběžkový, která poledníkový? Seřadte hory největší v tabulkou a diagram! Změřte délku Velkého Atlantu a srovněte ji s Uralem a Himalají! Nalezněte na mapě africké pramenisko několika řekám společné!

Řeky. V Africe nemohly se vyvinouti četně veletoky, neboť v s. třetině své jest pouští a podél břehu ostatního vypíná se buď planinami, buď vysokým okrajem, jejž prohlodati podařilo se jen málo kterým velikým řekám; ty pak tekou častými přejezmi a řítí se mohutnými vodopády ku pomoří, tak že po nich nelze vniknouti do vnitru. Má tudíž Afrika nesmírný počet řek pobřežních a málo veletoků, ježto však jsou velice mocny.

Do Indického oceánu: 1. *Zambezi*, jež tvoří krásné vodopády Viktoriiny, 150 m vysoké, a blíže svého ústí přijímá Širu, výtok jez. *Nassy*; 2. *Limpopo*.

Do Atlantského oceánu: 1. *Oranje* s pobočkou Valem; 2. *Kongo* nebo *Livingstone* *), protéká jez. *Bangweolo*, dolní tok má přeplněn vodopády; 3. *Niger*, v horním toku také Džoliba, ve středním Kvora zvaný, pramení se na záp. planině Konžské, tvoří oblouk k s. vypjatý a konžskému toku podobný a vtéká do zál. Guinejského ústí deltovým; s leva přibírá Binui; dolní Niger a Binue jsou veledůležitou cestou do vnitřní Afriky. 4. *Gambie*; 5. *Senegal*; 6. do Středozemského moře Nil, nejmohutnější řeka africká.

Nil vytéká z jez. Ukerewe a tvoří brzy potom jezero Mwutan; příjaz v jezérku »No« soutok četných řek sudanckých, sluje Nilem Bílým (Bahr el Abiad), jenž obohacuje se mohutnými řekami z Habeše, zvláště Nilem Modrým (Bahr el Asrak) i Atbarou; pak již osamotnělým řečištěm žlutou svou vodu valí k s. a do moře vpadá obšírným deltem.

Vývoj Nila = skoro 6000 km, pohl̄i = skoro 3,000,000 km².

Přímou délkou a vývojem Nil je první řeka světa.

Oblast vnitrozemská. V pouštích zůstaly stopy bývalých řek, vyschlá řečiště, jímž Arabové říkají *vadi*; nejvíce jich táhne se na s. a na j. od planiny Ahaggarské a Tasilské, ústředního to vrchoviska saharského; že Sahara má hojnou vodu spodní, důkazem jsou četné její oasy.

*) *Livingstone*, slavný Angličan, jenž valnou část oblasti konžské procestoval zemřel v Africe. Znáte-li kdo jiné cestovatele po Africe?

Srovnejte řeky africké s evropskými a asijskými co do splavnosti! V kresleto Nil do Evropy a vedle Jangcekianga! Změřte vývoj 4 největších řek afrických a přirovnajte je k vývoji 4 největších řek asijských a evropských! Ukažte na mapě Afriky vrehovisko společné! Které řeky africké jsou si podobny tokem? Které vyvěrají z jezer? Kudy šel by hlavní předěl oblasti Indického a Atlantského oceánu?

Ježera. Ježer má Afrika veliké množství, a skoro všechna rozlévají se na planinách; mělká slanovodá jezera v s. Africe, zvláště na planině Berberské, slují šoty; střední Sudan svažuje se k sladkovodému jezeru Čadskému, jedinému to jezeru africkému, jež přijímá větší řeky. Největší jezera jsou blíž 50.⁰ v. d. f. mezi rovníkem a 15.⁰ j. š. lesknoucí se tam v klínu nebeťých hor, jmenovitě: Barinské, Mvutan, Mutansige, Ukerewe, Alexandrovo, Tanganika, Bangweolo, Nassa a mnohá jiná.

Ukerewe jest nejrozsáhlější jezero africké; povrchem svým (83.000 km²) rovná se Čechám, Moravě a Slezsku. Kolikrát vešlo by se do něho Ladoga a kolikrát ono samo do plesa Chvalinského? Tanganika délkom svou vyplňovala by prostor mezi Vídni a Lvovem; Nassa sahala by od Prahy až k Terstu.

§. 17. Podnebí a plodiny.

V kterých pásech teplotných jest Afrika? Kdy stojí slunce nad rovníkem, kdy nad obratníky? Kam padá stín Vysokého Atlanta, kam Kameruna, kam Kilimandžara za našeho léta a za naši zimy? Jak liší se Afrika od Asie a Evropy ve směru, kterým ubývá v nich tepla a přibývá dne? Zůstane-li v Africe slunce po 24 hod. nad rovinou obzorní? Kde mají tam nejdélší bílý den (14 h. 30 m.)? Když jest v Evropě léto, která počasí roční jsou v Africe a ve které její části? Mohou-li do Afriky zaládat mořské větry?

V Africe všechny poměry k tomu působí, aby měla teplo co největší; 1. rozkládá se všechna v horkém a skoro horkém zeměpisu, 2. proti slunci obrací se širou planinou, 3. větrům mořským uzavírá se vysokým okrajem, a 4. studený proud mořský žádný k ní nepřichází kromě jižního proudu atlantského, a ten drží se opodál jz. břehu. Proto vane po veškeré Africe, vyjímaje nejvyšší hory, vzduch horký; největší vedro má vých. Sahara, kde se písek rozehřívá i na 58°C.

Pršky po Africe rozděleny jsou s velikou pravidelností. Sahara a Kalahari jsou bezdeštné; Sahara a sousední země za Nilem až k moři Rudému proto, že vane nad nimi stále suchý passát severovýchodní, jenž vláhy své pozbyv daleko v Asii všechny zejmé, nad kterými vane, ostavuje pouštěmi, tak že rostlinstvo daří se v nich jen tam, kde spodní voda protlačí se na povrch; do pouště Kalaharské nemůže déšť pro okrajní horstva.

Planina Berberská a jz. cíp Afriky má deště na podzim a v zimě, všude jinde jsou deště tropické, a to:

1. deště každodenní po obou stranách rovníku od 3.º j. až ku 5.º s. š., kterýžto kraj zoveme pásem dešťů kalmových;

2. deště jarní a podzimní po obou stranách pásu kalmového až asi ku 15.º šířkovému; léto a zima jsou tam bezdeštné;

3. deště půlletní v ostatní Africe; v páse tomto pršívá na s. polokouli od května do října, na j. od října do května, v druhé polovině roku nebývá deště žádných.

Nížnaté pomoří, jež má vláhu také od větrů mořských pokryto jest nezdravými močály, zvláště horní Guinea, kdež Evropan v krátké době pozbývá zdraví i života.

Rostlinstvo. Krajiny náležitě ovlažované, jako největší část pomoří, oasy, údolí říčná, zvláště nilské, a nesmírný kraj po obou stranách rovníku, vynikají bujnou plodností nejrozmanitějšího rostlinstva tropického; daří se tam palmy, bavlnské, cukrová třtina, ricinus, banán, strom skořicový a hřebíčkový, chléb svatojanský, stromy gummové a teekové, réva, oranže, rýže, durha a nepřehledná řada jiných užitečných rostlin, jimiž oplývají zvláště země rovníkové. K úrodnému kraji tomuto přiléhají pásma stepí, jež pokrývají také planinu Berberskou.

Zvířata africká jest rovněž neobyčejně pestrá. Z větších zvířat žijí v Africe v překvapujícím množství antilopy, zebry, opice, jmenovitě pavian, a sajky; vedle nich také mnoho pakoňů, gazell, žiraf, slonů, nosorožců, lvů a levhartů; ve vodách zdržují se obrovští hrochové (v Africe vnitřní, zvláště na horním Nilu), krokodilové a jiní; mezi ptáky vyniká sup, drop, pštros, ibis, volavka, flamingo, pelikán, čáp, husa, kachna a j.

Slonův ubývá vůčihledě, neboť do roka pohubí se jich pro slonovinu nesmírné množství.

Nerosty Afrika ode dávna jest proslavena, najmě zlatem a démanty; tyto nalezají zvláště v polích démantových blíz řeky Oranje.

S. 18. Země turecké.

Turecko náleží v Africe místokrálovství Egyptské a vilajet Tripolský.

I. K místokrálovství Egyptskému patří vlastní Egypt a severní Nubie, obojí bez určitých hranic.

1. Egypt zabírá v Africe sv. kus pouště Libyjské, úrodné

údolí nilské a poušť Arabskou, v Asii píloostrov Sinajský se sousedním pomořím.

Egypt náleží k zemím nejvýhodněji položeným, neboť jest na rozhraní tří zemědilství a na hlavní trati obchodní z Evropy do bohaté jižní Asie.

Povrch. Egypt jest pustá planina s hlubokým, ale neširokým údolím nilským, po jehož stranách zvedají se mírná pohoří: na z. Libyjské, na v. Arabské s proslulými lomy krásné zbarveného pískovce. Údolí nilské na 29.⁰ s. š. šíří se nad rozvětveným deltem nilským v úrodnou nížinu Doluoegyptskou, jež nánosem říčním roste poněmáhu proti moři. Od Nila na z. podél 30.⁰ s. š. táhne se řada proláklin s úrodnými oasami, z nichž největší jest Ammonova jinak Sijská (- 25 m).

Část asijská jest díl planiny Arabské a zvedá se při moři u volehornatimu; na píloostrově Sinajském strmí *Sinaj* (nad 2800 m).

Řeky má Egypt jedinou, dolní tok nilský v délce 700 km, a ten jest také jediným živitelem všech Egypťanův; neboť ve vlasti jejich prší velyce zřídka i nevydatně, tak že země jest úrodná, pokud ji zatopí Nil, jenž následkem tropických deštů v horní jeho oblasti vystupuje každého roku ze svých břehů od června do konce září.) Proto rozvádí vodu nilskou po krajích co možná nejvíceň bylo od starodávna nejdůležitější starostí vlády i jednotliveců, a proto také všechna města egyptská leží při Nilu.

Plodiny a živnosti. V půdě zátopy zúrodněně bují baylník rýže, kukuřice a durha, ale krom několika palem není v Egyptě stromu; také proslaveného papyru nalezneš sotva kdo sledy. Hospodáři, jižto slují Fellahové, sklízejí úrodu dvakrát, v deltě i třikrát do roku; na stepech kočovníci pasou stáda bravu jemnorouného.

Obchod egyptský vždy byl velice čilý a průplavem Suezským *) ještě se zvětšil, jest však skoro všechno v rukou Angličanův a Francouzův; vyváží se nejvíce baylna (tři čtvrtiny všeho vývozu), pšenice a cukr, dovážejí se průmyslové předměty.

*) Všechny řeky horkého zeměpisu rozvodňují se deští tropickými.

**) Průplav Suezský prokopán byl v letech 1859—1869; jest skoro 160 km dlouhý, 58—100 m široký a 8 m hluboký a stál skoro 472 mil. franků; v. 1883 projelo jím nad 2000 lodí, z nichž bylo 1600 anglických; příjmů téhož roku měl z něho Egypt asi 25 mil. zl.; za našich dnů projíždí jím ročně kolem 3000 lodí. Lodím rakousko-uherským, jež pluje do Přední Indie, skrácená jím cesta na třetinu.

Obyvatelstvo, počtem asi 5,500.000, jest velice smíšeno i po národnosti i po náboženství; vedle *Fellahů*, potomků to starých Egypťanův, jižto přijali jazyk arabský a kromě křesťanských Koptů víru mohamedanskou, žijí Beduini, Turci, Israelité a v obchodních městech cizinci, zvláště různí Evropané, těchto asi 80 t.

Egypt honosí se nejstaršími dějinami světa a pln jest památek starověkých, jež za našich dnů jsou předmětem usilovného badání.

Důležitější města. U moře *Alexandrie* (230 t.), bohaté středisko obchodní mezi Egyptem, Evropou i Asii, ale celkem neúhledné; v. *Damietta* středisko rýžoven a obehodu se Syrií; v. nad průplavem Suezským *Port Said*, vyrůstá rychle námořským obchodem, neboť je z hlavních stanic tržby východní; v údolí nilském na 30.º s. š. *Kairo* (Kahira — 380 t.), hlavní i sídelní město, největší v Africe, s ulicemi křivolakými a nedlážděnými, z nichž mnohé pokryty jsou na ochranu před úpalem slunečným; na levém břehu zříceniny memfidské a obrovské pyramidy nedaleko města *Gizeha*; v oase Sivské Síyah; v. od Kaira a železnicí s ním spojen Suez, po němž jmenován průplav nejdůležitější na světě, kvete obchodem. V Horním Egyptě *Siut*, důležité obchodem, a chudíčké vsi *Luxor* i *Karnač* opodál velikolepých zřícenin *thebských*.

2. Nubie rozkládá se na j. od Egypta asi ke 14.º s. š. a od neurčitých hranic na z. až k moři Rudému; rozsahem větší jest Egypta, leč obyvatelstva má jen asi 1 mill.

Nubie jest na větším dle jednotvárnou, pustou planinou, na menším travnatou stepí; nitrem jejím prohýbají se žírná údolí nilské s atbarským, do nichž uchýlili se téměř veškeři obyvatel; na stepech pastevci hledají výtečné koně a ovce. *Nubové* jsou čeledi koptické, náboženství mohamedánského.

K Egyptu patří nyní jen severní Nubie, kdež nejdůležitějším městem jest Donkola nad Nilem, výtečný chov koní.

II. Vilajet Tripolský záleží z vlastního Tripolska, z planiny Barecké a z Fessanu; určité pomezí má jen na straně severní.

V Tripolsku šíří se planiny místy stepnaté, místy kamenité a pusté, části to veliké pouště Saharské. Stepnatá planina Barecká na j. přechází v písečnou poušť a klesá v hlubokou proláklinu, jejížto cíp západní, Bir Ressam (— 100 m), jest nejnižší místo africké. Ve Fessanu, sahajícím téměř až k obratníku Raka, střídají se pouště písčité s úrodnými oasami, na nichž daří se pšenice, olivy a taková hojnost datlí, že domácím zvířatům jsou hlavní potravou.

Důležitá města: Tripolis u Malé Syrty, sídlo pašovo, východistě karavan beroucích se do vnitřní Afriky; Marzuk, v jedné z oas fessanských, z nejdůležitějších tržišť afrických.

§. 19. Tunisko.

Tunisko jest pod ochranou republiky Francouzské. Východní jeho pomoří jest nízké, ostatek země prostupují východní výběžky Nízkého a Velikého Atlanta, jež do moře Středozemského vnikají mysem Blankem a Bonem; na z. od Malé Syrty prohlýbají se jezerné prolákliny.

Podnebí má Tunisko příjemné a půdu úrodnou kromě jihu, kam zasahuje písek saharský.

Obyvatelé, mohamedánští Berbeři, Arabové a Tureci, živí se chovem skotu, bravu a rychlonohých dromedářů, ale jsou také pilnými rolníky, tak že obilí mohou i využíti, a prostředkují živý obchod Evropy s Afrikou.

Důležitá města: Tunis (150 t.), sídlo bejovo, čilé obchodní město; hned na sv. zámečinu starověké Karthaginy; u Malé Syrty Gabes, město přístavné.

§. 20. Alžírsko, država francouzská.

Srovnejte z. d. Alžírska i Francie a poledník měst Alžíra i Paříže!

Alžírsko v s. polovině zvedá se planinou Berberskou, jejíž severní kraj, Nízký Atlas, padá k moři svahem úrodným, jenž slove Tel. Na planině střídají se travnaté stepi se solními šoty a s úrodnými údolími četných říček; na j. od Velikého Atlanta stranou k Tunisku níž se jezernatá proláklina, ostatně šíří se Sahara dílem kamenitá, dílem písčitá s nemnohými oasami, jež ohrožovány jsou stálým nebezpečenstvím od dravců, zvláště od lvů a pardalů, od hyen a šakalů; v moři hojnost korálův.

Obyvatelé jsou Berbeři, Kabyllové zvaní, Arabové, Španělé a vládnoucí Francouzové; jedni živí se pilným vzděláváním půdy a výnosným obchodem s Francií, druzí jsou potulní pastevci. Vyvážejí hlavně obilí z Telu a výtečné datle z oas, jichž počet a výnosnost Francouzové vrtáním arteských studní značně rozmnozili.

Důležitá města: Alžír, opevněné sídlo generalního guvernéra; jz. u moře Oran, město přístavné, obydlené skoro samými Španěly, jimž druhdy náleželo.

§. 21. Sultanství Marocké.

V severní třetině marocké zvedá se západní část obou Atlantů, jež spojeny jsou četnými přičními rozsochami a k z. přecházejí v rovné písčité pomoří; Nízký Atlas vybíhá do

průlivu Gibraltarského mysem Ceutským, Vysoký Atlas dostupuje v Maroku výšky velehorácké a má tam svou nejvyšší horu *Miltsin* (3500 m). Na j. od Vys. Atlanta Maroko svažuje se do nížiny Sahelské.

Všechn díl Maroka na s. od Vys. Atlantu, chráněn jsa před zhoubnými větry saharskými a zavlažován dešti a mnohými bystřinami, vyniká podnebím zdravým a velikou úrodností; jižní polovina říše, část to Sahary, na větším díle je stepí, jinde písčitou pouští, v níž zelenají se bujně oasy, jako Tafilet, Tuat, Ain Salah a j.

Obyvatelé jsou Berbeři, Arabové a černoši náboženství mohamedánského. Předním zaměstnáním mají polní hospodářství a chov ovcí, skotu, koní a dromedářů; v sadech pěstují rozmanité strojny jižního ovoce, révu i bavlník. Hospodářství veliké škody dělají žravé kobylky, pastevcům dravá zvěř.

Průmysl je slab, obchod nepatrny; zámořský vedou Britové.

Daležitější města: V krásné rovině pod Miltsinem Maroko, město sídelní, ale nepěkné a nočisté, inile však okrášleno věčně zelenými zahradami, jež se zvláště kolem nádherného sultanského sídla rozkládají; sv. *Fes* (asi 150 t.), největší a nejprůmyslnější (fesy), sídlo mohamedánské učenosti; u moře Mogador a Tangier, nejlepší přístavy.

Na s. pomoří marockém drží Španělé krom nepatrnych ostrůvků čtyři města (presidios), z nichž nejdaležitější jest pevná Ceuta.

§. 22. Sahara.

Změřte největší délku a šířku Sahary!

Povrch. Sahara, t. j. veliká poušť (9. mill. km²), rozkládá se, pokud víme, při moři Atlantském nízkou rovinou Sahelem, ostatně planinou, jež místy zvedá se v porůzné vypnuliny a středohory, místy, zvláště v oasách, klesá po samou hranici nížinnou; východní část Sahary jest rovná poušť Libyjská.

Z planin saharských nejznámější jsou *Ahaggarská* a sousední *Tasílská*, z nichž druhdy vytékaly řeky, jedny na s. do proláklin blíže Malé Syrty, druhé k j. do Nigra; za našich dnů zbyly po nich jen »vadí«. Z pohoří vyniká délkou přičené pásmo od planiny Tasílské až do Dar-Fora; nejvýše, nad 2400 m, pne se v krajině »Tibesti«.

Ležíc v pásu bezdeštném, Sahara jest větším dílem pouští, ale jen asi pětinu svého povrchu pokrytu má bílým nebo červeným drobným pískem; jejž pasát, vanoucí skoro stále od sv., snáší místy a občas v pahorky až 200 m vysoké a tiskne pone-

náhlou k břehu atlantskému, jenž tudiž jest písečný, nízký a bezpřístavný. Na jiných místech Sahara pokryta jest ostrohranným kamením aneb hladkými oblázky, jinde zase má tvrdou půdu, plnou kamenné soli; oasy zabírají asi tolik půdy, co čtvrtě Čechy.

Vzduch saharský jest, jako na všech pouštích, velice jasný a při úplném tichu ukazují se v něm přeludy; teplota střídá se více než v kterémkoliv poušti jiné; při východu slunce bývá — 3°C., k jedenácté +32°, později i nad 50° ve stínu, tak že člověk i zvíře vedrem může se zalknouti a mrtvola za dva dny vyschne docela. Strašnou metlou Sahaře jest děsný horký vítr harmattan nebo samum, jemuž v Egyptě říkají chamsin a jenž přichází snad do Sicilie a do Italie jako sirocco, do Dalmacie a jinam jako jug, nikoli však do Alp jako föhn.

Rostlinstvo má Sahara nejen v oasách, ale také ve vadích a v hornatinách; nejúrodnější jest hornatina Airská neb Asben-ská, střed Sahary. Hlavní rostliny saharské jsou: palma datlová, jež tvoří i celé lesy, tamaryšky, některé rostliny dužnaté v půdě solné, tuhá tráva až 2m vysoká, důležitá pro velbloudy, růže je-ryšská, mech »manna« a j.

Ve zvěřině převládají: antilopy, žirafy, pštros, zmije, kobylky, jež někteří kočovníci jedí, a nesčetné mouchy; lev zdržuje se v Sahaře jen na pokraji; z domácích zvířat: velbloud jednolírbý, skot, brav a výtečný kůň.

Z nerostů nalézají v Sahaře nejvíce sůl, sodu, sanytr a železo.

Obyvatelstvo. Jen asi polovina Sahaře jest obydlena, a to různými kmeny původu nejvíce berberského: na záp. žijí Maurové, ve středu Tuaregové, na vých. Tibuové, na j. a v některých oasách málo četní Arabové; všichni jsou mohamedáni a živí se chovem dobytka a obchodem karavanním, jejž možným činí velbloud, spokojuje se pít nejhudší a dlouho snášeje trapnou žízeň.

Obchod zvláště číly bere se prastarými cestami a před-mětem jeho jsou vždy věci tytéž; od černochů sudanských Sa-hařané vyměňují zlatý prach, otroky, slonovinu a obilí za svůj dobytek a sůl; od Evropanů zbraň, náboj a šatstvo za suroviny své i sudanské. Výměna děje se hlavně v Alžíru a v Senegambii.

Nejdůležitější obchodní cesty jsou: 1. z Tripolisa přes Mursuk a Bilmu do Kuky, 2. z Tripolisa přes Mursuk a Air k Nigru, 3. z Alžíra přes Tuat do Timbuktua.

Obyvatelstvo saharské rozptýleno jest pod různým panstvím.

Západní pomoří vlastní si Španělé, nejlepší oasy a nejúrodnější kraje opanovali národové sousední: vých. oasy patří Egyptanům, severní Francouzům a Maročanům, jižní některé, jako Airská, náleží k Sudanu; samostatné pak kmeny saharské žijí každý pod zvláštním svým náčelníkem.

Jmenujte některé oasy saharské!

§. 23. Sudan.

Sudan jest nám skoro všechn vězen; rozkládá se od Sahary až asi k rovníku a od moře Atlantského až k Habeši.

Povrch a vodstvo. Západní pomoří sudanské z nížiny po stupních přechází v plání *Konžskou*, na níž pramení se množství řek, zejména *Senegal*, *Gambie* a *Niger*, jež mají vrchovisko téměř společné.

Mocný *Niger* protéká ostrým obloukem všechn západní Sudan na s. od pláně Konžské a dolním tokem ji prolomiv širým deltem vlévá se do zálivu Guinejského. S levé strany přibírá mohutnou *Binu*, splavnou i pro parníky v délce 800 km.

Nitro sudanské svažuje se k jez. *Čadskému*.

Podnebí a plodiny. Sudan patří k nejúrodnějším krajinám afriickým, maje tropické teplo a dostatek vláhy od podzimních a jarních deštův; jen podél Sahary a stranou k Nubii rozkládají se stepi, a západní pomoří od mnohých bařin jest nezdravo.

Obyvatelé jsou různí národnové černí, míšenci *Fellatové* nad středním Nigrem a někteří *Arabové*; náboženství většina má pohanští, Arabové a *Fellatové* mohamedánské. Přední živnosti jest hospodářství.

V Sudánu člověk a přroda všechna jsou nejdokonalejšího vývinu, a zahrada i pole, neúmornou vynikající plodnosti, téměř bez práce dělají bohatou úrodu. Selská stavění stávají střed svých pozemků ohrazena jsouce plotem pevného rákosu. Za hrada obehnaná živým plotem kávovníků a keřů ricinových, maniokových a tabákových, skýtá sladké zemáky, jamové kořeny, hrách, fazole a j.; na polích roste žito, proso, sesam, kukuřice a cukrová třtina, v sadech banán, pisang a fík, na pastvišti pasou se stáda pěkného skotu a koz.

Sudan dělí se na západní, střední a východní; v každém z nich jest množství říší o neurčitých hranicích, neboť žijí ve stálém sváru krvavém.

1. V Sudánu západním rozeznává se *Senegambie*, Horní Guinea a země nad Nigrem neboli *Nigersko*.

a) *Senegambie* zabírá oblast Senegalu a Gambie; vedle domácích obcí černošských jsou tam osady francouzské a brit-

ské; francouzské části hlavním městem jest St. Louis (Svatý Ludvík).

b) Horní Guinea zabírá jižní svah planiuy Konžské. U vnitrozemí žijí četní divocí kmenové černošští pod samostatnými náčelníky, na pobřeží jest černošská republika Liberia (na břehu Pepřovém) a kolonie států evropských: Sierra Leone, pobřeží Zlaté a Otročí a delta nigerské patří Britům, ostatek Francouzům, jižto mají v ochraně také stát Dahomejský. Hlavní předmět vývozu jest palmový olej, jenž hodí se na výrobu svíček.

c) V Nigersku jest mnoho států černošských, z nichžto nejznámější jest *Massina* při severním ohbu nigerském s nejdůležitějším městem Timbuktuem, jež bohatým obchodem získalo si pyšné jméno královny pouště, teď však rychle klesá.

2. Střední Sudan se všech stran svažuje se k sladkovodnému a ostrovnatému jez. Čadskému, jež má hladinu jen málo nad měrou nížinnou a hloubku podle tropických dešťů proměnlivou; od jv. vtéká do něho močná Šari. Po jez. Čadském střednímu Sudamu říkáme také Čadsko. Nejdůležitější stát jest *Bornu* s městem Kukou.

3. Východní Sudan jest nejteplejší část Afriky. S jižní polovinou Nubie tvoří stát jednotný, jemuž vládne mahdi, t. j. prorok. Jsou to krajiny dílem stepné, dílem neúrodné, ale dosti četně zálidněné od různých kmenů černé pleti, ponejvíce však neznámé. Vláhu mají od tropických dešťů, ježto však způsobují také povodně a nezdravé močály. Z řek největší jest *Bahr el Arab* a *Modrý Nil* s *Atbarou*. Mezi městy vyniká hlavní město Chartum nad soutokem obou Nilů.

§. 24. Habeš a země sousední.

1. *Habeš* na okolní planině stojí jako mohutná, velevysoká hradba, do niž není přístupu, leč těsnými úžlabinami, jež vymely bystřiny; nejvyšší hora jest Ras Dašan (nad 4600 m). Na planině habešské ve výšce asi 2000 m leskne se krásné jezero Canské, jímž protéká modrý Nil; v horském lemu severním pramení se *Atbara*, jež jenom krátkým tokem bere se Habešem, ale má mohutné pohořky.

Teplotu vzduchu habešského mírní vysoká poloha země tak, že málo kdy vystupuje nad 25° C; i mají tam věčné jaro a na březích canských v lednu zralé broskve. V nižších polohách jest ovšem teplo tropické a s ním i tropické rostliny, jako papyr,

bavlník a zvláště kávovník, jehož původní vlastí zdá se býti Habeš. Ze zvířat opice džela da proslula ošklivostí a nebezpečností, jakož i tím, že se svých bydlisk na horách nejvyšších scházívá v tlupách dolů a hubí sady i pole.

Habešané jsou semité náboženství křesťanského, ale podivně netvořeného.

Habeš záleží z několika království s jediným vrchním vladařem, jenž sluje neguš a jest pod ochranou italskou.

2. Pomoří při Rudém moři s přístavem Masávou patří Italianům; na j. a na jv. od Habeše bydlí různí kmenové černošští, jmenovitě G allowé a Somalové, již obchodníkům evropským prodávají kávu, myrhu, kadidlo, gummu a j. předměty.

§. 25. Afrika jižní.

O povrchu viz str. 34. a 35., o vodstvu 35. a 36., o podnebí 36. a 37.!

O nitru jižní Afriky vědomosti máme velice chatrné. Bydlí tam různí kmenové černí, jimž vládnou vládcové absolutní obyčejně s hroznou ukrutností a na obrat hotovi jsouce k válkám krvavým se sousedy; proto státové, jež zhusta jmennujeme jen jménem vladařovým, mění často panovníky své i hranice.

V nejnovější době nad řekou Kongem zřízen od Evropanů neutrální stát Konžský, jenž sahá od ústí konžského na v. až k Tanganice; jest pod vrchní mocí krále belgického a máje ústřední vládu v Brusselu belgickém, spravován jest přímo od generálního správce, jenž sídlí v Bomě nad dolním Kongem.

O přím oří jižní Afriky rozdělili se Francouzové, Portugali, Britové, Němci a domorodci.

1. Západní pomoří témař od 5.º s. š. až asi k 18.º j. š. sluje Dolní nebo Jižní Guineou; tam nejseverněji panují Němci v osadě Kamerunské, od nich na jih až ke Kongu Francouzové, od Konga až k 18.º j. š. jde kolonie portugalská, dále na j. až k Oranji území německé od Hotentotů v obývané.

2. Jižní pomoří na s. až k Oranji a Limpopu rozděleno jest na kolonie britské a na republiku Oraňskou a Zaválskou nebo Jihoafrickou.

a) Z britských osad jest nejdůležitější Kapsko, jež zabírá stupňovinu od Oranje na j. až k Atlanskému oceánu, se svahem k moři a k Oranji. Kromě stále zelených svahů pobřežních a východní hornatiny všechno nitro Kapska šíří se planinami, jež za tropických dešťů jsou bujnou stepí a skytají chutnou pastvu přečetným stádům ovcí i bezpečný úkryt dravé zvěři; za par-

ného léta však promění se v poušť tvrdé a rozpukané hlíny, odkud prostřední stupeň sluje Karroo, t. j. tvrdý. Hlavní živností jest chov ovcí a prodej vlny, ročně nad 20 mill. kg.

Hlavním městem jest Kapské město blíz mysu Dobré Naděje na s. úpatí Stolné hory, sídlo guvernérovo, důležitý přístav, jenž však prokopáním šije Suezské značně poklesl.

b) Republika *Oranžská* mezi horní Oranjí a Válem na v. až k horám Dračím; obyvatelé jsou potomci Burů, t. j. přistěhovalých hollandských sedláků, jižto vládnou, a poddaní Bečuáni nebo Banitové. Hl. m. jest Bloemfonteyn.

c) Republika *Zaválská* nebo *Jihoafrická* mezi Limpopem a Válem, založená také od Burův; hl. město Pretoria.

Původní *obyvatelé* britských osad a obou republik hollandských jsou škaredí Hotentoti pleti žlutohnědé, sídlem na západě, a černí Kafrové na východě; Burové, jižto založili osadu Kapskou již v XVII. věku, byli odtud větším dílem vypuzeni Angličany a žijí teď nejčetněji v Zaválsku a v republice Oraňské. Za nynější doby zlato a démanty lákají do končin těchto Číňany a četné Eropany.

3. Východní pomoří od 27.º j. š. až k mysu Delgadskému, končinu nad míru nezdravou, vlastní sobě Portugalcové, ale skutečně drží tam jen některé rozptýlené částice; z měst nejdůležitější jest Mozambique na ostrůvku stejnojmenném. Od Portugalců na sever vládnou Němci a stranou k rovníku Britové, jimž náleží také Zanzibar (100 t.) na ostrůvku téhož jména, nejdůležitější obchodní město na vých. břehu africkém a východiště ku prozkoumání vnitřní Afriky, jako na s. Tripolis.

Obyvatelé, směsice Arabů, Suahelů, Indů a j. náboženství mohamedánského, živí se rolnictvím a obchodem prodávající Evropanům hřebíček, skořici, kopalovou pryskyřici, slonovinu a j.

§. 26. Africké ostrovy.

Azory, patří Portugalcům; povrch mají hornatý, podnebí nad míru přijemné a zdravé, úrodnost až úžasnou.

Madeira, patří Portugalcům; má tak mírné podnebí, že nemocní na něm hledají zotavení, jest hustě zalidněn a pěstuje množství cukrové třtiny i výtečnou vinnou révu. Hlavní město: Funchal.

Kanary, náleží Španělům; v nich ostrov Ferro a Tenerifa.

Ostrovy mysu Zeleného (Kapverdské), málo obydlené, náleží Portugalcům.

Z ostrovů *Guinejských* dva jsou portugalské a čtyři španělské; avšak obyvatelé, skoro samí černoši, málo všimají si pánů svých.

Ascension, Sv. Helena a Tristan da Cunha jsou anglické a mají velikou důležitost jako stanice obchodní; ostrov S v. Helena je skladiště uhlí pro lodi plovoucí světovým mořem. Napoleon I. tam zemřel (1821).

Z *Maskaren Réunion* patří Francouzům, Mauritius Angličanům; oba kvetou pěstováním cukrové třtiny. V obyvatelstvě velice hustém a pestrém převládají dělníci indičtí.

Madagaskar jest v ochraně francouzské. V různém obyvatelstvu jsou *Madagassové* původu malajského nejčetnější; hl. město Antananarivo.

Komory a sousední ostrovy malé patří Francouzům.

Amirány koralové a *Seychely* jsou řídce obydleny; *Seychely* mají důležitost jako stanice na cestě mezi Maskarenami i Adenem. Obojí náleží Britům.

Sokotra, ostrov skoro neznámý s obyvatelstvem arabským patří Britům.

§. 27. Přehled důležitějších držav.

Država	km ²	Počet obyvatelů	Lidi na 1 km
Habesha	508.000	4,500.000	9
Jihoafrická republika	300.000	500.000	1·7
Konžsko	2,241.000	14,000.000	6
Maroko	812.000	9,000.000	11
Oraňsko	309.000	500.000	1·6
Britská	2,784.000	6,350.000	—
Francouzská	2,150.000	13,600.000	—
Italská	200.000	500.000	—
Německá	1,880.000	6,000.000	—
Portugalská	2,180.000	14,000.000	—
Španělská	700.000	450.000	—
Turecká	1,970.000	8,000.000	4

§. 28. Obraz obyvatelstva.

Poměry státní. Domácí obyvatelstvo rozděleno jest na veliký počet říši surovými despota ovládaných; poněvadž žijí v stálém sváru, hranice i jméno jejich často se mění a Evropané tím snáze zakládají tam osady. Počátkem a nejdůležitější oporou ko-

loní evropských bývá některé město přístavné, odkudž pak vnikají hlouběji do pevniny. Osazování toto neděje se bez krvavých bojů, v nichž však Evropan vzdělaností a lepšími zbraněmi konečně zůstává vštězem. Tím způsobem ocitly se již všechny ostrovy a největší díl pomoří pevninského v rukou Angličanů, Francouzů, Španělů, Portugalců, Němců a Italiánů. Evropané usilují v Africe nejen o rozšíření svého panství a obchodu, ale také o zavedení evropské vzdělanosti a přede vším o zamezení otrokářství, jež provozují zvláště Arabové.

Lidnatost. Afrika jest velice nestejně zalidněna. Největší lidnatost mají ostrovy Maskarenské, po nich Dolní Egypt a Sudan; v ostatní Africe žijí sotva 2 lidé na 1 km².

Národnosti jest obyvatelstvo velice pestré; jsou v něm za-stoupena všechna plemena kromě rudého a různí míšenci. Nej-četnější jsou mnohomenní negrové pleti buď černé nebo žlutohnědé, již bydlí v Sudanu a v jižní Africe; mezi nimi vynikají zvláště Kafrové na pomoří jihovýchodním a Hottentoti a Křováci v krajích jihozápadních. Na sever od negrů bydlí po nejvíce míšenci, jakož jsou Tuaregové v Sahaře západní, Tibbuové v Sahaře východní, Gallové, Somalové a j. Ke Kavkazanům naleží kromě 3 milionů přistěhovalců evropských Arabové, jižto zaujali vedle jiných národů Afriku severní, Egypťané, Nubové, Berberi, Habešané a j.; ku plemeni malajskému patří Madagassové, k mongolskému Turci na severovýchodě a Číňané na jihu Afriky.

Náboženství křesťanské vyznávají osadníci, egyptští Koptové a Habešané; černoši jsou pohané věr velerůzných, fetištví a vřra v rozmanité duchy je zvláště rozšířena; Berberi, míšenci a Turci uctívají Mohameda.

Hlavním zaměstnáním černochů jest rolnictví a chov dobytka; v průmyslu sudanští negrové vynikají hotovením látek bavlněných a přípravou oleje palmového; výroba železa a přerábění jeho rozšířeno po veškeré Africe. Obchod všechn jest výměnný a dosti číly. Provozuje se karavanami: v severní Africe pomocí velbloudů, ve střední množstvím nosičů, v jižní velkými vozy plachitovými s příprězí až 24 volů; zámořský vedou Evropané, vyvážejíce hlavně slonovinu, olej palmový, bavlnu, obilí, kávu, pštrosí péra, guma, dobytek, diamanty, a do-vážejíce průmyslové předměty všechny, zvláště látky oděvné.

Evropa.

(Skoro 9,920,000 km² — 360 mill. ob. — 36 na 1 km².)

§. 29. Evropy poloha, rozsah a podoba*).

Poloha k pozorovateli. Natáhněte ruku směrem mysu sv. Vincence, Kandie, ústí Dunaje, Volhy a Pečory, mysu Severního, Islandu, a Irska! Na kterou stranu od nás leží největší díl Evropy, na kterou nejménší?

Okoli. Otázky na str. 1. a 32. Změřte nejkratší vzdálenost mezi Evropou i Afrikou a mezi Evropou i Amerikou! Řekněte z paměti, které oceány a zemědíly přejdeme berouce se z Evropy a) směrem vých., b) přes točny. Kterým směrem jest nám moře nejbliže?

Poloha mathematická. Úlohy na str. 1. a 32.

Rozsah. Oč vychází slunce dříve na nejjazší východu než na nejjazší západu? Když Praha má poledne, kolik hodin jest v Petrohradě, v Lissaboně, v Cařihradě a v Londýně?

Podoba. Evropa jest veliký půrostrov asijský nejdokonalejšího rozvoje; jestli dvakrát delší než širší a rozeklána mořem na četné menší půrostrovy velerůzné podoby a provázena přeojnými ostrovy, jako žadný jiný zemědil.

Na první pohled patrné jest souměrné rozložení břehu evropského po obou stranách podélnej osy, jež jde od středního Uralu na jz., jen ve střední Evropě přímo na západ; sledujte vývoj břehu severozápadního a jmenujte tamější části moře i souše (ostrovy, půrostrovy, zálivy a vnitřní moře) vytýkajíce ke každé hned také příslušnou část na pobřeží jižním!

Evropa ze všech zemědilů jest nejvýhodněji rozčleněna a má nejdelší břeh, plný příhodných zálivů a bezpečných přístavů ježto za všech dob obyvatelstvo přímořské vybízely k čilé plavbě a k námořskému obchodu; a to jest nejdůležitější přičinou, že Evropa vyniká nad ostatní zemědily veškerou činností hmotnou i duševní. V této stránce byly za starého a středního věku na prvním místě země středomořské, jež co do příznivé polohy a členitosti nemají na veškerém povrchu zemském kraje sobě rovného.

Moře Středozemské rozlévá se mezi třemi zemědily; voda a souše na straně evropské a asijské vycházejíce si na vzájem vstříc pronikají se, jako nikde jinde na povrchu zemském, a množství ostrovů, přerozmanitých tvarem i skupením, článkuje je na části menší. Italie a Sicilie dělí je na pánev západní a východní, z nichž ona jest menší

*) Viz poznámenání na str. 1.

a ostrovy chudší ale hlubší než tato, obě pak otočeny jsou horstvem (kterým?). Proti velikolepé členitosti břehu severního a východního jest břeh africký téměř celistvý, vyjímajíc jeho část k Sicilii obrácenou. A jak různé jsou země k němu přiléhající podobou svou a povrchem, tak liší se i podnebím, všemi plodinami a člověkem. Na jeho březích rostou pomoranče, vinná réva, aloe, kaktusy, pínie, myrha, oliva, kaštan; vzduch jest prázračný i vonný a podnebí velmi zdravé. Ký div, že při moři Středozemském od nejdávnějších časů kvetly bohaté státy, proslavené dějinami, jichžto stopy, kamkoliv v těch stranách pohlédneš, dosud spatříš, a proslulé zvláště prací vědeckou, i uměleckou, jižto jinde na světě nebylo a není rovné. Bylot moře Středozemské se zeměmi svými světem samo o sobě, valná pak část naší vlasti Rakousko-Uherské náležela a náleží k němu. Kolikrát hladina jeho byla jevištěm rozhodných zápasů válečných i obchodních! Co korábů, pokladů i lidí pohřbeno pod jeho vlnami!

§. 30. Evropský povrch a vodstvo.

I. Obráz povšechný.

Jmenujte hlavní řeky evropské, vytýkajice při každé celkový směr jejího toku!

Hlavní předěl řek evropských drží se nedaleko podélné osy zemědílu a rozděluje Evropu na dvě části, z nichž jedna má sklon severozápadní, druhá jihovýchodní, jakož patrno z toku řek příslušných.

Tuto jednoduchost základního tvaru Evropa ze všech zemědílů má jediná; nicméně povrch její vyniká vzácnou rozmanitostí, což viděti opět na řekách. Řeky směru severozápadního tokem svým skoro rovnoběžným a délku ne příliš různou dokazují pravidelnost sklonu části sz., jež téměř všecka jest nížinou svahu sz.; řeky tekoucí do moří jižních svou růzností ve směru, podobě a velikosti jsou důkazem veliké rozmanitosti kolmého rozčlenění části jihovýchodní.

Nížina evropská jest pokračování velké nížiny asijské, neboť jsouc od ní oddělena Uralem, souvisí s ní proláklinou Chvalinskou; avšak tvářnost nížiny ty mají velice různou: nížina Sibiřská rozdělena jest hlubokými řečišti, nížina Ruská mírnými výpulínami, mezi nimiž rozloženy jsou oblasti četných řek.

Hornatina evropská jest také pokračováním horského pásu asijského.

Pomysleme si, že by moře Aegaejské opadlo: co ukáže se pojdlem horstva Malé Asie s horami na Balkánském poloostrově? Které hory evropské mají směr od v. k z., t. j. týž, který převládá v Asii? Která část Evropy upomíná tvarem svým nejživější na krajiny asijské? Ukažte na onu shodu v podrobnějších rysech!

Jako v Asii tak i v Evropě do horstev směru rovnoběžkového vblíhají pásmá směru sz. a poledníkového, čímž utváří se v obou zemědilech hornatina též podoby vějířovité; to patrně zvláště v záp. polovině Balkánského půlostrova. Ukažte hory směru sz. a poledníkového a místa, kde stýkají se s horami směru rovnoběžkového.

II. Povrch ostrovů a jejich řeky.

Ostrovy Dánské, střední Irsko a jv. část Veliké Britannie jsou nízké; velehorami pnou se Sicilie, kde strmí živá sopka *Aetna* (3300 m), a Korsika, na níž *Monte Cinto* (2700 m); všechny ostatní ostrovy jsou prostoupeny horami výšky střední. *Aetna* jest nejvyšší ostrovní hora evropská.

Řeky ostrovní jsou nepatrné, největší na Veliké Britannie, kde vyniká *Temže*.

III. Povrch půlostrovů a jejich řeky.

Z půlostrovů evropských Apenninský a Pyrenaejský mají své vlastní vysočiny a nížiny; Skandinavie a Krym mají své vysočiny, ale nížiny jejich jsou částmi nížiny trupové; Balkánský půlostrov o Kras a nížinu Rumunskou dělí se s trupem, ale pohoří Balkánské a malé nížiny má pro sebe; Jutsko, Kola a Kanin jsou části veliké nížiny trupové.

Půlostrov *Skandinavský* v záp. dvou třetinách má vysočinu, jižto jmenujeme Skandinavskou; ve vých. třetině jest rovnou nížinou.

Vysočina Skandinavská je skoro všechna středohorská, ale od své polohy pokryta věčným sněhem a mnohými ledovci. Skládá se z řady planin, odtržených od sebe příčnými průlomy, často velmi hlubokými; na z. příkře svažuje se k moři břehem přečetnými fjordy rozervaným, na v. po stupních přechází v nížinu. Jednotlivé planiny skandinavské slují nejčastěji fjeldy, t. j. skály, a v s. polovině vysočiny kjöly, t. j. trupy lodní; nejvíce strmí velehorský *Ymes* (2600 m).

Znázorněte cestu po Skandinavii od z. k v.!

Řeky skandinavské jsou přečetné a krátké, ale vodou bohaté, neboť počínají se na věčnosněžných hřbetech; všechny protékají táhlými horskými jezery a rovnoběžně splývají do moře Baltického. Důležitější jsou: *Tornea* a *Klar*, jenž vlévá se do jezera *Wenerského*, největšího na Skandinavii, a v dolním toku svém sluje *Götha*.

Půlostrov *Pyrenaejský* proti trupu ohrazen jest neschůdným velehorským pohořím Pyrenaejským, po němž má jméno.

Pyrenaeje počínají se u zálivu Biskajského a postupují až k moři Středozemskému. Na s. i na j. obklopeny jsou úrodnými nížinami a provázeny krátkými pohořími; slémě jejich jest rozhraním Francouzsku a Španělkem a předčelem řek krajin sousedních. Pnou se často do výšky velehorské, ale v pohodlnější přechody klesají jen na z. a na nejzazším východě, tak že náleží k horstvům nejméně schůdným. Nejvíše strmí právě středem svým, kde vyniká štít *Anethou* (3400 m); z přechodů proslaven jest průsmyk *Roncesvalleský* (1200 m).

Nitro půlostrovu Pyrenaejského jest parná planina, prostoupená několika pohořími, z nichž sierra *Nevada* (= pohoří Sněžné) na jihu vypíná se *Malahacenem* 3550 m, nejvyšší horou půrostrovů evropských; pobřeží jz. a neveliké krajiny na dolních tocích řek jsou nížiny, nejrozsažlejší *Andaluska*.

Z řek půrostrovu Pyrenaejského *Duero*, *Tajo* a *Guadiana* pramení se na vých. kraji suché planiny, tekou rovnoběžně a mají málo vody, ba v horkém létě i vysychají; stálejší vodu má *Guadalquivir* (proč?), na němž rozložen jest proto také nejúrodnější kraj půrostrovní: nížina Andaluská.

Půrostrov *Apenninský* omezen jest proti trupu velehoranskými Alpami a prostoupen po celé své délce sopečnými, pojedvice jen středohorskými Apenninami; průsmyk *Col dell' Altare* na železnici ze Savony do Millesima odděluje Alpy od Apennin. Apenniny, po nichž půrostrov má jméno, pnou se nejvíše horou „*Gran Sasso*“ (3000 m.). Nízké jsou pobřeží a bohatě požehnaný kraj mezi Alpami a horstvem Apenninským, kvetoucí to nížina *Padská*.

Načrtňte cestu Apenninským půrostrovem od z. k v. a cestu se slemene alpského na Apenniny!

Řeky. Kromě *Padu* i *Adiže*, jež s Alp stékají, půrostrov Apenninský má jen kraťoučké řeky pobřežní, neboť poloha Apennin nedopouští jim volnějšího rozvoje; nejdélší a nejdůležitější jest *Tiber*, na němž nejdůležitější město půrostrovu, Řím.

Půrostrovu *Balkánského* čtvrt severovýchodní jest přeúrodná nížina *Rumunská*, nízké jest také pobřeží černomořské a aegaejské; ostatek půrostrovu zvedá se středohorskou hornatinou různosměrných pohoří. Západní polovinu vyplňuje ne schůdná vápencová vysočina útvaru *krasového*, plná nehostiných planin, strmých srázů, dolin, jeskyň a ponorných říček; hlavní její pohoří táhnou se rovnoběžně s pobřežím jaderským; sz. svým cípem zabíhá do trupu až k Savě a Soči, za nimiž zvedají se Alpy, jižním cípem tvoří mys Mlatap a n. Jednotného

jména vysočina tato nemá. Středem půlostrovu postupuje velehorský *Šar*, v jehož severním konci stojí *Ljubotrn* (3050 m), nejvyšší hora půlostrovní; na jih od Šaru pne se *Pindus*. Ve vých. polovině půlostrovu, od Černého moře až ke stoku Moravy s Dunajem, zvedá se středohorský, ale velice neschůdný *Balkán*, přetřený několika obtížnými přechody. Na průsečném bodě 40. rovnoběžky a 40. poledníku f. strmí proslavený *Olymp* (3000 m).

Porovnejte délku Balkánu a Sudet!

Řeky. Kromě *Dunaje* a poboček jeho: *Savy*, *Moravy* a *Iskera* půrostrov Balkánský má jen krátké a chudovodé řeky; avšak *Marice*, jež sbírá vody své na Balkáně a na horách Rhodopských, má vody hojnost, a nad ní rozkládají se také nejutěšenější krajiny.

IV. Povrch trupu a jeho vodstvo.

Trup evropský jest větším dílem nížinou, daleko menším vysočinou.

1. Nížiny a prolákliny.

Nížina počíná se u hor Pyrenaejských, provází zprva širokým pruhem záliv Biskajský a Severní moře, kde sníže se v proláklinu *Nizozemskou*, a rozkládá se pak v širé prostoře mezi Baltským, Černým a Severním Ledovým mořem až ku pomezí asijskému, vnikajíc zároveň na Jutsko, Skandinavii, Kolu, Kanin, Krym a půrostrov Balkánský; na řece Uralu souvisí s rozsáhlou nížinou asijskou a svažuje se v proláklině *Kaspické* až 8 m pod hladinu Černého moře¹⁾. Od Pyrenaejí až k ústí rýnskému slove nížinou *Francouzskou*, mezi dolním Rýnem a řekou Vislou jest nížina *Severoněmecká*, od ní až k Asii Ruská nebo *Sarmatská*.

Od velikého tohoto celku horami oddeleny jsou některé nížiny menší, jmenovitě Velká a Malá nížina uherská na středním Dunaji.

2. Vysočiny.

Vysočinami pne se trup evropský na dvou místech: na pomezí asijském a v sousedstvu tří jižních půrostrovův. Na pomezí asijském z oboustranné nížiny vyvstává středohorský pásmity

¹⁾ Hladina moře Chvalinského jest 26 m pod hladinou moře Černého.

Ural, jehož délka 2300 km a nejvyšší hora *Telpos* (1700 m). V sou-
sedstvu tří jižních půrostrovů rozkládá se čtvero hornatin,
jen údolími říčnými od sebe oddělených: Alpy, vysočina
Francouzská, vysočina Českoněmecká a Karpaty; jádrem
horstev těchto jsou Alpy.

a) *Alpy.*

Opakujte o Alpách z I. d. str. 35.—38. dle následujících otázek:
1. Kterými řekami jsou otočeny? 2. S kterými vysočinami sousedí?
3. Kterými dvěma hlavními směry postupují? 4. Kde stojí nejvyšší jich
hora? 5. Která údolí jsou podélňa, která příčná a které z každého
druhu jest nejdélší? 6. Jak dělme Alpy a) od z k v., b) od s. k j.?
7. Které jsou nejvyšší hory v každé z těch částí? 8. Odkud rozcházejí
se řeky do čtyř úhlů světa a které jsou to řeky? 9. Která jsou zná-
mější jezera alpská? 10. Co čini Alpy schůdnými? 11. Které jsou důle-
žitější přechody alpské? 12. Která větší města obklopují Alpy? 13. Ukažte
na ideálném průřezu hory, jak v Alpách ubývá teploty z dola nahoru,
a které rostliny jsou v jednotlivých patrech.

b) *Vysočina Francouzská.*

Z nížiny Francouzské na v. až k Saôné a Máse zvedá se
vysočina *Francouzská* veskrze středohorská; nejvyšší jest *Mont
Dore* (1900 m) v hornatině *Auvergne*ské.

c) *Vysočina Českoněmecká.*

Z nížiny Severoněmecké na z. až ke střední Máse a za
horní Moselu, na j. až k Rýnu u Basileje a k Dunaji, na v. až
k Moravě a Odře zvedá se středohorská vysočina *Českoněmecká*.
Ústředním místem vysočiny této jsou *Smrčiny*, od nichž na čtyři
hlavní strany světové tekou čtyři řeky: Ohře, Nába, Mohan a
Sála, a do čtyř vedlejších stran rozcházejí se čtyři horská pásmá:
na jv. Český les a Šumava, na sv. Krušné hory a Sudety, na sz.
Durinský les a na jv. Jura, jenž končí se až
za Rhônem. Mezi těmito čtyřmi křídly četné pahorkatiny a po-
hoří jsou nakupeny, z nichž nejznámější jest Harc na s. a
Černý les i Vogesy na jz.; *Sněžka* v Krkonoších jest nej-
vyšší hora (1601 m) veškeré vysočiny.

Načrtňte Smrčiny a pohoří i řeky od nich vybíhající!

d) *Vysočina Karpatká.*

Mezi nížinou Severoněmeckou, Ruskou i Rumunskou a
řekou Dunajem vypínají se *Karpaty*, na větším díle středohorské.
Dělíme je na tři díly: K. západní, od Dunaje až ke průrvě po-
pradské, K. střední, odtud až ku pomezí sedmihradskému, a

K. východní, všechn ostatek. Nejvyšší hora jest *Gerlachovka* (2660 m) v Tatrách. Tatry sice nad čáru sněhovou se vypínají, ale příliš srázny jsouce věčného sněhu nemají.

Seřadte vynikající hory evropské podle výšky! Jsou-li v Evropě rozsáhlé planiny? Která horstva mají pásmá rovnoběžná, která kupí se do čtverhranu? Změřte přímou délku Uralu, hor Skandinávských, oblouku karpatského, Alp a Pyrenaejí. Která horstva provázena jsou po svých stranách řekami? Z kterých vytékají řeky rovnoběžné a z kterých paprskovitě seřazené? V které hornatině jest nejvíce jezer? Která pohoří mají po celý den jeden svah slunečný, druhý ve stínu? Kterých pohoří jeden a týž svah má střídavě slunce a stín a kdy?

3. Vodstvo.

a) *Řeky.* Jmenujte z mapy hlavní řeky trupu evropského a řekněte při každé: a) kde se pramení, b) jakým směrem a jakou krajinou teče, c) jakým ústím a do kterého moře se vlévá, d) které jsou větší její pobočky.

Hlavní předěl evropský naznačují tato místa: Pramenisko pečorské, Severní hřbet Ruský, vrchovina Valdajská, pramenisko dněperské, Západní hřbet Ruský, vypnulina Podolská, průřez Karpat se 40. poledníkem f., pramenisko oderské, Českomoravská vypnulina, Šumava, Smrčiny, Jura, jižní cíp Černého lesa, průsmyk Arlberský, Alpy Rhaetské, Sv. Gotthard, Alpy Bernské, Jura Francouzský, pramenisko Másy a posléze Sevensky.

Hlavní řeky trupu evropského pramení se:

1. na Uralu: *Pečora* a *Ural*, tokem sobě poněkud podobné. Vykreslete je vedle sebe!

2. Na vršině Valdajské: *Volha*, *Dněpr* a *Dvina Západní*. Načrtněte Volhu s důležitějšími pobočkami!

3. Pečoru s řekami valdajskými pojí *Dvina Severní*, jež má dvě řeky pramenné: Vyčegdu, jejíž temenisko jest nedaleko pramene pečorského, a Suchonu, příchozí z blízkého sousedstva Volhy.

4. Mezi Volhou a Dněprem teče *Don* podobný Dněpru, zvláště náhlým obratem k západu.

5. Na Karpatech začná se *Visla* a *Dněstr*.

6. V Českoněmecké hornatině *Odra*, *Labe*, *Vesera* a *Dunaj*.

Popište Dunaj podle následujících otázek: Kde se pramení? Mezi kterými horstvy a v kterých nížinách teče? Kde a jaké má ústí a které důležitější pobočky? Změřte jeho přímou délku i vývoj! Načrtněte jeho tok!

7. V Alpách *Rýn* a *Rhone*.

8. Na vysočině Francouzské *Mása*, *Šelda*, *Seina* a *Loira*.

9. V Pyrenaejích *Garonna*, jež největší přítoky své má z výsočiny Francouzské.

Odřízněte vývoj Vltavy a Dunaje od Volhy! Kolikrát musily by Čechy být širší, aby se do nich vešla Volha o přímém toku? Které řeky mají ústí deltové, které limanovité, které širé? V kterých zemích tekou řeky rovnoběžně? Vytkněte některé poříčí! Rozdělte Evropu na oumoří? Které oumoří má řeky veliké a které má jich málo?

b) Průplavy. Nejvíce průplavů má Velká Britannie, Irsko, Belgie a Nizozemsko, kde téměř všechny řeky průplavy tak jsou spojeny, že lodi mohou jimi projížděti bez překážky; také francouzské řeky kromě Garonny spojeny jsou všechny mezi sebou, Garonna pak s mořem Středozemským; ze středoevropských řek spojeny jsou: 1. Visla, Odra a Labe; 2. Dunaj, Rýn a Rhône; 3. ruské řeky skoro všechny souvisí mělkými průkopami, tak že zboží lze dopravovati po mělkých lodích a prámech z moře do moře. Nalezněte na mapě několik takových průkopů!

c) Jezera. Skoro všechna evropská jezera rozlévají se v krajinách baltských i alpských a jsou větším dílem drobná; větší z nich koupí se na třech místech: v sz. cípu nížiny Ruské jezera čuchonská, v j. cípu Skandinavie jezera švédská a v Alpách jezera alpská. Z jezer čuchonských největší jest *Ladoga*, ze švédských *Wenerské*; alpských nejvíce jest v Alpách středních a vynikají neobyčejnou krásou přirozenou; nejznamenitější jsou: *Ženevské*, ze všech největší (580 km^2) a nejkrásnější, *Větší* (lago Maggiore), ze všech nejhļubší (850 m), *Vierwaldstaettské* a *Bodamské*. Ze všech jezer evropských největší jest *Ladoga* (18.100 km^2).

Na jv. dotýká se Evropy pleso *Kaspické* jinak *Chvalinské*.

§. 31. Podnebí a plodiny.

V kterých pásech teplotních jest Evropa? Jak daleko mají polední slunce od nadhlavníku dne 21. března a 23. září Evropané na 36° , na 50° , $66\frac{1}{2}$ a 71° s. š.? Odpovězte k téže otázce pro den 21. června a 21. prosince! Kde a kdy má E. den nejdélší! Zasahá-li E. někde nad čáru sněhovou? Která horstva její mají rozhodný vliv na teplotu sousedních krajin? Kde má E. nižiny, kde vysokočiny? Jaké jsou toho následky pro její podnebí? Odkud vane do E. vítr suchý, odkud studený, odkud teplý, odkud vlhký?

Evropa, ačkoli zeměpisná její šířka malá jest proti Asii a Africe, má podnebí velerůzné, neboť rozdíly její teploty značně zveličují se tím, že od s., kde jest moře skoro vždy ledem pokryté, vnikají do ní větry studené, od j. však přicházejí větry teplé; podobně k veškerému záp. pomoří přiléhá teplý proud

golfský, kdežto na vých. rozkládá se studená Sibiř. I ubývá teploty v Evropě, nehledíc k výšce nadmořské, směrem dvojím: od j. k s. a od z. k v.; nejteplejší končina jest tudiž na jz. pod jižní patou nevadskou, nejstudenější na sv. nad dolní Pečorou a na sousedních ostrovech.

Od severu k jihu Evropa dělí se na tři podnebné okresy:

1. Na okres pásu studeného, od nejsevernějších končin až k s. točnovému kruhu;

2. na okres střední, od s. točnového kruhu až k Pyreneajím, Alpám a Balkánu;

3. na okres jižní, ostatek Evropy.

V jižním okresu léto trvá déle než zima, sníh padá pravidelně jen na vyšších horách, v nížinách velmi zřídka; věčný sníh leží teprve nad 3000 m; v místech nejteplejších daří se jižní ovoce a réva, listnaté stromy stále zelené i palma datlová a bavlník; na Sicilii kvete mandlovník v lednu.

V okresu studeném slunce po dlouhou řadu dní nad obzorem se ani neobjeví *) a v té době, kdy dráhy své ve dne i v noci nad obzorem koná, stojí tak nízko, že nezahřeje zemi měrou dostatečnou, i tryá tam zima přes $\frac{3}{4}$ roku, na všech horách leží věčný sníh, a půda zůstávajíc jen poněkud hlouběji stále znízrou, roztaže za krátké doby letní pouze na povrchu. Tu spěšně vyrazí tráva, sem a tam zazelená se nízký keř a březový lesík, na místech zvláště chráněných uzraje i chudoučký oves, ale již přikvačí tuhá zima a přikryje povrch všechn hlubokým sněhem.

V ostatní Evropě střídá se čtvero ročních počasí, věčný sníh leží jen na vysokých temenech a hřbetech alpských a na širokých hřbetech skandinavských; rostlinstvo jest jaké u nás, v teplejších krajích daří se réva.

Krajiny západní ležíce poblíž teplého proudu, mají podnebí mírné, tím mírnější, čím jsou nižší a čím více mořem otočeny, a přístavy jejich nezamrzají ani v nejsevernějších končinách; kdežto na východě za zimy bývají prudké vánice sněhové a třeskuté mrazy. Západní Evropa má podnebí přímorijské, východní vnitrozemské.

Větry Evropa má velmi proměnlivé. Do jižních krajin vane občas teply vítr, příchozí snad ze Sahary a známý pode jménem vlastkým *scirocco*; země krasové týrá sv. vítr *bora*; v příčných údolích alpských bouřlivá teplý vítr *Föhn*.

*) V kterých měsících?

Pršky nejhojnější jsou v krajinách západních, nejslabší v krajinách východních; na sz. pomoří velkobritském napří do roka vody 360 cm, kolem Prahy 40 cm, při ústí volžském 12 cm. Nerovné této míry pršek nejdůležitější přičinou jest, že Evropě vláhu přinášejí hlavně větry západní vůbec a zvláště jihozápadní.

Krajiny bezlesé má Evropa

a) pro přílišnou zimu: na nejzazší severu a na horách blíz hranic sněhových;

b) pro nedostatek stálé vláhy: v Sarmatské nížině na jihu, kde rozpíná se šírá step;

c) pro častý prudký vítr: v nížině Německé při moři Baltickém, kde šíří se buď step buď lesíky jen zakrsalé.

Zvířena. Evropa má hojnost užitečných a ušlechtilých zvířat domácích, zvláště skotu, bravu a koní i rozmanité drůbeže; na j. místě koně chovají raději mezka a osla, tam také bourec zdomácněl; na s. jediným bohatstvím jest ochočený sob. Šelem Evropa má poskrovnu, hlavně vlka, medvěda a rysa. Zvláštnosti evropské zvířeny jest opice na skále gibraltarské, jediný to zástupce zvířeny tropické; dostala se tam v době, kdy mys Gibraltarští souvisel se Ceutským. V moři loví se velryba a sled, řeky oplývají rybami rozmanitými.

S. 32. Království Řecké.

(Skoro 65 t. km² — 2·2 mil. ob. — 34 na 1 km².)

Řecko skládá se z jižní části půrostrovu Balkánského a z ostrovů sousedních. Majíc jen na s. krátké pomezí suchozemské, ostatně otočeno jest mořem Středozemským, jež četnými zályvy hluboko do pevniny zasahujíc z Řecka činí zemi na světě nejvíce rozčleněnou.

Na z. přiléhá k Řecku: moře Ionské se zályvy Artským, Patraským a Korintským; na j.: zályvy Koronský a Marathoniský; na v.: ostrovnaté moře Aegaejské, jehož zályvy jsou: Nauplijský, Aegincký, Zitunský, Volský a Soluňský.

Zályvy Artský a Zitunský, Korintský a Aegincký rozdělují pevninskou část na tři díly: *Thessalii* s jv. cípem Epira, *Rumelii* (Hellas) a *Moreu* (Peloponnes).

Ostrovy řecké jsou:

1. *Sporady Severní*, největší z nich *Skyro*;
2. *Euboëa*, také *Evripo* jinak *Negroponte* zvaný;

3. *Kykладy*, v nichž největší jest Naxia, ve středu leží Paro, na s. od něho Syra a Dili (Delos);

4. *Cerigo*;

5. *Ionské ostrovy*: Korfu, Levkada (St. Maura), Thiaki (Ithaka), Kephalonia, Zakyntho (Zante) a jiné menší.

Řecko jest stát přímořský a obchodu světovému lehce přístupný, kteroužto výhodu zveličuje přešťastná jeho poloha, neboť má před sebou Evropu, Asii a Afriku.

Povrch. Řecko téměř všechno vyplňeno jest hornatinou krasového útvaru, jen západní řada Kyklad vznikla silou sopečnou; ani jediná hora nedosahuje výšky 3000 m, ale nad 2000 m mnohé se vypínají. Nížinky skrovné jsou jen na pobřeží, zvláště nad ústím řek.

Z ostrovů nejvyšší hory má Evboea a Kephalonia.

Thessalie jest hluboká kotlina, jižto na z. zavírá dvojhřbetý *Pindos*, na jihu Othrys, odbočka pindská, na v. nesouvislé skupiny: Plessidi (Pelion) a Kissovo (Ossa), na s. — již v Turecku: Olymp a pohoří Kambunské, srostlé s pohořím Grammským. V Thessalii, jako v Čechách, všechny řeky s hor pomezních sbíhají do středu země a pojí se tam v hlavní řeku Salamvrii (Peneus), jež si prohlodala východ mezi Olympem a Kissovem, čarokrásné to údolí Tempské.

Rumelii a Moreu krátké, ale četné a strmé hřbety rozdělují na množství malých krajinek, z nichž za věku starého každá vedla svůj zvláštní život.

V Rumelii zvedá se Oeta, od Othrya oddělená úrodným údolím; mezi vých. cípem oetským a přilehlým mořem jsou proslavené Thermopyly. Střed Rumelie strmí *Kiona* (nad 2500 m), nejvyšší hora nynějšího Řecka, a vedle ní o 50 m nižší Parnass.

Morea s ostatním Řeckem souvisí šíjí Korintskou, jež jest průplavem protržena. Střed půlostromu zabírá planinka Arkadská, z nížto řeky a rozsochy na všechny strany se rozbehají; z rozsoch nejdelší a nejvyšší jest Pentedaktylo (Tajgetus) s horou sv. Eliáše (2400 m) a s mysem Matapanským (Tae-nariem).

Řeky řecké jsou všechny krátké a chudovodé, tak že v létě mnohé až do dna vysychají; nicméně všechna poněkud značnější města jsou na jejich březích. Spojení mezi údolími příčnými pro strmé stráně jest veleobtížno.

Značnější řeky jsou: Salamvria, Iri (Eurotas), Aspro-potamo (Achelous), ze všech největší, jenž dolním tokem plouží se krajinou bařinatou, a pomezní Arta (Aratthus).

Jezer Řecko má několik; nejrozsáhlejší jest Topoliaské (Kopais) v Rumelii, jehož západní břeh ztrácí se v bařinaté provincie.

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí Řecko má mírné a přijemné, zimu krátkou, sníh jen v horách vyšších, ale vláhy nedostatek; řeky, v létě skoro suché, na jaře se rozvodňují a zanášejí i pustoší žírná údolí; stráně horské jsou obyčejně bezlesé.

Zahradnictví pěstuje olivy, mandlovníky, fíky a přede vším vinou révu, nejvíce na Zakynthu, kolem Patrasu i Korinta a v Eliidě. Z hroznů buď sušením připravují hrozinky, zvláště malé černé »korintky«, buď vytlačují výborné víno, ročně asi za 20 mill. zlatých; nejlepší jest ithacké. — Také rýži a tabák pěstují. Po všem Řecku kvete včelařství, a medem od nejstarších dob slyne zvláště Attika. Obyvatelé Akarnanie a Boeotie jsou většinou kočovní pastýři a puška nejmilejším jejich společníkem.

Dolování nerostů není valné; v Laurii těží se ruda cinková a stříbrná a na mnohých místech mramor; na Paru jsou dosud mohutná ložiska bělostného mramoru, z něhož umělcové řečtí starého věku tvorili sochy krásy nepřekonané.

Průmysl je značnější jen v Thessalii; výroba olivového oleje kvete v Attice.

V obchodu Řekové od starodávna bráni jsou na slovo; mnozí rádi stěhují se z chudé své otčiny do hlučnějších přístavů středomořských a tržišť světových, aby tam obchodem zbohatli a zbohatnoucí vrátili se do milované vlasti. Dováží se obilí a výrobky průmyslné, z Rakouska zvláště cukr; vyváží se jižní ovoce, víno, hrozinky (korintky), a olivový olej. Nejživější přístavy jsou: Piraios, Patras, Korfus a Hermopolis na Syře.

Obyvatelstvo království Řeckého kromě 100.000 Albánců všechno jest národnosti řecké (asi 94%) a víry řecké nes jednočené.

Z starověku byli Řekové národem na zemi nejvzdělanějším, poklesli však nesvornosti a dostali se pod nadvládu cizí, naposled pod umrvující panství turecké; boji r. 1821—1829 a přízni mimoturecké Evropy dobyvše si svobody, znenáhla se zvedají.

Důležitější města: Hlavním a sídelním městem jsou Athény (110.000 ob.), minulosti vedle Říma nejslavnější město světa, universita; přístavem má Piraios (35.000 ob.), jenž vyváží zvláště mnoho oleje olivového. Z ostrových měst vynikají: Korfus, důležitý přístav a pevnost, universita; Syra nebo Hermopolis, z nejhlučnějších přístavů. Na Moreji: Monemvasia jinak Malvasia, po němž má jméno víno »malvas«; Sparti na trosekach starověké Sparty; Patras, největší po Athenách, má živý obchod s korintkami; Korint, schudlý

přístav opodál proslaveného druhdy Korinta. V Rumelii kromě Athen jsou památnější: Thiva, město nepatrné na místě starověkých Theb; Missolongi, pevnost proslavená z válek za svobodu; Epakto (Leonto) ovládá vjezd do zálivu Korintského. V Thessalii největší jest Trikalla.

§. 33. Knížectví Černohorské.

(9500 km² — asi 200 t. ob. — 21 na 1 km²).

Černá Hora všecka prostoupena jest horami krasovými a nejvyšším vrcholem má *Durmitor* (2500 m). Na jv. rozlévá se jezero Skaderské, jehož menší část náleží Turecku; do něho teče Morača se Zetou, z něho vytéká Bojana do moře Jaderského. Půda jest neúrodná, podnebí celkem drsné, na přímoří však a v hlubších údolích tak mírné, že se tam daří réva i oliva.

Černohorci jsou Srbové víry pravoslavné. Živíce se hlavně chovem dobytka vyznamenávají se prostými způsoby; doma, na poli i v zahrádě pracují jen ženy, některá řemesla provozují cizinci. Ke knížeti svému lnou důvěrou dětinnou, vlast milují nadšeně a v ochraně její proti Turkům vykonali skutky bezpříkladné hrdinnosti.

Důležitější místa: Cetyně (2000 ob.), ves s opevněným klášterem, v němžto sídlí kníže; střed země pevná Nikšić; blíz hranic tureckých Podgorice, město největší; Bar, přístav námořní.

§. 34. Království Srbské.

(48.600 km² — 2.2 mil. ob. — 44 na 1 km².)

Kolik obyvatelů mělo by Srbsko jsouc založeno jako Čechy (tyto 112 na 1 km²)?

Srbsko má hranice přirozené: od Rakouska-Uherska dělí je Drina, Sava a Dunaj, od Rumunska Dunaj, od Bulhar Timok a hory, od Turecka hory, ježto však otvírají se trojí pohodlnou cestou: údolím ibarským, moravským a nišavským.

Povrch. Srbsko téměř veškeré je středohorská vysočina, v níž veleúrodná údolí střídají se s lesnatými pohořími různých směrů; krajina při Savě a Dunaji a údolí moravské jsou nízké, sz. cíp země jest úrodná rovina Mačva. Východní třetinu království vyplňuje Balkán, od západních různojemenných hor oddělený hlubokými údolími Moravy a pobočky její Moravy Bulharské, jež prostupují království od nejzazšího jihu až k samému severu. Balkán spojen býval s protějšími Karpaty, avšak Dunaj roztrhl je od sebe prolilodav si jimi průlom divokrásný, ale plavlj

nebezpečný, zvláště v »Železné Bráně.« Nejvyšší pohoří země jest *Kopavnik* (2100 m) nad Ibarem.

Řeky srbské všechny sbírá *Dunaj*, jenž jest nejdůležitější obchodní cestou země, zjednávaje jí spojení na s. s bohatým a průmyslným Rakousko-Uherskem a na v. s Černým mořem.

Do Dunaje vlévají se: 1. Sava s pobočkou Drinou; Sava otvírá Srbsku země západní i moře Jaderské prostředkem rakousko-uherské železnice; nad ústím Savy, tudíž tam, kde setkávají se obchodní cesty od s., od v. a od z., stojí hlavní město Bělehrad; 2. Morava, ježto vzniká z Moravy Bulharské příchozí od jv. a z Moravy Srbské přitékající od jz.; 3. Timok.

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí v polohách vyšších jest našemu podobno, v údolích však daleko teplejší. Údolí vykrají velikou úrodností, stráň slunné krášlí vinohrady a bohaté lesy dubové i bukové. Obyvatelstvo žíví se rolnictvím a chovem dobytka, po výtce vepřového; dolování však a větší průmysl jest teprve v počátcích, neboť Srb mnoho nepotřebuje a vše sám hotoví si po domácku. Obchod vyvází hlavně vepřový dobytek, dříví a obilí a dováží některé průmyslné výrobky; nejdůležitější tržiště jest Bělehrad.

Obyvatelé jsou hlavně Srbové, kromě nich téměř 130.000 Rumunův a něco cikánů; náboženství převládá pravoslavné, nepatrný počet jest katolíkův a mohamedánův.

Důležitější města: Hlavním a sídelním městem jest Bělehrad, s blízkým Topčiderem, kde park a letohrad královský, má nad 50000 ob., sídlo všeho duševního i hmotného života Srbův. Kragujevec, střed království, shromáždiště sněmovní; v údolí nišavském: Niš město obchodní, přes něž jde železnice z Bělehradu k Cařihradu a Soluni.

§. 35. Království Rumunské.

(131 t. km^2 — 5 mill. ob. — 38 na 1 km^2 .)

Rumunsko má skoro vesměs hranice přirozené: slémě Alp Transsylvanských, Prut, Dunaj a Černé moře; jen proti Bulharsku a rakouské Bukovině jest dílem otevřeno. Poloha sama zabezpečuje Rumunsku vážné účastenství v hlučném obchodě podunajském a černomořském.

Království Rumunské skládá se ze tří částí: 1. z Multan, od Bukoviny a Sedmihrad až ke Prutu; 2. z Valašska, od Srbska až k dolnímu Seretu; a 3. z Dobrudže, mezi dolním Dunajem a Černým mořem.

Povrch. Rumunsko největším dílem své plochy jest rovná nížina; hory zvedají se jen na pomezí rakousko-uherském, a to *Karpaty*, jejichž vyšší boky i hřbet zahalený jsou černými lesy, kdež pramení se všechny řeky rumunské kromě Dunaje.

Na záp. pomezí multanském a na s. hranicích valašských strmí velehorské Alpy Transylvanské, jejichž nejvyšší vrchol jest *Negoj* (nad 2500 m); protrženy jsou několika průrvalmi říčnými, jimiž jdou cesty a některými i železnice. Od slemene karpatského vybífá množství krátkých lesnatých rozsoch do vnitra země.

Řeky. Nejdůležitější řekou jest *Dunaj*, jenž sbírá všechny řeky rumunské a jehož hluboká a plouhavá voda, jakmile opustí »Železnou Bránu« splavná jest i největším lodím; břeh jeho pokrývají na větším díle jezera s rozsáhlými bařinami, jejichž výparы zdraví lidskému jsou nebezpečny; do moře vlévá se třemi hrdly: Kilijským, Sulinským a Svatojirským.

Přirovněte délku Dunaje rumunského k délce české Vltavy!

Do Dunaje vlévá se veliký počet řek, z nichž největší jsou Olta, jež prohlodala průsmyk Červené Věže, Seret s Vltavou (Moldavou) i Bystřicí a pomezní Prut.

Kterým směrem svažuje se půda rumunská?

Podnebí, plodiny a živnosti. Rumunsko má podnebí vnitrozemské, krutou zimu, horké dni a studené noci, neboť otevřeno je k severu a zavřeno Balkánem teplým větrům jižním. Vláhy má hojnost, a nížina jeho jest nejbujnější půda obilní v Evropě, ale prázdná lesů; Dobrudži pokrývá step místy bařinatá.

Obyvatelstvo, ne dosti pilné, pase veliká stáda dobytka, zvláště ovcí, skotu a koní, na úbočích karpatských pěstuje révu a sady ovocné, v nížině má bohaté louky a pole, jež plodí nad spotřebu kukuřice a pšenice; v Karpatech mnoho petroleje a soli. Průmysl jest teprve v počátcích. Obchod vyváží nejvíce dobytek, obilí a petrolej.

Národností obyvatelé jsou pestré: převážná většina jest *Rumunů* (85%), vedle nich počtem nejčetnější jsou *Israelité* (nad 7%); neméně rozmanito jest obyvatelstvo věrou: nejvíce jest pravoslavných (skoro 90%) a židů (nad 7%).

Důležitá města: Hlavním a sídelním městem jest Bukurešť (220.000 ob.), universita. V Multanech: Galac (60.000), hlučný přístav pro lodi podunajské i námořní; Jasy (90.000 ob.) universita, velké trhy na obilí. Ve Valašsku: Brailov, přístav.

S. 36. Knížectví Bulharské, poplatné Turecku.

(97 t. km^2 — 3,300 t. ob. — 38 na $1 km^2$.)

Sahá od Rumunska na j. až k horstvu Rhodopskému, od Srbska na v. až k moři Černému a skládá se z vlastního Bulharska a z Východní Rumelie, oddělených od sebe Balkánem.

Povrch. Balkán jest pramenisko skoro všech řek bulharských; od něho klesá půda k jihu a k Dunaji, kde přestává břehem od valašského značně vyšší. Neschůdný Balkán přetřen jest několika obtížnými průsmyky, jimiž jdou cesty z vlastního Bulharska do Rumelie Východní; nejdůležitější jsou: Šumenský, Slivenský, Železná Vrata a Kazanlycký nebo Šípka. V západním cípu země strni Vitoš a Ryl (skoro 2800 m), nejvyšší v Bulharsku; od Ryla na jv. postupuje dyouhřbeté středohorí Rhodopské nebo Despotské, jež s Balkánem větší vlevoúrodnou i krásnou kotlinu horní i střední Marice.

Řeky. Nejdůležitější řeka bulharská je splavný *Dunaj*, jejž železnice od Rušenka k Varně spojuje s mořem Černým; do Dunaje vlévají se: Timok na hranicích srbských, Isker přechozí od Ryla a Jantra od Šípky. Na Vitoši pramení se řeka moře Aegaejského *Struma* a pod Rylem *Marice*, do níž teče Tundža.

Podnebí, plodiny a životnosti. Podnebí vlastního Bulharska jest podobno valašskému; na vysokinách rozkládají se husté lesy, na úhoři bohaté vinohrady, zvláště kolem Šumna, v nížině daří se hojnost obilí. Východní Rumelie slyne podnebím mírným a kraj Kazanlycký sudy růžovými.

Obyvatelstvo probírá se k činitosti plodné teprv od r. 1878, kdy nabyla samosprávy; nieméně v průmyslu drží první místo mezi státy na poloostrově Balkánském.

V obyvatelstvu převládají *Bulhaři* (76 %) a *Tureci* (17 %); viry jsou Bulhaři pravoslavné, Turci mohammedánské.

Důležitá města: Hlavní a sídelní město je Sofia (40.000 ob.), pod Vitošem na důležité křížovatce obchodních cest; Rušenek, Vidin a Svišťov jsou nejdůležitější přístavy dunajské; od Rušenka jde železnice do Varny, nejživějšího přístavu na záp. břehu Černého moře; s touží železnici spojen jest také Šumenský, střed země, v krajině krásné, hlavní město středověkého čářství Bulharského; na sz. Plevens, proslavený oblézením r. 1877. Ve Východní Rumelii: Plovdiv, sídlo vlády, zivý obchod; Kazanlyk, v teplém údolí, kdež daří se ořechy a množství růží, z nichž vytlačení vonný olej,¹⁾ jež rozvážeji po světě.

¹⁾ Metrický cent růží dá neplné 2 *dkg* oleje.

S. 37. Turecko evropské.*)

(170 t. km^2 — 5·6 mill. ob. — 33 na $1 km^2$.)

Zněřte délku od hranic černohorských ku průlivu Cařihradskému!

Evropské Turecko ze všech států povrchu zemského má polohu nejvýhodnější, neboť troje moře otvírá mu cestu do širého světa, a poněvadž jest také pánum těch částí Asie i Afriky, kterými od starodávna nejhlučnější šel obchod do bohaté jihovýchodní Asie, mohlo by mít světový obchod ve svých rukou; avšak Turecká říše pro chatrnou správu nemá ze své výtečné polohy prospěchu témař žádného.

Povrch. Značnější nížiny jsou jen nad ústím řek moře Aegaejského, nejdélší podél Marice; ostatek země zvedá se vysočinou skoro vesměs středohorskou.

V západní části vypínají se četná pohoří, rovnoběžná se břehem jaderským; největší z nich: Šar a Pindus, jdouce středem země jako páteř, stěžují velice spojení částí východních se západními a dělí oblast jaderskou od aegaejské. V severním Šaru strmí *Ljubotn* (3050 m), a pod severní jeho patou rozkládá se planina »Kosovo«, proslulé bojiště.

Východní část prostupuje dvojlíbeté středohoří Rhodopské.

Ostrovy, Thaso a Kreta jsou hornatý; střed Krety stojí Ida (2450 m).

Řeky. Turecko evropské má řeky větším dílem jen pobřežné.

Do moře Jaderského vlévá se *Drin*, jehož jeden pramen, Černý Drin, přichází z jezera Ochridského, druhý, Bílý Drin, od hranic černohorských.

Které řece evropské podobá se Drin rozpětím svých pramenů?

Do moře Aegaejského: *Vardar*, jenž pramení se na Šaru a padá do zálivu Soluňského; *Struma*, přichází od Vitoše, krátce nad svým ústím tvoří jezero a vlévá se do zálivu Orfanského; *Marice*, vyvěrá blíž Iskra a dolním tokem zavlažuje nejkrásnější krajину půlostrovní; pobočka její jest *Tundža*.

*) Sultanát Turecký nebo říše Otomanská záleží ze tří částí: evropské, asijské i africké, úhrnem 4 mill. km^2 — 30 mill. ob. Jednotlivé země jsou u velerůzném poměru k sultanově moci svrchnované; tak jmenovitě Bosnu s Hercegovinou spravuje ve všem všudy vláda rakousko-uherská, pročež bude o nich pojednáno v zeměpisu rakousko-uherském.

Řeky oblasti aegaejské a pravé pobočky dunajské i savské vynikají tou zvláštností, že jejich údolí horními svými částmi dosahují přímo k sobě; jsou tudíž přirozenými cestami Balkánského poloostrova a na jejich východech i křižovatkách vznikla největší města.

Sledujte na mapě údoli a jich spojovací přechody a jmenujte některá města!

Jezera. Skaderské, o něž dělí se Turecko s Černou Horou, Ochridské a skoro na j. Janinské.

Podnebí, plodiny a živnosti. Evropské Turecko v údolích a při moři má podnebí zvláště příjemné; sníh, napadne-li, obyčejně hned zase taje, a zima vyrovnaná se našemu jaru. Na horách, jmenovitě na západních, jest ovšem drsno.

Půda kromě nejhornatějších krajin jest úrodná: plodí zajisté nejlepší tabák v Evropě, výtečné hrozny, fiky, mandle, množství růží a na jihu také bavlnu; jest bohata i nerosty, chovajíc sůl, síru, mramor, mořskou pěnu, uhlí a j., a těší se nad to výtečným přirozeným prostředkům obchodním; avšak obyvatelstvo, bojíc se porušití prastará ustanovení koranu, nehledí si pilné práce a nevšímá si pokroku. Nejvíce chovají vepřový, hovězí a skopový dobytek. Průmysl kromě výroby výtečných koberců leží téměř ladem. Obchod vnitřní pro nedostatek umělých spojovacích prostředků jest chudičký; zahraničný, dovozny i vývozny, obstarávají cizinci, zvláště Angličané, Rusové, Rakušané a Řekové.

Obyvatelstvo evropského Turecka jest různé národnosti i víry. Turci, Řekové i Albánci jsouce počtem sobě téměř rovní, tvoří kolem 60% všeho obyvatelstva; spolu s nimi žijí Bulhaři, Srbové, Čerkésové, Arméni, cikáni, Israelité, Arabové a Evropané západní, jimž v Turecku se říká Frankové; náboženství převládá mořemánské (53%) a pravoslavné (40%).

Panovníku svámu Turci říkají padišah, jenž je sultánem, t. j. vládcem světským, a imamem, t. j. vládcem duchovním; nejvyšší správní rada sluje divan, první úředník světský velkovezír, první duchovní šejch yl Islam; vysoci úředníci mají titul paša. Říše rozdělena jest na ejalety a vijajet, jejichž správcové slují vali. Úřední jazyk jest arabský, jimž při dvoře se mluví.

Cásti evropského Turecka a důležitější města.*)

1. *Okres Cařihradský*, poloostrov podoby obdélníkové mezi Černým mořem, Marmarou a Bosporem: *Cařihrad* (Konstanti-

*) Města turecká mají obyčejně překrásnou polohu, ale odpuzují vzdělance protivnou nečistotou. Ulice jsou úzké, nedlážděné, špinavé,

nopol, Istambul, Byzanc — 870.000 ob.), sídlo sultanova, v krajině snad nejkrásnější na světě a pro obchod nejpřihodnější, nad chobotem Zlatým Rohem, jenž patří k nejlepším přístavům světa. Palác sultánů slove serail a jest ohrazen pevnými zdmi; v sousedstvu jeho stojí palác *Vysoká porta*,^{*)} v němž sídlí velkovezír, a nejkrásnější mečet, druhdy křesťanský chrám sv. Sofie.

2. *Thracie* (vilajet Drinopolský), od okresu Cařihradského až k východní Rumelii. *Drinopol* nad soutokem Tundže s Maricí, bohatý obchodem i průmyslem, má slavný mečet a nejkrásnější bazar světa; Gallipoli nad Dardanellami, důležité město obchodní.

3. *Macedonie* (vilajet Soluňský) s půrostrovem Chalkidickým a s ostrovem Thasem; hlavním bohatstvím země jest tabák, nejlepší v Evropě, a bavlna.

Soluň (Saloniki — 150 t.), veledůležité obchodní město přímořské, rodiště svatého Cyrilla a Methoděje, značný průmysl (koberce, safián); Sér (Seres), soustředuje obchod bavlnický; na Chalkidice hora *Athos*, na niž mnoho pousteven, kapliček a řeckých klášterů se vzácnými památkami staroslovenské literatury.

4. *Sandžak Serfidžský*, malý to zbytek bohaté Thessalie, jejíž větší díl drží Řecko.

5. *Albánie*, ohrazená proti ostatnímu Turecku vysokým Šarem a Pindem a pro mělké i skalisté dno mořské i ze západu těžce přístupná, načež Albánci (Škipetáři, Arnauté) spoléhajíce, rozkazů porty mnoho nedabají; v bojích vedou si s takou hrdiností a divokostí, že i Černohorec nazývá je junáky. *Skader* (Skutari), blíže Skaderského jezera; Janina, při jezeře Janinském. Na Kosovu: Priština, na cestě z Bělehradu do Soluně; Prizren, pod Ljubotinem.

6. *Kreta* nebo *Kandie*, provincie samosprávná, jižto vládne místodržitel křesťanský; obyvatelé jsou největším dílem Řekové víry pravoslavné.

Kandie, město hlavní, a *Kanea* jsou důležité přístavy.

v noci neosvětlené; i na hlavních náměstích bývají kaluže shnilé vody a v ulicích jatečných otravují vzduch louže krve; všude povalují se zdechliny a pohozené odpadky, jež sbírají hltavě nesčetní psi, jižto nikomu nenálezejíce potoulají se po ulicích a i člověku jsou nebezpečni, zvláště v noci. O pohodlí a duševní zábavu kromě Cařihradu nicméně není postaráno; naproti tomu obecenstvo pronásledováno jest množstvím dotérných žebráků, eikánův a jiných povalečů, jejichž nočních útoků každému pilně jest se stříci.

*) Jméno své budova má po vysoké bráně, kterou se tam vchází; slovo »porta« značívá také vládu tureckou.

§. 38. Království Italské.

(287 t. km^2 — 30·5 mill. ob. — 106 na 1 km^2 .)

Království Italské skládá se z půrostrovu Apenninského, ze Sicilie se sousedními ostrůvky Liparskými a Aegadskými, Sardinie, Elby a jiných menších. Korsika patří Francouzům.

Změřte délku půrostrovu Apenninského! Porovnejte délku Sicilie a Sardinie! Odhadněte okem velikost Sardinie!

Povrch. Italie pne se hornatinou Alpskou a Apenninskou, jež stýkají se u průsmyku »Col dell' Altare« a odděleny jsou od sebe nižinou Padskou.

Alpy zabíhají do Italie východním svahem Alp západních a jižním svaliem Alp středních i východních.

K Alpám západním patří: 1. *A. Ligurské*, od sedla Altarského až ku přechodu Tendskému; 2. *A. Přimorské*, od přechodu Tendského až ku pramenisku Stury; 3. *A. Kottské*, od Stury až k Doře Riparii; nejvyšše v nich strmí Monte Viso (nad 3800 m); 4. *A. Grajské*, až ku přechodu Malého sv. Bernharda, v nich důležitý přechod a tunel Ceniský; 5. Skupina *Mont-Blancká*, až k Velikému Sv. Bernhardu; *Mont Blanc* 4810 m.

Alpy střední vzbíhají do Italie některými prahorami a veškerým svým jižním pásmem vápencovým.

Ku prahorským středním A. nalezi.

1. *A. Penninské*, od Velkého sv. Bernharda až ku přechodu Simplonskému; nejvyšší vrchol: Monte Rosa (4600 m). 2. *A. Lepontské*, až ku přechodu Splügenskému; v nich na půdě švýcarské důležitý přechod Svatého Gottharda (2100 m). 3. Jižní část *A. Rhaetských*, na j. až k horní Addě, na v. až k Adiži; z hor nejvyšší jest Bernina (nad 4000 m), z přechodů Berninský, jímž vede silnice z Veltlina nad Addou k hornímu Engadinu, a Stillský (2800 m), jehož silnice pojí Addu s Adiží.

K středním vápencovým A. jižním naleží hornatina od jezera Většího (Lago Maggiore) až k jezeru Gardskému a k Adiži; nejvyšší jejich části jsou: 1. *A. Bergamské* na levém břehu Addy; 2. *A. Ortleské* s horou Ortensem (3900 m); 3. *A. Adamellské* s Adamellem (3500 m).

Východních Alp části italské jsou: 1. *Jihotirolské A. dolomitové*, od Adiže až k Piavě, s nejvyšší horou Marmoladou (3400 m); 2. vápencové *A. Karnské*, od Piavy k průsmyku Póntebskému, jímž jde železnice do Korutan; 3. vápencové *A. Julské*, drsná a strmá skupina, ale schůdná.

Přechody alpské, i nejvyšší, jsou prázdný sněhu aspoň v červenci a srpnu, nižší po celé léto.

Sepište vrcholy Alp italských podle jich výšky! Kterými horami jdou tunely? Kterými cestami jest Itálie spojena s Francií? kterými se Švýcary? kterými s Rakouskem? Kterými údolími možno vniknouti do Alp z nížiny Padské? Na východech alpských, zvláště tam, kde se cesty kříží, vznikla veledůležitá města: Turin, Milán, Bergamo, Brescia, Vicenza, Treviso, Udine a j. Které cesty alpské sbíhají se v Turině a v Miláně?

Na jih od Alp až k severním Apenninám prohýbá se nížina Padská, jež má svah k moři Jaderskému.

Apenniny tálhým obloukem vyplňují téměř všechn půlostrov, tvoříce předěl oblasti jaderské a tyrrhenské. Jest to hornatina sopečná, největším dílem středohorská; nejvyšše zvedá se Abruzzem, divokými velehorami, jejichž nejvyšším štítem jest *Gran Sasso* (300 m).

Apenniny dělíme 1. na Apenniny Ligurské: od přechodu Altarského k řece Panaru, 2. Etruské: od Panara k Tiberu, 3. Římské: od Tibera k Abruzzím, 4. Abruzze, 5. Neapolské: od Abruzzí ke 40.º s. š., 6. Kalabrijské, v nichž hora Alto (nad 2000 m).

Hlavní pásmo apenninské na západě provázejí rovnoběžná pásmá a pahorkatiny nesouvislé, ježto jen na několika málo místech nedostupují až k samému moři; tam pak jsou nížinky, z nichž vyniká okolí římské »campagna di Roma« smutnou jednotvárností i opuštěností a krajina kolem Neapole »campagna Felice« krásou i úrodností; blíže zálivu Neapolského stojí sopečný Vesuv (skoro 1300 m). Ostatní břeh západní je srázný a má vhodná přistaviště; východní břeh, ač Apenniny svým vých. pásmem těsně k němu přiléhají, potápi se mělce a nemá vhodných přístavův.

Přirovnejte břeh tento k protějšímu břehu dalmatskému a k norvéžskému! Změřte délku Apennin od přechodu Altarského až k mysu Spartiventu proti Sicilii! Načrtněte cestu se slemene alpského na apenninské a od břehu tyrrhenského k jaderskému!

Ostrovy italské jsou hornaty; horstvo na Korsice a na Sardinii lze považovati za pokračování Alp, na Sicilii za pokračování Apennin. Na Sicilii strmí daleko viditelný sopečný kužel *Aetna* (3300 m), na Sardinii *Gennargentu* (1900 m).

Řeky. Nížinu Padskou zavlažují přečetné řeky příchozí z Alp a z Apennin; alpské tekou krásnými jezery a mají hlubší a stálejší vodu než apenninské (proč?).

Alpské řeky, v horním svém toku divé bystřiny, strhují množství rumu, jež pak dílem hned v nížině, kde tekou zvolna, ke dnu pouštějí, dílem až do moře zanášeji; odtud před ústím

jejich vznikají laguny, t. j. limany s nízkými bařinatými ostrůvkami, jež posléze srůstají v půdu pevnou, jako nad ústím padským; lagun nejvíce jest v okolí Benátek. — V nížině obyvatelé, aby uchránili se zhoubných zátop a nánosů, nuceni jsou nákladnými hrázemi zvyšovati břehy svých řek, zvláště Padu, a průplavy upravovati jejich tok; z řečíš nad nížinu povýšených lehce pak rozvádějí vodu, kamkoli chtejí, především na rýžoviště.

Důležitější řeky nížiny Padské jsou:

1. *Pad*; pramení se na Visu, teče obloukem k Turinu, plouží se odtamtud podél 45. rovnoběžky a padá do moře Jader-ského ústím deltovým. Z Alp přicházejí do Padu: *Dora Baltea* od Mont-Blanka, *Ticino* od Sv. Gottharda jez. Větším, *Adda* od sedla Stilfského jez. Komským, *Oglio* jez. Isejským, *Sarka* od Adamella jez. Gardským, pod nímž má jméno *Mincio*. Z apenninských poboček důležitější jsou: *Tanaro* a *Trebia*.

2. *Adiže*, pramení se v Tyrolsku blíž přesmyku Rešenského.

3. *Brenta*, ztrácí se v lagunách benátských.

4. *Piava* a jiné kratší.

Od předčelu apenninského rozbíhá se do moří sousedních veliké množství bystřin a řek nevelikých, z nichž některé za léta mívají málo vody, jiné břeh mořský proměňují v travnaté ale nezdravé močály, jako jsou nad Arnem *maremmy* a na jv. od Říma bařiny *Pontinské*; oboje vysoušeji se koloniemi trestancův. Největší řeka apenninská jest proslavený *Tiber*, jehož pobočka *Nera* má vedlejší řeku *Velino*, pověstnou vodopádem marmorským, jímž nedalekó svého ústí náhle klesá po třech stupních do hloubky 250 m.

Jezera alpská: *Lago Maggiore*, *Comské*, *Isejské* a *Gardské* jsou říčná a vynikají divokrásným okolím a zdravým, mírným podnebím, pročež cestovatelé rádi je navštěvují, zvláště *Lago Maggiore*, v němž zelenají se čarokrásné ostrůvky Boromejské s tropickým rostlinstvem. *Jezera apenninská*: *Trasimenské*, *Bolsenské*, *Braccianské* a j. vyplňují jícný vyhaslých sopek.

Podnebí, plodiny a živnosti. Pro blízkost moře a jižní svou polohu Italie má podnebí velice mírné i zdravé; jen bařinaté kraje na západě trápí vzduch osklivými výpary zkažený, a občas také suchý a prudký vítr *scirocco* sužuje lidi, zvířata i rostlinky. Italie, přiměřeně jsouc ovlažována, má hojnost řek a půdu krom nejvyšších hřbetův úrodnou; na j. daří se rostlinky tropické: bavlník, datlová palma, mandlovník, na Sicilii také papyrus, v krajinách vlahou oplývajících rýže, na výsluní výtečná réva. Nerosty Italie jest chuda: má něco železa na Elbě,

hojnost síry na blízku sopečných hor, krásný mramor u Carrary, ale málo uhlí. Ze živočichů na prvním místě jmenovati sluší bource, pak skot a ovce; poblíž břehů sicilských, jmenovitě v průlivě Messinském a nedaleko cípu západního, lámou drahocenný koral, na Sardinii žije malý kůň »pony«.

Průmyslu vadí nedostatek uhlí. Proslulé jest italské hedbávničtví, nejrozsáhlejší a nejlepší v Evropě a první po čínském; kvete nejvíce v krajině mezi Alpami a Padem. Druhé místo drží tovary z rýžové slámy ve Florencii, ozdoby koralové v Janově a dělané květiny.

Obchod, maje dobré přístavy, laciné spojení po moři, přes Apenniny a skrz Alpy železnice, zvedá se vůčihledě; vyváží hlavně jižní ovoce, výrobky hedbávné a koralové, květiny umělé a rýži, dováží obilí, uhlí a zboží kolonialní.

Obyvatelstvo jest téměř všechno (99%) národnosti italské, při pomezí francouzském žije něco Francouzů, na straně rakouské asi 40.000 Slovinců, v Abruzzích také cikáni; náboženstvím jsou skoro všichni katolíci římští.

Důležitější části a města Italie:

Piemont, západní třetina severní Italie: *Turin* (320 t.), v krásné poloze, středisko obchodu Francie s Italií, mnoho továren hedbávnických.

Ligurie, mezi Apenninami a zálivem Janovským: *Janov* (200 t.), nejdůležitější přístav a největší tržiště italské, hlavní sídlo průmyslu koralového; spočívá velice malebně na pobřežní stupňovině a honosí se nádhernými paláci, pročež »la Superba« slove. Přimoří na v. a na z. od Janova proslulo pode jménem »riviera«, jež vynikajíc teplým podnebím stala se zimním lečebným místem a ozdobena jest malebnými vilami a městečky.

Lombardie, mezi Minciem, Padem a Ticinem: *Mantua*, pevnost uprostřed vod a bahen; *Como*, u velekrásného jezera; *Milán* (420 t.), kdež sbíhají se nejdůležitější cesty alpské (které?), z nejzámožnějších a nejkrásnějších měst italských, kvetoucí průmysl i obchod, přede vším s hedbávím a knihami, krásné budovy, nejskvostnější gotický dóm z bílého mramoru, jenž závodí velikosti a nádherou s chrámem sv. Petra.

Benátsko, mezi Padem, Minciem a mořem Jaderským: *Benátky* (160 t.), za středověku první obchodní město světa a obávaná velmoc námořská; vystaveny jsou na výspách mezi lagunami; ulicemi jdou široké průplavy, na nichž lodky konají službu povozů; hlavní náměstí sv. Marka ozdobeno jest překrásným chrámem sv. Marka, s jehož věže velebný pohled na Alpy, palácem dožským a j. pěknými budovami; proti rušivým vlnám mořským města s okolní chráni zděná hradba. Z lagun vede na souš most na 222 kamenných pilířích, 3601 m dlouhý, nejdelší v Evropě (pražský most Karlšv = 497 m). *Padua*, chrám a hrobka sv. Antonína Paduanského. *Verona*, důležitá pevnost nad Adiži.

Emilia:) Bologna, honosí se nejstarší universitou v Evropě; Ravenna, pevné sídlo a útočiště posledních králů římských.

Marky: Anconá (Jakýn), po Benátkách nejlepší přístav vých. pobřeží; na j. Loreto, nejslavnější poutnické místo.

Toskana, rozložená mezi Tiberem a severními Apenninami: Livorno (100 t.), patří k nejdéležitějším obchodním městům italským; Pisa, proslulá katedrálním chrámem se šíknou věží; Florencie (200 t.), sluje Italům «la Bella», t. j. krásná; má mnohé ušlechtilé památky stavitelské a továrny no zboží slaměné a hedvábné; Siena, v okoli kopají pečetní hlínou; Carrara, v okoli asi 600 lomů krásného bílého mramoru.

Latium: Řím (420 t.), sídlo papežské, hlavní a sídelní město římské, v bezlesé, nepěkné i nezdravé krajině, město veleslavné dějinami a památkami všech věků; nejznámější budovy jsou: chrám svatého Petra, 142 m vysoký, nejmohutnější z chrámu křesťanských, před ním velekrásné náměstí, na dvou stranách sloupením otočené; Vatikán, sídelní palác papežů o více než 11.000 pokojích, ozdobený malbami od nejslavnějších malířů, jmenovitě od Rafaela a Michaela Angela; Lateran, papežský chrám hlavní.

Kampanie: Salerno, při zálivu Salernském; Neapol (550 t.), největší město italské, v krajině tak čarokrásné, že známo jest po veskerém světě; v sousedství stávala města Herkulaneum, Pompeji a Stabiae, zasutá r. 79 výbuchem Vesuva; s Pompej asi čtvrtina příkrovu jest odkopána, čímž jasný názor získán téměř na všechny stránky života starobylých Řekův a Římanův.

Apulie: přístavná města Taranto, po němž má jméno záliv, který dělí jižní Itálii na půlostrov Apulský a Kalaberský; Otranto, dalo jméno průlivu, při němž jest založeno; Brindisi, udržuje pravidelné spojení se všemi zemědilými.

Kalabrie: přístav Reggio.

Sicilie: Palermo (200 t.), hl. m. sicilské; Messina, po ní nazván průliv mezi Italii a Sicilií, trpívá zemětřesením; Catania, Syracuse, vedle zřícenin řeckých Syrakus, druhdy města na Sicilii nejmocnějšího.

Sardinie: Hlavní m. Cagliari; obyvatelstvo živí se rybolovem a námořním obchodem.

Pod ochranou krále italského jest malá republika *San Marino* blíže 44° s. š. 30° v. d. f.

V Africe má Itálie přístavy rudomořské Masávu i Asab s pobřežím mezi nimi položeným a pod vrchní mocí Habes.

§. 39. Království Španělské.

(500 t. km² — 17·2 mill. ob. — 34 na 1 km².)

Království Španělské záleží z největšího dílu původněho Pyrenaejského a z ostrovů Pityuských i Balearských.

Vyměřte vzdálenost a) mysu Tarifského od Creuského, b) Madrida od týchž dvou mysů a od Finisterrského. Které břehy evropské podobají se okoli mysu Finisterrského?

¹⁾ Jiného má po starořímské silnici »via Aemilia«.

Španělsko má obchodu svému otevřeno všechno moře světové; volnému styku s Francií a s ostatní Evropou vadí Pyreneje, i pomýslí se na jejich prokopání.

Povrch. Španělsko je samostatnou vysočinou, jen o Pyreneje dělí se s Francouzskem a do Portugal vysílá krátké rozsochy.

1. Nitro království je šírá planina, jež na z. zvolna se svažuje, na ostatních stranách má horstva okrajní, na s. pohoří *Kantaberské*, na j. *sierra Morenu*, a rozdělena jest rozhořím *Kastilským* na planinu *Starokastilskou* a *Novokastilskou*.

2. Na jihu pod planinou Španělskou provází *Guadalquivir* nížina *Andaluská*, a nad ní zvedá se *sierra Nevada*, v níž *Mulahacen* (nad 3550 m), nejvyšší hora španělská.

3. Na severovýchodě pod planinou Španělskou podél *Ebra* rozložena jest nížina *Aragonská*, a nad ní trůní strmé Pyreneje.

Pyreneje Španělsku naleží pouze jižním svahem, jenž jest rozsáhlejší a divočejší od severního a rozerván hlubokými a neschůdnými řečiště přítokův eberských; cesty jízdne zřízeny jsou na konci západním a v nejzazším východě, při moři také železnice.

Opakuj o Pyrenejích z §. 32. III.!

Které jsou nejvyšší hory pyrenejské? Načrtňte cestu a) od štítu Anethouského k ústí *guadalquivirskému*, b) od *Mulahacena* k průseku 12. poledníku f. s pobřežím severním.

Řeky: *Miño* pramení se v severním okraji; *Duero*, *Tajo* a *Guadiana* mají vrchoviska na okraji východním; tekouce krajinou za léta deštěm chudou, jsou mělké, ale po velikých přívalech náhle se rozvodňují; prospěšnost jejich skrácena jest Španělsku ještě tím, že dolní jejich tok má v držení Portugalsko. Na Nevadě začíná se *Guadalquivir*, jenž v dolním toku tvoří bahnité ostrovy; střed hor Kantaberských vyvěrá *Ebro*, jenž největší přítoky běže z Pyrenejí. *Guadalquivir* a *Ebro* mají vodu nejstálejší (proč?).

Podnebí, plodiny a životnosti. Španělsko pro jižní polohu a šíré planiny své jest nejteplejší země evropská, ano podobá se valně sousední části africké, od níž ji dělí průliv jen 14 km široký; ale na planině Starokastilské bývají v zimě nezřídka sněhové vánice a mrazy. Vláha spadá téměř všechna na vnější svahy, jež jsou proto také úrodný, zvlášt úbočí nevadské, kde značné teplo a vydatná vláha způsobují bujný vzrůst palmy

datlové, révy, olivy a všeho jižního ovoce. Planiny, jsouce ovlažovány nedostatečně, mají jen suchoparné stepi, jež skytají výbornou pastvu proslulým ovčím merinským; v nížině Andaluské chovají výborné koně. Nerosty Španělsko jest bohatý; v pohoří Morenském dobývají se rozmanité kovy, zvláště rtuť blíz Almadena, měď i olovo, také soli jest hojnost; avšak obyvatelstvo není dosti čilo, tak že kromě vinařství a chovu dobytka žádná jiná živnost nestojí na tom stupni, na kterém by mohla být podle přirozeného říše bohatství.

Obyvatelstvo téměř všechno jest národností španělské, jen při zálivu Biskajském žije asi $\frac{1}{2}$ mill. Baskův, na j. něco Moriskův a cikánův; náboženství jsou katolického.

Náruživě rádi dívají se zápasům s býky a mají k tomu ve všech větších městech pořízena zvláštní divadla; vzdělání jsou menšího než obyvatelé Evropy střední, zvlášť obecné školy mají zanedbány.

Časti Španěl a důležitější města. Království Španělské vzniklo za dlouhých válek (711—1492) mezi křesťany a mohamedány tím činem, že mohamedánský Maurům kus po kuse bylo odjímáno, zprva ve zvláštní panství upraveno a konečně v jediný celek sloučeno; starobylá jména krajinná dosud se udržela.

Andalusie, veleúrodné položí guadalquivirské: Cadiz, foinické Gades, mohutná pevnost, válečný přístav; na sz. Palos, přístav, z něhož Kolumbus r. 1492 vyplul, chtěje nalézt do asijské Indie cestu směrem západního, při čemž uděřil na Ameriku; Jerez, v okolí výtečná réva, jež dává víno »sherry«; Sevilla, má největší zápasiště pro býky a největší továrnu na tabák; Cordoba, bývala sídlem chalifův a městem velekvětoucím, teď nepatrná; kůže »cordován« má po ní jméno.

Granada, zabírá jižní pobřeží a hornatinu Nevadskou: Malaga, v okolí výtečná réva; Granada, v rozkošné krajině, na skalnatém návrší skvostný maurský zámek Alhambra.

Murcia, od Granady na sv.: Murcia, nejdůležitější město.

Valencia, pobřeží od Murcie na s.: Valencia (170 t.), okolo jest jediná zahrada, jež přepilně jsouc vzdělávána do roka trojí žen dává; Alicante, proslulá výtečnou révou.

Catalonie, sv. cíp Španěl: Barcelona (270 t.), nejdůležitější obchodní přístav a první město tovární.

Aragonie, mezi Valencii a Pyrenaejemi, zabírá nížinu Eberskou, nedostí ovlažovanou: Zaragoza, největší město.

Navarra na z. od Aragonie: Pamplona, mohutná pevnost, střelioucí průsmyku Roncesvalleského.

Země Baskův, největší z nich Biskaja, po niž sousední záliv má jméno.

Asturie, střed severního pobřeží.

Galicie, sz. kout Španěl, krajina hornatá a neúrodná: La Coruña, válečný přístav; na j. San Jago di Compostella, nejslavnější poutnické místo španělské u hrobu sv. Jakuba mladšího.

Leon, od Galicie na jv.: Leon, má nejkrásnější chrám ve Španělsku; Valladolid, v něm zemřel Kolumbus r. 1506.

Stará Kastilie: Burgos, rodiště Cida, národního hrdiny španělského z dob válek maurských.

Nová Kastilie: Madrid (480 t.), město hlavní, největší a výstavné ale v krajině chudé; na j. Aranjuez, krásný král. zámek.

Estremadura, na z. od N. Kastilie: Badajoz, pomezní pevnost.

Ostrovy **Pitysy** (Formentera a Iviza) a **Baleary** (Mejorca a Mallorca); na nejúrodnějším a největším z nich, na Mallorce, hl. město Palma, námořní přístav.

Španělsko má kolonie ve všech zemědilech, úhrnem asi 1 mill. km^2 — kolem 10 mill. ob.; nejdůležitější jsou ostrovy: Kuba, Puerto Rico, Filipovy a Kanary.

§. 40. Království Portugalské.

(89 t. km^2 — 43 mill. ob. — 49 na 1 km^2 .)

Portugaly zabírají západní svah planin půrostrovu Pyrenaejského; jsou mírně hornaty, ale přístupny západním větrům a mají tudíž dostatek vláhy a podnebí mírné.

Větší řeky portugalské pramení se všechny na planinách španělských a protékají zemi jen dolním svým tokem; jsou to *Minho*, *Douro*, *Tejo* a *Guadiana*.

Půda plodí výtečnou vinnou révu, jižní ovoce a kukuřici; moře skýtá sůl.

Živnosti stojí na prostředním stupni; nejlépe daří se ještě obchodu.

Obyvatelé jsou téměř všichni Portugalci, vedle nich něco cikánův a v přímořských městech asi 3000 černochů; víru mají katolickou.

Nejdůležitější města: *Lisboa* (Lissabon — $\frac{1}{4}$ mill.), hlavní a sídelní město, na návrší malebně rozložené, výtečný přístav; *Oporto*, vyuvaží mnoho vína portského do Anglie i jinam. *Bragança*, pevnost a hrad, po němž má jméno nynější král. rodina portugalská.

Portugalsko má nedůležité kolonie v Africe a v Asii.

§. 41. Republika Francouzská.

(Sk. 536 t. km^2 — 38,3 mill. ob. — 71 na 1 km^2 .)

Záleží z vlastní Francie a z ostrova Korsiky.

S kterým státem evropským část pevninská má skoro touže z. š.? Jmenujte české město rovnoběžky pařížské! Kde by podle z. š. byla ve Francii Praha, Vídeň a Terst? Na kterém poledníku jest Paříž?

Změřte největší délku a šířku Francouzská! Vytkněte hranice pírozené a státy sousední a poznamenejte si na svém výkresu místa rozhranná!

Povrch. Dobrá polovina Francouzska jest nížina, a to nad dolním Rhônem níž. *Provengeská* a při moři Atlantském níž. *Francouzská*, jež místy přechází v pahorkatinu, zvláště na půl-ostrově Bretagneském a Normanském; ostatek Francie pne se vysočinami, nitro vysočinou Francouzskou, pomezí Pyrenaejemi, Alpami, Jurou a částmi vysočiny Německé. Nejvyšší místo francouzské jest *Mont Blanc*.

Pyrenaeje Francouzsku patří svahem svým severním, jenž jest méně srázný a kratší nežli svah španělský, ale v nejvyšší své části pokryt ledovci; také údolí má prostrannější a schůdnější, tak že zřízeno v nich několik silnic až na slémě samo.

Z Pyrenaejí vytéká veliký počet hojnovidých řek, z nichž jedny sbíhají se do Adoura, druhé do Garonny.

Alpy vyplňují skoro všechnu krajinu od Rhôna až k Italií a náleží k Alpám západním; francouzská jejich část bliže slemene svého jest prahorská, na vnější straně vápencová. Údolí horní Arvy jest nejdivočivější v Alpách.

Opakuj o záp. Alpách z §. 40. a vytkni zvláště přechody francouzsko-italské!

Jura Francouzská sahá od Doubsa až k Rhônu. Skládá se z několika rovnoběžných vápencových pohoří jen prostředně vysokých, ale velice neschůdných; nad Rhônem a jezerem Ženevským zvedá se *Crêt de la Neige* (nad 1700 m), nejvyšší hora jurská vůbec.

Ukažte veškerú Juru a jmenujte země, kterými běží!

Vysočina Německá. *Vogesy*, na hranicích německého Elsassu; pokryty jsou hustými lesy, v nichž úkryt má vlk, divoké prase a kočka. *Ardenny* z Belgie vysílají do Francouz nízké své odnože západní.

Vysočina Francouzská pne se od střední Garonny k Lucemburku; od Alp, Jury a vysočiny Německé dělí ji Rhône, Saône a Mása; jest to vysočina středohorská složená z mnohých částí, z nichž důležitější jsou: *Cevenny*, od nichž na vrchovisku allierském odbočuje hornatina *Auvergneská*, jejíž nejvyšší vrchol *Puy de Sancy* (1900 m) ve vysočině *Mont-Dorské* jest nejvyšším místem nitra francouzského; na pravém břehu dolní Saôny zvedá se pohoří *Charolaiské* a dále k s. vinorodé *Côte d'Or*.

Na vys. Francouzské pramení se všechny řeky francouzské kromě Rhôna a Garonny, tato však bere z ní největší své přítoky.

Řeky. Francie má řek hojnou a většina jich pramení se i končí na půdě její; jen Mosela, pobočka rýnská, Máza a Šelda tekou za hranice, Rhône pak pramení se ve Švýcařích.

Seina vzniká na planině Langreské, s leva přijímá Yonne, spojenou průplavy s Loirou i se Saônou, s prava Marnu, jižto průplav slučuje se Sambreou, pobočkou Mázy; do Seiny padá Marne v kotlině úhledné, mírnými pahorky pěkně obroubené, a tam rozložena jest nádherná Paříž.

Loira, největší řeka francouzská, pramen má v Cevennách, průplavem Ústředním (du Centre) souvisí se Saônou, ve městě Orleansu mění směr svého toku; důležitější pobočky jsou: Allier a Vienna.

Garonna, vyvěrá v divoké kotlině pyrenaejské a průplaveni Jižním (du Midi) spojena jest s mořem Středozemským; široké ústí její slove Gironda. Důležitější pobočky jsou Lot a Dordogne. Na Garonně kříží se cesty z Francouz do Španěl a z Atlantského oceánu do moře Středozemského, a na křížovatkách těch vznikla hlučná velkoměsta Toulouse a Bordeaux.

Rhône, vrchovisko má blíže Furky, do Francouz vchází pod jez. Ženevským; před pohořím Lyonským uhne se náhle k jihu; v tomto místě přijímá nejmocnější svou pobočku Saônu, tam sbíhají se cesty z Němců, Švýcar a z Italie, a tam vzniklo také veliké a bohaté město Lyon; ústí má deltové, rozdělené bahnitým a jezernatým ostrovem, na němž žijí polodivoké koně. Důležitější pobočky jsou: Saôna s Doubsem, od něhož jde průplav k Rýnu, Iséra a Durance.

Řeky francouzské téměř všechny jsou rádně upraveny a četnými průplavy spojeny; nejdůležitější průplavy jsou: Ústřední, Rhônský, Bourgogneský, jenž pojí Yonnu se Saônou, a Jižní.

Které vody pojí jmenované průplavy?

Přirovnejte povrch francouzský k povrchu půrostrovu Pyrenaejského! Který z nich vyniká větší pravidelností a který rozmanitostí, máme-li zřízení k směru pohoří a k tomu, jak řeky je provázejí a prolamují? Jakou polohu mají Ebro i Rhône k řekám ostatním a čím jsou od nich odloženy? Učiňte průřez od sierry Nevady k Pyrenaejím a od těchto přes Cevenny k Alpám a přirovnejte je oba! Kam mají svah jmenované země? Čím liší se oblasti a tok řek francouzských a na Pyrenaejském půrostrově a která řeka francouzská v tom nejvíce jest podobná řekám na půrostrově Pyrenaejském?

Jezera Francouzsko má jen malá, největší na pomoří atlantském od Girondy k Pyrenaejím v nepříjemné a neúrodné krajině »les Landes«.

Po dnebí, plodiny a živnosti. Podnebí Francouzsko má přímořské, drsnější na vysočinách, mírnější v nížinách, nejpříjemnější v nížině Provenčeské, kamž mohou volně přicházet větry teplé; i daří se tam všeliké jižní ovoce, oliva věčně zelená a širé sady libovonných růží. Půda jest celkem úrodná; jen v Landech střídají se písčiny s jezery i bařinami, a na strmých vrcholech alpských i pyrenaejských jsou místa i prostá vegetace i pokrytá věčným ledem a sněhem.

Neroštů Francie má citelný nedostatek, za to těší se výtečným přirozeným prostředkům obchodním; neboť dobrá polovina pomezí jest mořský břeh s mnohými přístavy, a řeky mají široká i hluboká ústí.

Francouzové jsou velmi čilí i důmyslní a předčí živnostní obyvatelstvo mnohých států evropských. Hospodářství v některých krajinách vypjalo se na vysoký stupeň, ale obilí nutno přec kupovati z ciziny; pěstují nejlepší ovoce a nejvíce zeleniny v Evropě a vína vyrábí ze všech států nejhojněji, ročně průměrem 40 mill. hl; vinařstvím zaměstnáno asi 6 mill. osob; nejznámější druhy jsou: champagneské, burgundské a bordeauxské; pro olej pěstují růži a olivu. V moři provozují výnosný lov ryb, zvláště sardinek mezi Nantesem a Morlaixem (na s. břehu bretagnském); u provenčeského břehu lámou pravé koraly.

Průmysl kvete, přede vším hotovení látek všeho druhu, najměj hedvábných v Lyoně, kde zpracuje se téměř polovina veškeré hedvábné suroviny světa, bavlněných a plátěných látek v sev. Francii, železného zboží v St. Etienu a různých předmětů přepychu a pohodlí v Paříži a v okolí; světoznámý jest také porcelán severský (u Paříže stranou k Versaillesu); neméně značno jest vaření cukru a piva. Tovary francouzské vyznamenávají se výkonnou úhledností a bývají vzorem mody.

Obchod jest velice čilý a jde do všech zemědělů; dováží hlavně suroviny, přede vším obilí a bavlnu i jiné zboží koloniální, vyuvaží nejrozmanitější předměty průmyslné.

Obyvatelé francouzští jsou téměř sami Francouzové, jen v Pyrenaejských udrželi se Baskové, v Bretagni Keltové a kolem Nizzy nemnozí Italiáni; kromě toho žije po Francii, zvláště v Paříži, mnoho cizinců, nejvíce z Belgie a z Italie.

Náboženstvím jsou téměř všichni katolíci; asi 2 mill. jest protestantů, něco židův a j.

Francie rozdělena jest na 87 okresů (departementů), jež mají jména nejvíce po svých řekách a horách.

Důležitá města: 1. Střed země: Nad Seinou **Paříž** (2,450.000 ob.), hlavní a po každé straně první město francouzské, v Evropě velikostí druhé, výstavnosti však první; přes Seinu vede více než 20 mostů. Kolem do kola ohrazeno jest nově pevnými tvrzemi, ze starých pak hradeb zřízeny houlevardy, široká a velmi nádherná ulice, jež vnitřní město včokol obchází; nejkrásnější budovy jsou: arcibiskupský chrám **Notre-Dame** (=naše paní, rozuměj Pannu Marii), palác **Louvre**, v němž uloženy nejvzácnější krasoucné sbírky, budova »Institut«, v nížto jest 5 akademii, polytechnika, vojenská škola i akademie krásných umění (malířství, sochařství, stavitelství a hudby); botanická zahrada, sbírky to všech říší přírody; dům **vysloužilců** (hôtel des Invalides), má 9 dvorů, bytů pro 7000 osob a kostel s hrobkou Napoleona I. Okoli pařížské zdobi krásné letohrády, obklopené četnými budovami. Od Paříže na jz. **Versailles**, krásný palác a nádherné zahrady; nad obhodem **Loiry Orleans**; na jz. **Tours**, v přeúrodné krajině, »zahrádě francouzské«.

2. Na okraji: **Calais** (po česku Kaléty), odtud nejkratší přívoz do britského Dovera; na j. **Boulogne**, přístav, mořské lázně; na v. **Lille** (200 t.), tvrdá pevnost, květoucí plátenictví; na jz. na přímoří **Grecy** (po česku Kreščaky), proslavené hrdinnosti Jana Lucemburského; **Rouen**, nad dolní Seinou; **le Havre**, druhý největší přístav obchodní ve Francii, důležitý zvláště pro Paříž; **Cherbourg**, na s. břehu půlostr. Normanského, nejpevnější přístav válečný; **Brest**, na z. břehu bretagnském, důležitý přístav válečný; **Nantes**, nad dolní Loiron, bohatý obchod se sardinkami; **Bordeaux** (252 t.), nad Gironou, v kraji výtečnou révou proslulém město skvělé výstavnosti a bohaté vývozem »bordeauxského vína«; **Toulouse** (150 t.), živé obchodní město nad Garonne a průplavem Jižním; **Marseille** (400 t.), největší přímořské město franc., přiváží hlavně obilí a využívá průmyslové výrobky zvláště »provenceský« olej; na jv. **Toulon**, důležitý válečný přístav; na sz. **Aix**, lázeňské město, výroba oleje olivového; na sz. **Avignon**, ve 14 st. bylo sídlem papežským; **Nizza**, při moři blíz Italie, lázně proslulé mýrným vzduchem; nad Isérou **Grenoble**, silná pevnost střehoucí průsmyků alpských; **Lyon** (420 t.), po Paříži největší a nejprůmyslnější město, proslulé zvláště hedvábničtvím; na jz. **St. Etienne**, v krajině železodatné, továrny na zbraně a jiné zboží železné; v Burgundsku **Dijon** proslulé vinařstvím; v Lotrinsku **Nancy**, město vzkvétající; na Máse blíz Belgie **Sedan**, pevnost, kde vzdal se Napoleon III. Prusákům r. 1870; na jz. v Champagni **Rheims** (po česku Remeš), tam bývali králové francouzští korunováni, při čemž přisahali na evangelium psané slovansky (remešské evangelium).

Korsika jest ostrov veskrze hornatý a Monte Cinto (2700 m) na něm nejvyšší. Obyvatelé (Korsové) živí se hlavně lovem zvěři a ryb; národnosti jsou italské, věrou katolíci. Na Korsice žije nejmenší kůň.

Korsika jest jedním z departementů francouzských a má hlavním městem **Ajaccio**, rodiště Napoleona I.

Koloni Francouzsko má ve všech zemědilech, úhrnem asi 2,900.000 km² — 37,000.000 ob.

Pod ochranou francouzskou jest knížectví Monacké nejmenší ze státův evropských (15 km^2), leží v Alpách při moři Ligurském; obyvatelé jsou Francouzové a Italiáni náboženství katolického. Hlavní město: Monako.

V ochraně republiky Francouzské a španělského biskupa Urgelského jest republika *Andorská* v Pyrenaejích; obyvatelé jsou Španělové víry katolické, hlavním mětem Andorra.

§. 42. Velkovévodství Lucemburské.

(2600 km^2 — 210 t. ob. — 82 na 1 km^2 .)

Do Lucemburska vniká z Belgie lesnatá a kovy bohatá pahorkatina Ardennská; po jv. pomezí teče Mosela, po hořce rýnská.

Lucemburčané živí se hospodářstvím; národnosti jsou skoro všechni německé, náboženství katolického.

Hlavní město Lucemburk, odkud původ měl královský rod Lucemburkův.

§. 43. Království Belgické.

(29500 km^2 — 6·2 mill. ob. — 210 na 1 km^2 .)

Belgicko je stát vnitrozemský a hranice má dokořán otevřené sousedům; břeh mořský jest přístavy chudý.

Povrch. V polovině jv. Belgii prostupují Ardenny, ostatek půdy jest nízký.

Roky belgické Šelda a Mása prameny mají ve Francii, ústí v Hollandsku. Šelda jest důležitější nežli chudopřístavné moře, přístupna jsouc i velikým lodím námořským; i vzniklo na ní největší přístavné město belgické Antverpy. Mása teče napřed hlubokým řečištěm skrze rudonosné Ardeny, pak vřesovitým a rašelinným Limburskem. S leva přijímá klikatou Sambre, s prava dvojpramennou Ourthu; na soutoku jejich s Másou vznikla průmyslná města Namur a Lüttich.

Podnebí, plodiny a životnosti. Podnebí jest přímořské, obloha často zamračena, vláhy hojnou. Nížina vyniká velikou úrodností, pahorkatina Ardennská nevyčerpateLNým bohatstvem uhlí a železa, základu velikého průmyslu a bohatství belgického.

Belgičané jsou výteční hospodáři, zahradníci i obchodníci, ale vynikají zvláště průmyslem kovorobným, v hutnictví jmenovitě jsou vzorem nedostižným; na západě kvete výroba tkanin lněných (brabantské a bruselské krajky) a koželužství jména svě-

tového, na vých. železářství, sklárství a soukenictví. Obchod podporován jest hustou sítí silnic, železnic, řek a průplavův.

Obyvatelé jsou většinou (54%) Flamové, usedlí v severní polovině království a s Hollandany téhož národního kmene; menšinou (45%) Valoni, jižto mluví jazykem příbuzným francouzskému; ostatek Němci. Náboženství vyznávají téměř všichni katolické.

Důležitá města: Ostende, válečný přístav a proslulé mořské lázně; Gent, kvete továrnictvím a květinářstvím; Antverpy (240 t.), v obchodě námořském první město belgické; Brusel (480 t.), největší a hlavní město země, v krajině Brabantské; proslulo drahocennými krajkami; pohodlným průplavem spojeno s Antwerpami; Lüttich, má kvetoucí průmysl železářský a hutnický.

S. 44. Království Nizozemské.

(33 t. km^2 — 47 mill. ob. — 141 na 1 km^2 .)

Nizozemsko nebo Holland záleží z části pevninské a z ostrovů. Část pevninská vybíhá do moře Severního půlostrovem Hollandským; ostrovy jsou: Západní Frieské při severním břehu pevninském a Zeeland v ústech Šeldy, Másy a Rýna.

Severní moře jest velice bouřlivé, a Hollandané jako Belgiečané jsou nuceni hájiti nízké země své od jeho rušivých vln mnohými násypy; nicméně všecko jejich úsilí bývá marným. Tak hlavně vlnobití mořské způsobilo Zeeland, a Jižní jezero (Zuider Zee) bývalo jezerem skutečným, ale moře přervalo a odplavilo mu sev. břeh a učinilo je zálivem; leč totéž moře, které Hollandanům záhubou hrozí, jest jim zároveň volnou cestou k obchodu světovému a k bohatství.

Povrch. Nizozemsko klesá při moři v proláklinu násypy ohrazenou, dále k vých. rozpíná se nížinou, jež patří k veliké nížině Německé.

Řeky větší do Nizozemska přicházejí z ciziny: Šelda a Mása z Belgie, Rýn a Ijssela z Německa; Nizozemskem plouzí se nejdolejší svým tokem a rozvětvují se na mnohá hluboká a široká ramena, jež do sebe splývají; Mása jmenovitě pohlcuje dvě mnočná ramena rýnská: Vál a Lek, kdežto Rýn sám pode jménem Rýna Starého málem by zanikl v písku, ale průplav přijme jej a dovede do moře.

Tuto síť říčných ramen, svého druhu jedinou na světě, Hollandané upravili a sloučili úplněji průplavy velečetnými a po veškeré zemi rozvětvenými.

Jezer značný počet rozlévá se na jz. a na sv. zálivu Jižního; rozsáhlé bařiny jsou na severu.

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí Nizozemsko má přímořské, oblohu často zamračenou a vláhy nadbytek nejen od řek a jezer ale též od častých dešťů; prště tam průměrně třikrát za týden. Půda jest úrodná, jen na sv. rozkládají se šírá vřesoviska; nemá však ani rud, ani kamene dostatek, ani uhlí a dříví, ale hojnost rašelin.

Hollandané slynnou přičinlivostí a čistotností, ač mají nebe zachmuřené a půdu bahnitou. Jsouce pečliví hospodáři vysušují bařinatá místa s velikým úsilím; tak odvodnili moře Haarlemské ve 13 letech nákladem asi 6 mill. zlatých, čímž získali skoro 200 km^2 úrodné půdy, a zamýšlejí také vysušení jezero Jižní; nicméně musí obilí krom ovsy dovážeti. Majice hojnost dobré píce, chovají výborné koně i skot a připravují mnoho výtečného sýra i másla. V přímořských hrázích zdržují se miliony králiků, na mělčinách moře Severního množství sledů, jež Hollandané loví, čistotně nakládají a jako slanečky po světě rozesírají.

Přímyslu valného nemají; značný jest jen hospodářský, zvláště mlýnářství, jež používá mlýnů větrných, stavění lodí, hotovení hliněných dýmek, plátenictví a papírnictví; naproti tomu je skvělý obchod; ze svých osad přivážejí kávu, koření a jiné zboží a prodávají střední Evropě; také slanečků, dobytka, sýra a másla mnoho se vyváží.

Národností Hollandané jsou příbuzní Němcův, náboženství většina reformovaného, menšina (36%) katolického. Školy mají výhorné.

Důležitější města: Amsterdam (440 t.), největší holandské město, vytesané na jehlách, mnohými průplavy na 90 ostrovů rozděleno a více než 300 mostů spojeno; z nejdůležitějších obchodních měst světa; velikost jeho vznikla z obchodu se slanečky; pro Čechy velepamátno jest tím, že v něm Jan Amos Komenský, slavný český paedagog, trudný svůj život r. 1671 dokonal; na z. Haarlem, proslulý pěstováním cibulových květin, jež do veškeré Evropy prodává; Haag (170 t.), sídelní město; Rotterdam (220 t.), blíz ústí Leku, druhé obchodní město holandské.

Kolonie Nizozemsko má ve Východoindickém moři ostroví a v Americe, úhrnem nad 2 mill. km^2 s 33 mill. obyv.; nejdůležitější jest Java.

§. 45. Spojené království Velké Britannie a Irska.*)

(315 t. km^2 — 38 mill. ob. — 121 na 1 km^2 .)

Části jeho jsou: Velká Britannie (228 t. km^2), Irsko, Man, ostrovy Kanálské a země vzdálenější: Gibraltar a ostrovy Maltské. Které části mořské obkličují každé z vytčených území?

Velká Britannie dělí se na království Anglické, k němuž náleží ostrovy Kanálské a ostrov Wight, na knížetství Waleské s ostrovem »Anglesea« a na království Skotské, k němuž patří Hebridy, Orkady a Shetlandy.

Změřte nejkratší vzdálenost Ameriky od záp. břehu irského a nejuzší místo kanálské!

Britsko má hranice vesměs přirozené a spojení se státy jinými, jediný ze všech států evropských, jen pomořské.

Ke které živnosti vedení jsou obyvatelé polohou své vlasti?

Povrch. Irsko šíří se jezernatou nížinou, z nížto vyvstávají porůzné vrchy, sotva 1000 m vysoké; nakupeny jsou nejvíce na sz. a na jv.

Skotsko jest země hornatá. Nejvyšše pne se horami Grampianskými, v nichžto stojí *Ben Nevis* (nad 1300 m), nejvyšší hora veškeré říše; pod horami Grampianskými prohýbá se od moře k moři malá nížina Kaledonská a za ní pahorkatina, jejíž nejvyšší pohoří, Cheviotské, postupuje po hranicích anglických.

Anglie polovina jv. jest nízká, ostatek mírně hornatý. U hor Cheviotských začínají se vrchy Penninské nebo Peaky**), jež dostupují až k samému Kanálu a jsou předělem oblasti moře Severního a Irského; k nim pojí se na sz. hornatina Cumberská a na jz. pahorkatina Cornská; Wales prostoupěn jest mnohočlennou hornatinou Waleskou.

Řeky jsou četné a krátké, ale mají mnoho vody a široká ústí a splavny jsou po většině svého toku. V Anglii: *Temže*, *Severn* s pohořkou *Avonem* a *Humber*; ve Skotsku *Clyde*; v Irsku *Shannon*, jenž protéká sedmi jezery.

Průplavů Britsko má více než kterýkoli stát světa.

Jezer nejvíce má nížina Irská a vysočina Grampianská, kde nejrozsáhlejší jest Lomondské; všechna jezera skotská vynikají divokou krásou.

Podnebí, plodiny a živnosti. Všechny poměry království příznivý jsou nejvyššímu rozvoji veškerých živností: podnebí

*) Krátce jmenujeme je Britskem.

**) Peak = štít.

přímořské, půda velice plodná a bohatá rozmanitými nerosty, zvláště uhlím a železem, obyvatelé neohyčejně přičinliví a podnikaví; i jest Angličan ve všech téměř oborech živnostenských v čele ostatních národův.

Britsko veškeré z polohy své zeměpisné mělo by míti podnebí drsnější než Čechy, ale má je skutečně jen v hornatinách skotských a na ostrovech severnějších; v Irsku však a v Anglii proud golfský teplotou svou a mlhami, jež obě ty země hustě zahalují, způsobuje tak mírné podnebí, že tamější zima podobá se italské, léto tak jest méně horké nežli ve Švédsku.

Častý dešť, husté mlhy a bohaté rosy mají za následek svěže zelené nivy, výtečná to pastviště nesčetného domácího zvířectva, a chov jeho, ač v nejnovější době klesá, povznesl se až ke vzornosti, tak že hospodáři jiných zemí rádi kupují anglická plemena; také zahradnictví a rolnictví dospělo vysokého stupně; řafrán anglický jest nejlepší.

Nerostů nejužitečnějších jest nesmírné množství; zvláště uhlí v horách všech i v nížině Kaledonské kolem Glasgowa a v sv. Anglii blíže New-Castla; železa v horách Penninských a waleských, tuhy v Cumberlandských a j. v.

Průmyslem Angličané přední všechny národy světa. Majíce hojnou laciného uhlí a železa i lacinou dopravu po vodě, pořídili si velikolepé továrny na zboží nejrozmanitější, hlavně však na zboží tkané a ocelové; vřeten na spřádání bavlny mají 40 mill., více než všechny ostatní státy světa dohromady; také piva naváří nejvíce ze všech státův.

Obchod dováží ze všech konců světa suroviny, hlavně bavlnu a vlnu, pro domácí i cizí továrny a potraviny pro domácí obyvatele, zvláště pro Londýňany, a rozváží po veškerém povrchu zemském výrobky domácí, přede vším tovary bavlněné, železné a vlněné.

Obyvatelé po národnosti jsou převahou Angličané (94%); vedle nich udrželi se ještě Keltové, původní obyvatelé Britských ostrovů, v Walesu, Irsku, Skotsku a na ostrově Manu.

Náboženská vyznání Britské ostrovy mají nejrůznější ze státův evropských; v Irsku převládá církev římskokatolická,¹⁾ v Anglii a Walesu anglická, ve Skotsku presbyterská.

¹⁾ Irové pro svou víru od Angličanů pronásledování byli až nelidsky; v bojích těch téměř všechny statky irské přešly do rukou lordů anglických, a bývalí majetníci stali se pouhými nájemníky, uti-

Angličané vynikají vzděláním technickým, obecných škol však mají málo.

Důležitá města. V Irsku: *Dublin* (250 t.), hlavní město, má sad 67 km^2 , největší na světě pivovar, jenž ročně uvaří 2 mill. hl; *Cork*, poráží irský skot a maso využívá do Anglie; *Belfast* (260 t.), hlavní přístav obchodní, největší město irské.

Ve Skotsku: *Dundee*, kvete plátenictvím; přes záliv Tayský jde železničný most; *Glasgow* (660 t.), střed rozsáhlých uhlíkových dolů, kvetoucí průmysl továrnícký, zvláště železářský; *Edinburgh* (260 t.), hlavní město, na třech návrších oddělených hlubokými údolími, domy v průčelí až 10patrové. — Z ostrovů skotských jen málo které jsou obydleny; na Shetlandech žije malý kůň pony.

V Anglii: *Londýn* (4,250 t. ob.), hlavní město říše a největší všeho světa; rozkládá se nad Temží v krajině úrodné a četnými průplavy a železnicemi s ostatní Anglií výborně spojené; přes Temži vede mnoho mostů a pod ní dva tunely; ze všech měst světa provozuje Londýn největší průmysl. Původní město, sídlo obchodníků, sluje City a honosí se druhým největším chrámem křesťanstva, zasvěceným sv. Pavlu; nejnádhernější čtvrt jest Westminster, sídlo boháčů a šlechty; na nábřeží temžském hrdě stojí dům sněmovní; britské muzeum má nejbohatší a nejúplnejší knihovnu na světě, asi 3 mill. různých děl. Greenwich se slavnou hvězdárnou; Windsor, skvostný královský zámek se dvěma parky; Bristol (220 t.), hlučný přístav; Plymouth, válečný přístav, před nímž v moři stojí skála Eddystone s majákem 30 m vysokým na místě pověstnému od příboje na evropských březích nejzaujímavějšího; vystupují vlny mnohdy ještě 60 m nad maják. Southampton, skoro prostřed jižn. břehu, hlavní přístav pro plavbu do Afriky a Východní Indie; Portsmouth, největší válečný přístav britský; Canterbury, sídlo prvního anglikánského arcibiskupa; Oxford, má staroslavnou universitu; Stratford, nad Avonem, rodisko Shakespearovo; Birmingham (nad 480 t.) a Sheffield (320 t.), mají velikolepé továrny na ocelové a železné zboží; Manchester (500 t.), středisko bavlnictví, Leeds (370 t.) soukenictví; pro průmyslná ona města obstarává dovoz i vývoz hlavně velkoměsto Liverpool (520 t.) New Castle, v největším evropském ložisku kamenouhelném.

Gibraltar, mohutná pevnost při vchodu do moře Středozemského; obyvatelé jsou hlavně Španělové a Angličané.

Na Maltských ostrovech bydlí zvláštní kmen »maltský«, Angličané a Italiáni, celkem asi 160 t. lidí náboženství skoro vesměs katolického. Největší město: La Vallette tvrdá pevnost na Maltě.

Kolonie velerozsáhlé má Britsko ve všech zemědilech, nejdůležitější v Asii; úhrnem nad $25\cdot7$ mill. km^2 — nad 300 mill. ob. Kolikrát větší plochu a kolikrát více lidí zabírá kolonie nežli země mateřská? Kolikátou část souše a lidstva zabírá panství anglické?

skovanými nad to zváli nejhorší; i octnul se Ir v bidě tělesné i duševní, tak že davem opouští svou vlast (ročně skoro 100.000) a stěhuje se do Spojených států severoamerických.

§. 46. Alpy.

Hranice. Alpy omezeny jsou čarou, jež jde od průsmyku Altarského po břehu mořském k Rhônu, proti Rhônu k jezeru Ženevskému, přes jezero Neuchâteleské, po Zihle a dolní Aaře ku pramenům dunajským, po Dunaji k ústí savskému, proti Savě a Soře, po Idriici a Soči a posléze nížinou Padskou ke průsmyku Altarskému. Mají tedy Alpy na všech stranách údolí říčná. Které hory rovnají se v tom Alpám?

Okolí. K Alpám druží se na z. vysočina Francouzská, na s. Českoněmecká, na v. Karpatská, na j. Kras a Apenniny; jsou tudíž Alpy středem horstva evropského, což patrně také z rozšíření řek: mezi Alpami a vnějším obloukem horským tekou řeky v polokruhu od ústí rhônského až k ústí savskému; z oblouku vnějšího rozbehání se paprskovitě, a Pad na vnitřní straně alpské tvoří střed této sítě říčné. — Které řeky vytékají vnější stranou oblouku horského?

Schûdnost. Kdyby Alpy při ústřední své poloze byly neschûdný, zamezovaly by skoro všechn styk střední a jižní Evropy asi tak, jako Vysoká Asie odlučuje téměř dokona severní Asii od končin indických. Alpy však otvírají se na všech stranách podélnými a příčnými údolími, jež spojena jsou četnými průsmyky, za našich dnů i pěti železnicemi: průkopem ceniským a svatogotthardským, přes Brenner a Schober a průkopem semerinským; a poněvadž také vnější oblouk horský přetržen několika průkopy a zvláště dvěma hlubokými úvaly podél Rýna a podél Odry i Moravy, nepřekážejí Alpy obchodu, ale způsobují jen rozdíly podnebné.

Podoba. Alpy nejsou nejrozsáhlejší horstvo evropské, ale nejvyšší; horstvo Skandinavské na př. pokrývá 500.000 km^2 , Alpy jen 220.000 , ale střední výška Alp = 1400 m , vysočiny Skandinavské jenom 650 m . Nejužší jsou Alpy v ohbu svém mezi jezerem Ženevským a sz. cípem nížiny Padské (130 km); od tamtud na obě strany šířky jim přibývá, nejširší jsou na východě (340 km). Nejvýše pnou se právě v části své nejužší (Mont Blanc 4810 m , Monte Rosa 4640 m , Fintseraarhorn 4300 m), od tamtud na obě strany výšky jim ubývá, až na východě končí se nízkými předhorami.

Nejvyšší vrcholy zemědilů.

V Asii: Gaurisankar 8840 m , Dapsang 8620 m , Kuenlun 6800 m Tien-šan 6500 m , Kavkaz (Elbrus) 5660 m , Elburs (Demavend) 5630 m , Ararat 5170 m ;

- v Jižní Americe: Akonagua 6830 m, Sorata 6550 m, Chimborazo 6310 m;
 v Severní Americe: hora Eliášova 6000 (?) m, Orizaba 5450 m;
 v Africe: Kilima-Ndžaro 6000 m;
 v Evropě: Mont Blanc 4810 m;
 v Australii na Havaji: Mauna Kea 4250 m, na pevnině: hora Townsend 2200 m.

Svah Alpy mají sráznější na j. než na s., neboť pod j. jejich patou rozkládá se nížina, kdežto severní drohí se v předhory a stojí na planinč až 800 m vysoké; jest tudíž pohled na Alpy od j., ku př. s věže benátského chrámu sv. Marka, velebnější než od s., a údolí obrácená k s. jsou širší a delší než údolí otevřená k j., vyjímajíc jediné údolí adižské.

Vynikající vlastnosti Alp jest pásemnost a divokost.

Západní část Alp zvedá se nad nížinu Padskou hřbetem souvislým, ale nad nížinu Provenčeskou několika nepravidelnými skupinami, tak že tam začnějšího údolí podélňho téměř neviděti; ale všechn ostatek Alp skládá se z četných pásem rovnoběžných, jež na několika místech spojena jsou rozsochami, ostatně však od sebe oddělena údolími podélňymi a to tak, že Alpami možno jít od jezera Ženevského až k nejzazšímu východu; čím pak dále k východu, tím pásemnost zřejmější.

Do údolí podélňeh řítí se po stupních příčné bystřiny, oplývající malebnými vodopady a těsnými průrvami, jež kromě sněhových strží jsou největší překážkou volného spojení.

Vyšší části alpské málo kde pnou se mírnými vlnami, nýbrž jsouce mnohonásobně rozeklány útvářejí se ve srázné a rozevráné stěny, nad něž vyčnívají vrcholy ostrých hran a hrotův.

Podnebí, rostlinstvo a živočištvo. Alpy, jako každé horstvo severní polokoule, mají svah jižní teplejší od severního (proc?); i daří se na jižní straně po úbočí rostliny svahu severního a po úpatí také rostliny ušlechtilejší, zvláště ořech vlaský, kaštan a réva až do 800 m, kdežto na s. roste javor a réva jen do 500 m; na obou stranách asi do 1300 m roste naše obilí i ovoce a stromy jehličnaté; od 1300—2300 kleč, alpské růže a nízká, hustá tráva, jež dala vznik výtečnému chovu dobytka hovězího a výrobě sýra; pastevci zdržují se na horách jen za léta, obývajíce v salaších, dřevěných to domečích různou vystavených; v patře od 2300 m až do čáry sněžné, na s. straně ve výši 2700, na jižní 2800 m, za léta jen několik málo neděl trvajícího po řídku vyrazí byliny vzrůstu sice zakrsalého, ale květů poměrně značných, jimiž zvláště vyniká hořec a protěž bílý; také ovčák zahání tam rád přečetná

stáda svého bravu, tam jest také domov ostražitého sviště a plachého kamzíka. Krajiny při čáře sněžné pokrývá hrubozrná ledová hmota (po německu Firn), z níž na místech prosedlých tvoří se ledovec, jenž údolími pomalu těsná dolů kamení urvané po obou stranách ukládá, t. j. moreny tvoří, a na dolním svém konci, jenž nezřídka až do obilnho patra sahá, posléze teplem se rozpouští. Takto ledovce jsou stálým pramenem hojné vody, tím hojnější, čím větší teplo.

Rozeklanost vrcholů alpských, sněžná pole, ledovce měnivých barev a vedle nich místa holá, tmavá nebo porostlá barevnými tajnosnubnými rostlinami jsou přední okrasou alpských velikánův.

Sněžnou hranici na severním svahu má:

Chimborazo	na	1. ⁰	30' ¹	s. š. ve výši	4850 m
Popokatepetl	"	19. ⁰	"	"	4300 "
Sierra Nevada	"	37. ⁰	"	"	3000 "
Alpy	"	46. ⁰	"	"	2700 "
Tatry	"	49. ⁰	"	"	2180 "
Norsko	"	62. ⁰	20'	"	1630 "
Mageröe	"	71. ⁰	15'	"	720 "
Spitzberky	"	77. ⁰	"	"	460 "

Hlavní části. a) Rozdelení dle útvaru. Jádro alpské, složené hlavně z prahorních nerostů ruly a svoru, provázejí na s. i na j. pásma pohořná, v nichž vedle různých nerostův, i prahorských, obzvláště často a hojně vyskytuje se vápenec; proto dělíme Alpy dle útvaru na A. prahorské a vápencové, ač rozdelení to je z hruba lze naznačit.

Severní vápencové A. jdou od závalu Janovského až k Semerinku; na západě nejsou dosti zřejmě odděleny od prahor, avšak od jezera Ženevského jde hranice jejich údolím rhônským, po Předním Rýnu až za Chur, průsmykem Arberským, údolím stanzským, innským až ke Kuřsteinu, salickým, enžským, salickým a po čáře k údolí litavskému blíže Vídeňského Nového Města; ale od této hranice na s. jsou také prahory: Finsteraarhorn, Tödi a j.

Jižní vápencové A. začínají se u jezera Většího a jdou úzkým pruhem až k jezeru Gardskému, pak šíří se na s. až k Meranu a do údolí rienzského i dravského.

Mezi obojimi A. vápencovými strmí A. prahorské.

b) Rozdelení příčné. Příčnými přechody přes Veliký Sv. Bernhard a průsmyk Brennerský dělíme A. na západní, střední a východní. Střední A. složeny jsou z krátkých pohoří a různých

skupin, mezi nimiž vinou se křivolaké cesty příčné s jediným vrcholením; východní A. skládají se ze tří téměř rovnoběžných pásem, a příčné jejich cesty mají několik vrcholení, jež jsou sice pohodlnější nežli v A. středních, ale obchod se jim přece vyhýbá, dávaje přednost cestě o jednom průsmyku.

§. 47. Republika Švýcarská.

(41350 km^2 — 29 mill. ob. — 71 na 1 km^2 .)

Určete Švýcar polohu zeměpisnou, hranice přirozené a státy sousední! Poznamenejte si na svém výkresu Švýcar politické rozhraní! Přirovnějte Švýcary k Čechám co do rozsahu i počtu obyvatelstva!

Švýcarsko je stát vnitrozemský s hranicemi skoro vesměs přirozenými. Jaký prospěch a jakou škodu má Švýcarsko z vysokých svých hor pomezných?)

Povrch. Švýcary jsou nejhornatější stát evropský a nemají nikde nížiny. Od Ženevy až k Schaffhausům pne se vápenková Jura, středohorská ale velice neschůdná, neboť nemá údolí příčných; pod Jurou od jezera Ženevského až k Bodamskému rozložena jest jezernatá planina, jejíž díl od Berna po město Aaravu jest obilní komorou země; ostatek státu vyplňují Alpy.

Alpy. Mezi jezerem Ženevským a Velkým Sv. Bernhardem pne se nerozsáhlá část Alp západních, a to Alpy Savojské a severní svah Mont Blanka. Ostatní A. švýcarské náleží k A. středním, jež Rhône, údolí Urserenské a Přední Rýn dělí na část severní, po výtce vápencovou a přechody velice chudou, a na část jižní, prahorskou a přechody bohatou; obě části srostly ve skupině Svatogotthardské, pod níž pramení se všechny důležitější řeky švýcarské. Přes sedlo *Svat. Gottharda* (2100 m) vedla až do nedávných časů veleobtížná, leč jediná cesta ze středních Švýcar do Italie; za našich dnů pořízen jím železničný průkop (15 km), jenž pojí Německo s Italií.

Část severní 1. Od Sv. Gottharda na z. mezi Rhônem a Aarou rozkládají se A. *Bernské* a předhory jejich A. *Freiburské*. Hlavní hřbet A. Bernských strmí nad pravým břehem rhônským, jest samý ledovec a věčný sníh, nad nějž vypínají se vrcholy různoklané, některé skoro kolmé a tudíž holé; z ledovců proudí se hojnost bystrin oplývajících malebnými vodopády (štáubbašky 300 m, na j. od Interlakenu); nejvyšší hora: *Finsteraarhorn* (4300 m).

) K otázkám podobným odpovězte žáci při každém státě!

2. Od Sv. Gottharda na sz. mezi Aarou a Reussou pnou se A. *Vierwaldstettské*; nejvyšší horou jest Damm, již od Sv. Gottharda dělí průsmyk Furka (2440 m), jímž chodí se z údolí Reussy k Rhónu.

3. Na sv. od Sv. Gottharda nad levým břehem rýnským zvedají se A. *Glarinské*, jež po největším svém vrchu Tödi také Tödským i slují. K nim přiléhají

4. A. *Švyccké* mezi jez. Vierwaldstettským a Zürišským; s Rigi (1800 m) úchvatný rozhled na ledovce jižní.

5. Na s. od jez. Wallenského a Zürišského až k jezeru Bodamskému jsou A. *Thurské*. Město Zürich, jsouc východištěm dvojí nejdůležitější cesty do Italie, jedné po železnici svato-gottardské, druhé údolím jezera Wallenského ke Splügenu, stalo se nejdůležitějším obchodním a průmyslovým městem švýcarským.

Část jižní. Prahorské A. prohýbají se právě uprostřed sedlem Sv. Gottharda; od něho na jz. a na v. rozpinají se křídla A. Lepontských, k nimž u sedla Simplonského druží se A. Penninské a při sedle Splügenském A. Rhaetské.

A. *Penninských* hřbet neklesá pod 2600 m a četné vrcholy pnou se nad 4000 m, nejvyše Monte Rosa (4640 m), jehož ledovce jsou krásnější od montblanckých; na Velikém Svatém Bernhardu titulna (hospitium) ve výši 2472 m, náležící v Evropě k nejvyšším místům stále obydleným; přes Simplon (2000 m) zřídil Napoleon I. nádhernou silnici a tak pohodlnou, že povozům netřeba ani přípřeže ani brzdy.

A. *Lepontské*, od Simplona přes Sv. Gotthard až ke Splügenu; v nich skupina Adulska, pramenisko Zadního Rýna, v jehož příčném údolí je světoznámá via mala 100—150 m nad hladinou divé řeky. Ze vsi Splügenu dvojí cestou možno dostati se do Italie: buď sedlem Splügenským anebo průsmykem Sv. Bernardina pod Adoulou; v městě Churu pak sbíhají se cesty od jez. Zürišského a Bodamského, od sedla Splügenského, Septimerského a Julierského.

A. *Rhaetské* jinak Graubündenské rozdeleny jsou úvalem horního Inna nebo Engadinem na dva díly: jižní, vyšší a neschůdnější, má nejvyšším vrcholem Berninu (nad 4000 m) s překrásnými ledovci: severní má sedlo Septimerské a Julierské, jimiž horní Engadin obcuje s ostatním Švýcarskem; na pomezí vorarlberském stojí Rhaetikon.

Srovnejte dle výšky a) vrcholy, b) přechody! Kterým směrem ubývá A. švýcarským výšky? Kudy byste šli z Coma dō Chura, do

Züricha a do Neuchâtela, kudy z Chura do Ženevy; kudy od Bodamského jezera do Aosty nad Dorou Balteou?

Řeky a jezera. Švýcarsko oplývá říčkami, jež tekou velekrásnými jezery a majice prameny své na lesnatých a ledovcových horách vynikají mocnou a stálou vodou, ale kromě poboček rýnských proudí v zemi pouze horním svým prudkým tokem; největší jich počet pramení se v okolí Sv. Gottharda, a to: Rýn, Aara, Reuss, Rhône a Ticino.

Rýn má několik pramenů, z nichž nejmocnější jsou: Přední Rýn, jenž vyvěrá pod Gotthardem, a Zadní Rýn příchozí od Bernardina; spojený Rýn teče největším dílem po hranicích, ukládá svůj rmut v jezeře Bodamském, u Lauffena vrhá se krásným vodopádem šaffhauským do hloubky 30 m a projda Jurou, obrátí se za Basileji do Německa; pobočka jeho Aara oblasti svou zabírá největší díl Švýcarska.

Aara proudí jezerem Brienzským a Thunským a přijavši pobočku Saanu obrátí se na sv. do nejúrodnější krajiny švýcarské, obohatí se sleva Zihlu, jež protéká veliké jezero Neuchâtel ské a menší Bielské, s prava Emmeou, Reussou a Limmatem příchozím z jezera Züriského. Reuss, nejmohutnější z poboček aarských, protéká jezerem Vierwaldstettským, rozloženým ve březích velice neschůdných, a přijímá s prava výtok jezera Zugského.

Rhône teče s počátku divokým, pak mile krásným údolím mezi nejvyššími horami evropskými, s jejichž ledovci četné bystřiny do něho pospíchají; napájí jezero Ženevské, proslavené krásným a příjemným okolím, a prolamov Juru vstoupí na půdu francouzskou.

Ticino protéká jezerem Větším a vlévá se do Pada.

Inn, pobočka dunajská, pramení se na Bernině a údolím Engadinským teče do Tyrol.

Jezera švýcarská pro svou divokrásnou polohu jsou zvláště oblibena cestovatelům a milovníkům krás přírodních.

Která z nich leží v údolích příčných, která v podélných?

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí švýcarské je vnitrozemské, nejteplejší v údolích k jihu otevřených, ale také v údolí rhônském zrají fíky a mandle až po město Sitten; nejstudenější na nejvyšších hřbetech, kde leží věčný sníh a led. Půda jest málo štědrá; nerostův a obilí skýtá skrovně, za to však hojnost výtečných pastvin.

Obyvatelstvo, neobyčejně přičinlivé, chová výtečný skot,

jejž v létě pase na vysokých stráňích a z jehož mléka připravuje výborný sýr.

Průmysl, založený na dělení práce, jest velkolepý a rozvinul se hlavně proto, že skrovna údolí četného obyvatelstva užíváti nestáčí. Na sv. kvete výroba látek bavlněných, od Ženevského jezera až po Neuchâtel hodinářství, nejdůležitější průmysl švýcarský, a zlatnictví, po veškeré zemi hedbávnictví a strojníctví, zvláště v Zürichu.

Obchod u, jemuž hornatost země značně překáží, zřídili velikým nákladem a úsilím železnice, průkopy a silnice; dovážejí potřebné suroviny, zvláště obilí, mouku, víno, cukr a bavlnu i jiné osadní zboží, vyvážejí dobytek, sýr a průmyslné předměty, zvláště hodinky, jež přicházejí nejen do Evropy ale i do veškeré Asie.

Zvláštním pramenem příjmů jest Švýcarům krásá jejich vlasti, jež ročně přivádí asi 200.000 navštěvovatelův a zemi vynese kolem 120 mill. frankův.

Národnosti Švýcarové jsou hlavně trojí: německé (71%), francouzské (22%) a italské (5%). Francouzové bydlí stranou ke Francouzsku, Italiáni nad Ticinem a dále k východu, ostatek země zabírají Němci. Náboženství jsou protestantského (59%) a katolického (41%).

Vzdělaností Švýcaři vynikají, zvláště školami odbornými.

Švýcary skládají se z 25 kantonů, jež mají jména obyčejně po svých hlavních městech. Každý kanton má svůj zvláštní sněm, o zájmy veškeré republiky stará se shromáždění spolkové, jehož členy volí ze sebe občané všech kantonů; shromáždění spolkové zasedá v Bernu a volí ze sebe spolkovou radu a praesidenta na 1 rok.

Důležitá místa: Ženeva, vyniká úhlednosti a průmyslem; Lausanne, na s. pobřeží jezera Ženevského; Neuchâtel, u jezera Neuchâtského; Basilej, nad ohbem rýnským, nejbohatší město obchodní; Habsburk, nad ústím Reussy, hrad téměř zřícený, po němž jméno mají slavní Habsburkové; Schaffhausen, opodál vodopádu rýnského; Sv. Havel (St. Gallen), hlavní místo bavlnického průmyslu; Zürich (100 t.), nejprůmyslnější a největší město; Bern (50 t.), sídlo vlády; Lugoano, při jezeře Luganském v nejlepší krajině.

§. 48. Knížectví Liechtensteinské

mezi Rýnem a Vorarlberskem, na j. od jezera Bodamského. Obyvatelé, katoličtí Němci, živí se chovem dobytka a výrobou zboží bavlněného. Vláda, sídlem ve Vaduzi, spravuje knížectví po zákonech rakouských.

§. 49. Císařství Německé.

(540 t. km² — 49 mill. ob. — 91 na 1 km².)

Kterým státům Německo otvírá se nížinou? Kterou výhodu má z moře Baltského? Vyměřte nejdelší přímou čáru v Německu! Které město leží skoro střed Německa? Která část Německa má touž z. s. s Čechami, která touž délku! Jmenujte několik měst německých, která mají bud' z. s. bud' z. d. Prahý!

Povrch. Německo vyniká rozmanitostí svého povrchu: v severní polovině jest nížinou, v jižní vysočinou; tato pak záleží z hornatiny Českoněmecké, z jezernaté planiny Švábsko-bavorské a z Alp.

Nížina Severoněmecká zabírá střední část veliké nížiny evropské. Pruh její při Baltu zvedá se z nízkého břehu v mírnou vypnulinku Baltskou; všechn ten kraj na větším díle pokryt jest nesčíslnými jezérky, lesíky borovými, zvláště na východě, a místy také jen močály a pískem. Podél j. paty Baltské vypnuliny rozlévají se na řekách močály, jež také v nížině na z. od dolního Labe drží se nad nepromokavými rašeliništi a vedle neúrodných vřesovisk, z nichž nejrozsahlější sluje vřesovisko Lüneburské. Údolí, pokud náplav říčný sahá, jsou úrodná a mají zvláště pěkné lesy bukové a dubové.

Sledujte čáru podél j. paty vypnuliny Baltské: Narev, Bug, Vislu, průplav Bydhošťský, Noteč, Vartu, Odru, průplav Finovský, přímku k dolní Havole, Labe.

Hornatina Českoněmecká jest jedním článkem v horákém pásu střední Evropy, v němž nejvíce vynikají skupiny: vysočina Francouzská, dvojpohoří Voges a Černého lesa, pomezní hradba česká, Tatry s okolím a vysočina Sedmihradská.

Přirovnajte jmenované skupiny co do podoby a seřazení pásem horských i řek!

Hornatiny Českoněmecké středem jsou Smrčiny, od nichž na čtyři hlavní strany běží čtvero řek: Ohře, Sála, Mohan a Naba, a do čtyř vedlejších úhlů čtvero pohoří: na jv. Český les a Šumava, na sv. Krušné hory a Sudety, na sz. les Francický a Durinský, na jz. Jura.

Mezi témito čtyřmi křídly nakupeny jsou četné pahorkatiny a pohoří, nejčetnější nad středním Rýnem na obou jeho březích; na levém: divoké Vogesy, Hardt, Hunsrück, Eifel, Ardenny; na pravém: Černý les, Odenský les, Taunus, Westerský les a Sedmihorí, k němuž na s. přiléhá Sauerland. Nad Mohanem zvedá se Rhön, Spessart a hory Ptačí,

mezi Veserou a Labem Harz. Nejvyšší horou je sudetská *Sněžka* 1600 m.

Alpy německé strmí úzkým pruhem na j. pomezí bavor-ském a náleží k severním Alpám vápencovým; vrchol jejich *Zugspitze* (2900 m) jest nejvyšší hora německá.

Moře. K Německu přiléhá oceán Atlantský mořem Severním a Baltským.

Moře Severní, pověstné prudkými bouřemi, blíž Nizozemska vyhlodalo záliv Dollartský, dále k východu Jadský a při západním pobřeží šlesvickém drotí a ničí Severní Frieské ostrovy. Přirovněte k břehu Severního moře břeh norvežský a dalmatský!

Byly doby, kdy Francie s Velkou Britanií souvisela pevnou šíji; tehdy moře Severní jsouc méně bouřlivě naneslo při nízkém břehu od průlivu Kalétského až k s. cípu Jutska souvislou výspu; později výspa tato se zprotrhala a moře průlomy nanášelo na břehy úrodný náplav, tak zvané «marše». Co vlny atlantské, jež u Sv. Mala dosud 12 m vysoko bijí, šíji Kalétskou prohlodaly, moře Severní stavší se bouřlivým ohlodává a ničí výspy, t. j. Frieské ostrovy, kdežto marší obhajují sobě statečně a neunaví Friesové nákladnými a praečnými hrázemi, jimiž nezřídka vyrvou moři i krajinu již potopenou.

Moře Baltské nebo Východní, ne méně bouřlivé nežli Severní, při Šlesviku úží se v průliv Malý Belt a proti ústím svých řek zabíhá hlubokými zátokami, zvlášť Oderskou, Frišskou a Kurskou; ze zálivů největší jest okrouhlý Gdanský.

Řeky. Kromě Vesery a řek pobřežních ani jediná hlavní řeka nenáleží Německu tokem celým.

Sledujte celý tok hlavních řek německých!

Němen, patří Německu jen dolním svým tokem a sluje Memel; vlévá se do zátoky Kurské ústím deltovým.

Pregola, vlévá se pod Královcem do zátoky Frišské.

Visla, půdu německou zavlažuje jen horním a dolním svým tokem; ústí má deltové.

Odra, náleží Německu též veškerým svým poříčím a protéká nížinu jeho v největší její šířce; nad ní leží důležitá města: Vratislav (120 m), Frankfurt (20 m) a Štětín (2 m), v ústí jejím ostrůvky Volyn a Uznojmo. Pohořky pravé: Varta s Notečí, již průplav Bydhošťský pojí s Vislou; levé: pohraničná Opava, Nisa Kladská, Bobra a Nisa Zhořelecká nebo Lužická.

Jakou zvláštnost pozorovat u řek baltských tam, kde procházejí vypnulinou Baltskon?

Lab, patří Německu středním a dolním tokem. Do Německa vchází písکovcovými skalami divokrásných podob, ostatně

plouží se nížinou mimo Drážďany (102 m) a Magdeburk (50 m), jsouc po celé čáře splavno parním loděm říčným, od Hamburka, kdež dutí mořské dobře jest patrno, i námořským. Na pravé straně přijímá: Havolu se Spréou; Havola přichází z jezérek meklenburských, průplavem Fino vským spojena je s Odrou a rozšíruje se v křivolaké, všelijak spletité jezero; Spréva má pramen na vých. pomezí výběžku Šluknovského, protéká bařinatým lesem Sprévským a mnohými jezérky a za Berlínem (37 m) padá do Havoly; průplav Vilhelmův ji pojí s Odrou. Pobočky levé: Mulda, počíná se v Rudohoři dvěma prameny a pod Desavou se končí; Sála, pramení se ve Smrčinách, s prava přibírá Halštrotku (Elster), v jejímž údolí Lipsko (112 m), s leva Unstrutu.

Vesera vzniká spojením Fuldy příchozí od Rhöna a Verry tekoucí z Durinského lesa, u Mindena (83 m) vychází z vysočiny, od Brem (6 m) nosí lodi námořské; pobočka: Aller a Leine, nad níž Hanover (58 m).

Emže, pramen má v lese Teutoburském, dolním tokem vleče se krajinou bařinatou, ústí má v Dollartu.

Rýn, náleží říše Německé od jez. Bodamského a to s počátku jen břehem pravým, oběma břehy teprv od Basileje (245 m), kde vstoupí v úrodnou nížinu Hornorýnskou, od Strassburka (140 m) je splavným pro lodi menší, od Kolna (38 m) pro větší; valná část dolního jeho toku jest opět v cizině. Břehy rýnské a jeho poboček plny jsou malebných zřícenin středověkých hradův a pokryty svěžimi vinicemi.

Pobočky pravé: Neckar, pramení se v Juře Švábské: Mohan, vyvěrá ve Smrčinách, teče hlubokým korytem a velikými oklikami podél rovnoběžky pražské a za Frankfurtem (100 m) vlévá se do Rýna proti Mohuči (81 m); od jihu do Mohana přichází Regnice, spojená průplavem Ludvíkovým s Altmühlou dunajskou, od severu Sála; Lahna, Ruhr a jež protéká nejprůmyslnější kraj německý, a Lippa. Pobočka levá, klikatá Mosela, vine se hlubokým řečištěm mezi bohatými vinicemi ke Koblenci (60 m).

Dunaj vzniká v Černém lese z Brigachy, jež piye potok Dunaj, příchozí ze zámecké studně knížete Fürstenberka v Donaueschingách; Německu patří dvěma třetinami horního svého toku, u Řezna (324 m) mění svůj směr, u Pasová (287 m) vstupuje do Rakous. Pobočky levé: Altmühl, Naba příchozí ze Smrčin a Řezenska z nejvyšší Šumavy; pravé: Iller, Lech

a Isar mají prameny své v sev. Tyrolsku, Inn pod švýcarskou Berninou a pobočka jeho Salice v Salzbursku.

Které řeky pramení se za hranicemi německými? Které mají ústí v cizině? Na kterém místě pramení se jich nejvíce? Které spojeny jsou průplavy? Omezte oblast labskou a rýnskou! Načrtňte Labe a Rýn s důležitými pobočkami a s pravodlnými horami! Pořídte si průřezy: od ústí viselského na Sněžku, od Stralsunda přes Berlin, od Hamburka přes Berlin, podél 48°, 51° a 52°, 30', s. š.! Nalezněte některé cesty od Labe k Rýnu! Čím jsou si podobny a čím liší se od sebe hlavní řeky německé, francouzské a španělské v zájemné své poloze?

Jezerá německá rozlévají se na třech místech: na vypnulině Baltské, kde jich jest nesmírné množství, ale jsou drobná; v povrchu havolském a na planině Švábskobavorské, kde velikostí vyniká Bodamské (539 km^2) a Chiemské, velkolepým pak okolím jezera Královské blíže Salzburka.

Podnebí a živnosti. Podnebí jest českému podobno, drsnější na vých. polovině nížiny, kam nemůže již vnikati vláhý vzduch z oceánu Atlantského, mírnější v nízkých údolích středního Rýna a jeho poboček. Tato údolí a Slezsko jsou nejúrodnější části Německa. Nerosty jest říše bohatá: má rozsáhlá ložiska uhelná ve Slezsku, v království Saském a v hornatině Sauerlandské, báň přede vším na železo, také však na stříbro a jiné kovy, nejbohatší v sz. polovině Harze a v hornatině saské. Obchod má dvě moře: Severní i Baltské s příhodnými přístavy a hojnovidé, volně tekoucí řeky.

Obyvatelstvo hledí co nejvíce využítkovati tohoto přirozeného bohatství. Hospodářství jest v pěkném rozvoji, nieméně obilí dováží se přece; ušlechtilá réva daří se na středním Rýně, na dolní Mosele, dolním Mohanu i Neckaru; chmel nejlepší roste podél Mohana; len pěstují všude, v úrodnějších krajinách mnoho cukrovky, řepku i tabák; zahradnictví nejzdárněji provozují kolem velikých měst, najmě u Norimberka, Erfurta i Hamburka; chov dobytka jest kvetoucí v jižním a sz. Německu, avšak koně přece dovážeti třeba.

Průmysl vypjal se na vysoký stupeň, jmenovitě ve Slezsku, Westfálfii, Porýnsku a v Elsassu; vyrábí se nejvíce látek tkaných všeho druhu, plstěného, železného a koženého zboží a cukru; papíru Německo hotoví ze všech států nejvíce.

Obchodu Němcii pořídili přístavy námořské, upravili řeky, spojili je na některých místech průplavy, vystavěli mnoho železnic i telegrafův a v nejnovější době zakládají osady v Africe a v Austrálii; ve kterýchžto zemědilech patří jim 2 mill. km^2 se

6·5 mill. obyvatel. Vyházejí po výtece výrobky průmyslné a knihy, dovázejí zboží kolonialní, obilí a suroviny pro svůj průmysl.

Školy jsou četné a dobře zřízené.

Obyvatelé jsou převážnou většinou *Němci* (92%); ostatní jsou: Poláci (5½%) ve Slezsku, Poznaňsku a v obojím Prusku, lužičtí Srbové v Lužici saské a pruské, Čechové (89 tis.) v Kladsku a jižním Slezsku, Litvané ve Vých. Prusku, Dánové ve Šlesviku, Francouzové v Elsassu a Lotrinsku, Valoni kolem Ách.

Podle *viry* jsou obyvatelé němečtí: evangelíci (63%), katolíci (36%) a židé (1%).

Německo skládá se z 1 země říšské a z 25 států samosprávných; jednotným celkem jeví se jen v záležitostech zahraničních, jako ve válce a smlouvách se státy cizími. Císařem jest král pruský sídlem v Berlíně, kde zasedá také říšský sném a rada spolková; věci říšské obstarává říšský kancléř, jenž stojí v čele říšského ministerstva.

1. Státy obklíčené Pruskem.

Bukovec (Lübeck), nad řekou Travnou, město svobodné, přístav moře Baltského, vede obchod se Švédskem a Ruskem.

Hamburk (skoro 600 t.), město svobodné blíž ústí labského, po Londýně a Liverpoolu nejdůležitější obchodní město evropské, vede obchod hlavně s Jižní Amerikou, Britskem a střední Evropou; pro veliké lodi má námořní přístav Cuxhaven. Roční dovoz lze páčiti na 1150 mill. zl.

Bremy (630 t.), svobodné město opodál ústí veserského, stát nejmenší, leč obchodem po Hamburku nejdůležitější; přepravuje také vystěhovalce do Ameriky. Pro lodi námořské má přístav Bremerhaven.

Velkovévodství *Oldenburské*, obsahuje tři části nesouvislé: a) Hlavní území, otočené pruským Hannoverskem, nemá lesův ale hojnost rašelin; úrodnou jest jenom na sv., ostatně plno bařin a tudíž i říčce obydleno. Obyvatelé jsou dobrí hospodáři vynikající jmenovitě chovem skotu a koní. Hl. město Oldenburg. b) Knížectví Bukovecké, c) knížectví Birkenfeldské na jz. od ústí mohanského.

Velkovévodství *Meklenbursko-Zvěřinské*; hl. m. Zvěřín u jezera Zvěřinského; větší jsou Roztoky, město přístavní.

Velkovévodství *Meklenbursko-Střelicke*, na v. od předešlého; hl. m. Nová Střelice.

Knížectví *Schaumbursko-Lippské*, v oklici veserské, téměř na j. od Brem; hl. m. Bückeburg.

Knížectví *Lippské*, od předešlého Veserou oddělené; hl. m. Detmold.

Vévodství *Brunšwické*, záleží z několika území na Harzi a v nížině sousední; obyvatelstvo živí se chovem dobytka i průmyslem a těží v Harzi stříbro a mramor. Hl. m. *Brunšvik* (100 t.).

Vévodství *Anhaltské*, obapoł Labe a dolní Muldy; drží v sobě několik částic v nížině a na v. svahu harzském; hl. m. Desava na dolní Muldě.

Knížectví *Waldecko-Pyrmontské*, složeno jest ze dvou částic: z Waldecka, jež leží na j. od Lippska a hlavním městem má Arolsen, a z Pyrmontska, jež přiléhá k Lippsku; Pyrmont, slavné lázně železité.

Knížectví *Schwarzburško-Sondershauské*, na j. od Harze; hl. m. Sondershausen.

2. Státy na Durinském lese.

Knížectví *Schwarzburško-Rudolstadtské*; hl. m. Rudolstadt.

Velkovévodství *Sasko-Výmarsko-Eisenášské*, záleží ze tří částic; hl. m. *Výmary*, proslavené Göthem; Jena, proslulá Schillerem, hrad Wartburg, blíž Eisenacha, slavný Lutherem.

Vévodství *Sasko-Meiniňské*, rozložené podél horní Verry, bohaté mnohými nerosty; hl. město Meiningy.

Vévodství *Sasko-Kobursko-Gothské*, skládá se z několika dílců; města Koburg a Gotha kvetou průmyslem, Gotha jmenovitě vyniká výtečným zeměpisným závodem.

Vévodství *Sasko-Altenburské*, hl. m. Altenburg.

Knížectví *Reusské* staršího rodu, hl. m. Greiz, v údolí halštrowském.

Knížectví *Reusské* mladšího rodu, hl. m. Gera nad Halštrowskou.

3. Království Saské.

(15 t. km² — 3,5 mill. ob. — 234 na 1 km².)

Na jižním pomezí vypíná se Rudohoří a divokrásné pískovcové hory Polabské; k s. půda přechází ponenáhlou v nížinu.

Řeky: část *Labe* středního a horní *Mulda* i *Spréva*.

Království Saské oplývá uhlím, olovem, porculánovou hlinou a stříbrem; stráně horské skytají výtečnou pastvu ovcím, v jz. části země kvete chov skotu.

Obyvatelé, Němci náboženství evangelického, vynikají přičinlivostí ve všech živnostech tou měrou, že Sasko stojí v čele států německých a jest nejlidnatější v Evropě; nad Sprévou, v Horní Lužici, bydlí Srbové.

Drážďany (290 t.), hlavní a sídelní město, vyniká výstavností, bohatými sbírkami a ústavy; Žitava nad Nisou, středisko průmyslu tkalcovského; Buděšín, středisko duševního života nynějších Srbů

lužických; Míšeň, výroba porculánu; Freiberg, báně stříbrné a olověné; Kamenice (140 t.), nejprůmyslnější město saské; Cvikov, uhlé doly, krajkářství; Lipsko (360 t.), největší město království Saského, v nižině, kde sbíhají se cesty od Frankfurta n. M., od horního Mohana, od Magdeburka a Berlina i z Čech; proto zámožné obchodem i průmyslem a v okolí jeho četná bojiště; první knihkupecké město německé.

4. Království Pruské.

(340 t. km^2 — 30 mill. ob. — 86 na 1 km^2 .)

Záleží z části pevninské a z ostrovů, jež jsou: Východní a Severní ostrovy Frieské, Alsen, Fembra (Fehmarn), Rujana, Uznojmo a Volyň.

Pevninská část Pruska rozkládá se od Němna až za střední Rýn a od horní Odry až k Dollartu; rozsáhlý tento prostor jest v jz. polovině protrhán drobnými státy, naproti tomu patří Prusku některá nepatrná území v obvodě států jiných.

O povrchu, vodstvu a podnebí pruském opakuj se str. 93.—96!

Prusko je stát pokročilý: na rovině provozuje se pilně hospodářství a chov dobytka, zvláště v Holštýnsku a v obojím Prusku, kolem velikých měst, nejvíce kolem Erfurta a Berlíná, kvete zahradnictví, na Mohanu, Mosele a Rýnu vinařství, v horatině porýnské a ve Slezsku průmysl všechn, nejlépe tkalcovský a železářský.

Podle *národnosti* obyvatelé jsou hlavně Němci; Poláci (3 mill.) bydlí ve Slezsku, Poznaňsku a v obojím Prusku; Litvané ve Vých. Prusku; Srbové na s. od Čech; Čechové (69 t.) v Kladsku a v jv. Slezsku; Dánové ve Šlesviku.

Podle *víry* jest protestantů skoro 65%, katolíků 34%, israelitů přes 1%.

Provincie a důležitá města.

Slezsko, povrchem svým podobá se mělkému žlabu, po jehož dně teče Odra. Na pomezí jz. strmí malebné Sudety, jejichž vynikající vrcholy stojí na rozhraní českoslezském, nejvyšší ze všech, Sněžka (1601 m.), v Krkonoších. Ze Sudet Odra obohacuje se hojnovidými řekami jmenovitě pomezní Opavou, Nisou Kladskou, jež prameny své sbírá v Kladsku, divoké kotlině, jižto se všech stran uzavírají strmé hory, Bobrou a Nisou Lužickou. Rovné krajiny vynikají úrodností, okolí tarnovické množstvím železa a kamenného uhlí, jež také u Waldenburga se nalézá; i kvete ve Slezsku, zvláště ve Vratislaví,

průmysl všechn, plátenictví pak, jež rozložilo se v Krkonoších kolem Reichenbachu a Hirschberka, požívá pověsti světové.

Kladsko, pevnost střed hrabství Kladského, v němžto na straně české žije asi 40.000 Čechův; na v. tvrdá pevnost Nisa; *Vratislav* (340 t.), na křížovatce cest z Moravy, Haliče a Polska k moři Baltickému a do Berlína, hl. město slezské, kvete průmyslem a obchodem; na z. Lehnice, vítězství Tatarů nad Slezany r. 1241; na z. Zhořelice nad Nisou Lužickou jinak Zhořelickou.

Poznaňsko, země větším dílem rolnická a Poláky obydlená. Poznaň nad Vartou, hlavní město a pevnost prve třídy, sídlo arcibiskupovo, jehož kapitula bytuje ve Hnězdni, hlavním druhdy městě království Polského; na sv. Bydhošť (Bromberg), u průplavu pojíceho Vislu s Notečí.

Prusko Východní, živí se rolnictvím a chovem dobytka, zvláště koní. Nad Němneem čílý přístav Klajpeda (Memel); na jz. *Královec* (Königsberg — 160 t.), hlavní město a důležitá pevnost, založeno od Přemysla Otakara II., kvete obchodem ruským.

Prusko Západní, po obou stranách Visly. Toruň, rodisko Kopernikova; *Gdansko* (120 t.), v přeúrodné krajince blíz moře, město pevné, krásné a bohaté, vyváží nejvíce polské obilí a dříví.

Pomořany s Rujanou, Uznojemem a Volyní. *Štětín* (120 t.), nejdůležitější přístav pruský, loděnice; *Stralsund*, přístav v krajině v Pomořanech nejvíce obydlené. Na Rujaně v starobylé Arkoně uctíván býval Svantovít, ve Štětíně Triglav.

Branibory. *Berlín* (1·6 mill.), hl. město pruské a sídlo císařovo, ve středu nížiny Severoněmecké i říšské sítí železničné a na trati z Paříže do Petrohradu; na jz. Postupim, velikolepý zámek královský; z. nad Havolou Branibor; *Frankfurt n. O.*, blíže průplavu Vilémova.

Sasko, na z. od Braniboru, skytá množství soli u Schönebecka i Staszfurta a má čílý obchod i průmysl, zvláště cukrovarský. *Magdeburg* (200 t.), na důležitém přechodu přes Labe, v krajině přeúrodné, pevnost prve třídy, soustředuje obchod polabský; jv. Wittenberg, proslavený Luthrem; *Halle* (100 t.), nad Sálou, uhlerné doly, kvetoucí průmysl; jz. *Erfurt*, rychle vzrůstá, neboť jest přirozeným středem Durinska.

Šlesvík a Holštýn s ostrový Severofrieskými, s Alsenem a Fembrou; obyvatelstvo živí se rolnictvím, chovem koní a plavbou. Větší města jsou přístavy: *Altona* (140 t.), splývá s Hamburkem; *Kiel*, válečný přístav u chobotu, z něhož veden průplav Eiderou, do moře Severního, čímž moře Baltské a Severní přímo spojena; *Šlesvík*, sídlo vlády.

Hannoversko, záleží ze dvou částí: hlavní země s několika ostrůvkami Východofrieskými, mezi nimiž *Norderney* s mořskými lázněmi, uzavírá Oldenbursko a Bremy; menší území rozkládá

se na j. svahu harzském a jest od hlavního odděleno Brunšvickem. Nad 40% povrchu jest buď močálem anebo stepí. Mezi Allerou a Hamburkem rozložena step Lüneburšká, jež skytá pastvu kosmatým, černohnědým ovcím a vřesem bohatě kvetoucím živí myriady včel; po stepi řídce roztroušeny jsou chudé vesničky střed nuzných svých polí, říčná údolí však slynou svěží úrodotou. V Harzi mají doly na různé kovy, od Harze na s. až do Holštýnska bohaté ložisko petrolejové. Hannover (160 t.), hlavní město, nad Leinou na křižovatce cest z Hamburka k jihu a z Berlina k Rýnu; Osnabrück, v krajině hustě zalidněné, vzkvétá obchodem; Wilhelmshafen, válečný přístav u zálivu Jaderského.

Westfaly, na jz. od Hannoverska, bohaté železem i uhlím a rozsáhlým průmyslem; kolem Dortmundu kvete železářství, kolem Bielefelda plátenictví; Münster, hl. město, je v krajině rolnické.

Porýnsko, po obou stranách středního Rýna, nejkrásnější země německá, nejlidnatější a nejdůležitější provincie pruská, má proslulé vinařství, veliké bohatství železa i uhlí a průmysl velekvetoucí, jmenovitě podél Wupperu a bliž Belgie. Essen, železárný; Elberfeld (130 t.) a Barmy (120 t.), tkalcovny; Düsseldorf (145 t.) n. R., sz. Krefeld (100 t.), hedbávnictví; Kolín (280 t.), honosí se nejkrásnějším chrámem gotickým s věží 157 m; Coblenz, na soutoku Mosely a Rýna, mohutná pevnost; na Mozel Trevír (Trier), v příjemném údolí; Áchy (100 t.), hrob Karla Velikého v krásném chrámu.

Hessensko-Nassavsko po obou stranách Fuldy a Lahny.

Hessy hlavním bohatstvem mají lesy a pastviny; Kassel, hl. město, na blízku zámek Wilhelmshöhe v rozkošném parku; na j. Fulda, druhdy nejslavnější klášter v Německých, východiště osvěty a rolnictví.

Nassavsko, z nejpožehnanějších krajů Německa, má výtečnou révu na j. svahu taunském, zvláště kol Hochheimu, a hojnost mineralních vod: Wiesbaden, Homburg, Ems, Selters a j.; — Frankfurt n. M. (180 t.), v přeúrodné nižině, bohatý obchodem a slavný uměním (Guttenberg, Götthe) i dějinami (korunační a volební město císařů).

Hohenzollernsko, vládní okres obklíčený Württemberskem a Badenskem; na jurském vrchu Hohenzollern (850 m) stejnojmenný hrad, po němž sluje císařská rodina německá.

5. Jižní Německo.

a) Království Bavorské.

(76 t. km² — 5,6 mill. ob. — 73 na 1 km².)

Království Bavorské záleží z Bavorska vlastního a z Falce Porýnské.

S kterými zeměmi rakouskými má B. touž z. š.? Jmenujte některá města bavorská a rakouská též z. š.!

Nižinou jest jen záp. polovina údolí mohanského a pobřeží rýnské; ostatek vysočinou, jež dílem menším náleží k Alpám, větším k hornatině Českoněmecké. Rozhraním obou jest Dunaj.

Alpy bavorské zvedají se na j. pomezí a jsou částí severních A. vápencových; nejvyšší hora: Zug-Spitze (2900 m). Příčná údolí přerývají je na několik důlů, z nichž A. Algavské, od Bodamského jez. až k Lechu, vynikají výtečnými pastvinami; východní část zabíhá také do Salzburska a slove A. Berchtesgadenské, v nichž Watzmann (2700 m) a na rakouské půdě Untersberg (sk. 2000 m), plný pěkného mramoru, z něhož pořízena většina staveb salzburských a mnichovských.

K Dunaji A. sklánějí se planinou Švábskobavorskou, jež jest jezernata a při řekách močálovita.

Českoněmecká vysočina na hranicích českých pne se Šumavou, již veledůležitý průsmyk Všerubský neb Domazlický, západní to brána česká, dělí na menší a nižší část severní, zvanou Českým lesem, a na vyšší část jižní, vlastní Šumavy, pokrytu hlubokými hvozdý. Nejvyšší vrchy šumavské stojí v Bavořích, ku př. Rokle (sk. 1450 m) a Javor (nad 1450 m). Údolím Řezence od Šumavy jest oddělen les Bavorský, jehož jz. patu omývá Dunaj.

Středem Bavorska od Smrčin zprva k j., potom podél levého břehu dunajského k jz. tihne Francka Jura, jejíž nejvyšší místa ani 700 m nedostupují.

Jmenujte pahorkatiny podél Mohana a ve Falci Porýnské (str. 93.)!

Řeky bavorské náleží k oblasti dunajské, rýnské a labské. Rozdělte Bavory na oblasti a jmenujte jejich řeky! Který průplav pojí Rýn s Dunajem?

Jezera: Bodamské, Chiemské, v němž ostrůvek Panský (Herreninsel) s veleskvostním palácem královským; pod Watzmannem krásné jezero Královské.

Bavoři živí se hlavně hospodářstvím. Rolnictví hledí si nejlépe na planině Švábskobavorské, kdež od Řezna dolů rozkládá se přeúrodný kraj, obilní komora nejen Bavor ale i značné části severního Německa; révu proslulou pěstují v Rýnské Falci a Dolních Frankách, výtečný chmel v Pomohaní; chov dobytka je skvělý v Alpách Algavských a na severozápadě. V Berchtesgadensku mají bohatá ložiska solná, u Solnhof nad střední Altmühlou a blíže Kelheima lámou vápenec kamenopisný

svého druhu jediný a pověstný také množstvím zvířecích otiskův. V průmyslu vynikli nejvíce výrobou skla a piva.

Bavouri jsou Němci víry katolické (71%) a protestantské (29%).

Kraje a důležitější města.

Falc Rýnská, kraj nejlidnatější, pěstuje révu a tabák, má doly uhlerné a pěkný chov dobytka; Špýr na Rýnu, město starobylé, horno se nejkrásnějším a největším chrámem slohu románského; střed země Kaiserslautern, největší ve Falci, kvete průmyslem.

Švábsko, mezi Illerou a Lechem: Lindava, přístav u jez. Bodamského; Augsburg na Lechu, čilý obchod mezi Italií a Německem a hotovení tkanin; na j. od města Lešské pole, na němž často bojováno.

Horní Bavor, od Švábska až k Salzbursku: Mnichov (350 t.), na Isaře v krajině nepěkné a neúrodné, ale obchodu příznivé; vyniká krásnými budovami a sbírkami, tak že se mu dostalo pyšného jména německých Athén; v umění proslula malířská akademie, v průmyslu pivovarnictví: Ingolstadt, pevnost na Dunaji; Berchtesgaden, v jv. cípu země, bohaté solné doly, vyřezávání dřevěných hraček.

Dolní Bavor, po obou stranách Dunaje, od Horních Bavor na sv.: Pasov, obchodní město nad soutokem Inny s Dunajem.

Horní Falc, po obou stranách Nabys: Brod (Furth), na západním vchodu do prásmíku Všerubského; Řezno, počátek parolodní plavby podunajské; od Řezna na v. Walhalla, palác, v němž vystavena poprsí slavných Němcův.

Horní Franky, po obou stranách horního Mohana a dolní Regnice: Bamberg, na dolní Regnici, v úrodné a krásné krajině, kvetoucí zahradnictví.

Dolní Franky, po obou stranách dolního Mohana: Würzburg, v rozkošné nižince nad Mohanem, má nejpříjemnější podnebí v Německu, obklopené svězími vinicemi; na sv. Schweinfurt nad Mohanem, známý pověstí o Břetislavovi a Jitce; Chýžice (Kissingen), slavné lázně již za dob římských.

Střední Franky, po obou stranách horní Regnice a nad Altmühlou: starožitný Norimberk (140 t.), světoznámé obchodní město (hračky, tabák, chmel).

b) Království Württemberské.

(19.500 km² — 2 mill. ob. — 104 na 1 km².)

Do Württemberska zahŕňá vysocina Českoněmecká a planina Švábskobavorská. K Českoněmecké vysocině patří širokohřbetá Jura Švábská, jež království středem prostupuje a nejvýše ční Drsnou Alpou; z Badenska vnikají do země výběžky Černého lesa.

Které řeky tekou Württemberskem?

Württemberčané jsou vzorní hospodáři; zahradnictví a vi-

nařství kvete zvláště na dolním Neckaru, výtečný chmel daří se všude. Z průmyslu světoznámou jest hodinářství v Černém lese a stuttgartská vazba knih.

Obyvatelé jsou Němcii náboženství protestantského (68%) a katolického (32%).

Stuttgart (140 t.), hlavní a sídelní město, v krajině oplývající zahradami a vinicemi, má krásný královský zámek a slyne knihkupectvím; nad Neckarem Heilbronn, železárství; v Juře zříceniny zámku Hohenstaufen, od něhož má jméno slavný rod Hohenstaufský; na Dunaji Ulm, mohutná pevnost, u níž Dunaj počíná být splavným: v jz. koutě Schwenningey, hlavní výroba hodin černošských.

c) Velkovévodství Badenské.

(15 t. km^2 — 1.66 mill. ob. — 140 na 1 km^2 .)

Břeh rýnský jest veleúrodná nížina, ostatek pne se pahorkatinou Odenwaldskou a Černým lesem, jenž nejvyšší horou má Feldberg (1500 m).

Které řeky tekou Badenskem?

Badensko náleží k nejúrodnějším zemím německým; v údolích řek, hlavně podél Rýna, daří se výborně obilí, na pahorech rýva; Černý les jest bohat jedlovými lesy, mnohými nerosty, zvláště mramorem a porcelanovou hlinou, a léčivými prameny; průmysl i obchod kvete, zejména známy jsou hodiny černošské, stroje hrací a zboží zlaté.

Badeňané jsou národnosti německé, víry katolické (63%), evangelické (36%) a židovské (2%).

Karlsruhe, město hlavní, jehož ulice rozbíhají se od panovníkova zámku paprskovitě, v okolí krásné sady; na soutoku Rýna s Neckarem Mannheim, vyniká pravidelností, hlavní tržiště obchodu mezi Nizozemskem a horním Rýnem; na jv. Heidelberg, má nejkrásnější polohu v Německu, universitu a velikolepé zříceniny bývalého sídla kurfiřstů falckých; na j. Pforzheim, nejdůležitější město tovární (zlatníctví); na jz. Baden, slavné lázně v utěšené poloze, jež navštěvuje ročně na 50.000 cizinců; Freiburg, nejdůležitější město ve Breisgavsku, náleževším druhdy rodině Habsburské; u Bodamského jezera Konstnice, památná upálením mistra Jana Husa 6. července 1415.

d) Velkovévodství Hessenské.

(7.700 km^2 — skoro 1 mill. ob. — 129 na 1 km^2 .)

Záleží ze dvou nesouvislých částí po obou stranách Mohana.

V Rýnském Hessensku z nížiny pobřežní zvedá se mírně Odenwald a vine se Rýn s pobočkami Nahou a Mohanem; severní část, Horní Hessensko, pne se mírnou pahorkatinou a pustými horami Tačimi (Vogelberg).

Hessy jsou země velmi pokročilá, jmenovitě rolnictvím a chovem skotu. Obyvatelé jsou Němci náboženství evangelického (68%), katolického (29%) a židovského (sk. 3%).

V jižní části: D armstadt, hl. a sídelní město, v okoli pěstuje se mnoho chrestu; na soutoku Mohana s Rýnem *Mohuč*, velehraditá pevnost, sídlo arcibiskupa-primasa německého, do konce XIII. stol. první město Německa; na j. u Rýna Worms, druhy občasné sídlo císařů a říšských sněmův.

V Horním Hessensku: Giessen nad Lahnu v rozkošné poloze.

e) Elsass a Lotrinsko.

(nad 14.500 km² — 4,6 mill. ob. — 111 na 1 km².)

V Elsassu z nízké roviny Hornorýnské zvedají se Vogesy, jejichž nejvyšší horou je Sulcký Belchen (nad 1400 m), proti badenskému Feldberku; Lotrinsko vlní se mírnou pahorkatinou.

Rýn v Elsassu není způsobilý ku plavbě, pročež větší města vykvetla nad splavným Illem.

Elsass a Lotrinsko patří k zemím nejvíce kvetoucím; přes polovici povrchu zabírají pole, na pahorečích výborná réva, v horách hojnost železa, kamenného uhlí a soli; průmysl jest čilý, zejména výroba zboží železného a bavlněného.

Zemi spravuje ústřední vláda říšského kancléře, a nejvyšším jejím soudem jest vrchní říšský soud v Lipsku.

Obyvatelé jsou většinou Němci a 17% Francouzův; náboženství vyznávají katolické (78%), evangelické (20%) a židovské.

V Elsassu: Mühlhausy, ú průplavu rýnsko-rhönského, z nejdůležitějších měst továrních v Německu; téměř na s. *Strassburk* (120 t.), daleká pevnost s křivými, úzkými ulicemi; krásný gotický chrám; v Strassburku učinil Guttenberg první pokus knihtiskařský r. 1439.

V Lotrinsku: Mety nad Moselou, z nejmohutnějších pevností Evropy, na stráži proti Francii.

§. 50. Království Dánské.

(144 t. km² — 2 $\frac{1}{2}$ mill. ob. — 16 na 1 km².)

Království Dánského části jsou: Jutsko, ostrovy Dánské, ostrovový Ovčí (Fär-Öery) a Island.

Dánsko je stát přímořský, a to takovou měrou, že dobře vyrovná se Britské říši i Řecku; avšak námořskému obchodu vadí, že Island a ostrovový Ovčí jsou příliš vzdáleny, moře kolem Jutska i ostrovů Dánských zlými bouřemi a mnohými mělčinami nebezpečna a západní břeh jutský veskrze písečný a téměř bez

přístavů; že pak východní pomoří jutské a všechny ostrovy Dánské vynikají úrodností, zvláště překrásnými lesy bukovými: živí se Dánové rolnictvím a chovem dobytka, mocnou podporu při tom majíce v golfském proudu. Rybolov jest čilý.

Dánové a Islandané patří k větvi skandinavské kmene germanského, víry jsou skoro vesměs lutheránské; vzděláním, jež vniklo hluboko do lidu, Dánové předčí nad mnohé jiné, i daleko četnější národy.

1. Jutsko. Která moře obklopují Jutsko?

Jutsko jest rovná nížina s posledními výběžky Baltské vypnuliny; severní část země moře učinilo ostrovem provalivši se průlivem Liimským. Aarhaus, střed břehu východního, přístav, největší město půlostrova.

2. Ostrovy Dánské: Fyen, Laaland, Falster, Sjælland, všech největší, Bornholm a mnoho menších, zvedají se z moře blými křídovými skalami, ale jsou nízké a velice úrodné, nejúrodnější a nejlépe vzdělán Sjælland a ostrůvek Amager, jenž jest proměněn v jedinou zahradu. Na Sjællandu a na s. cípu amagerském velikolepé zvedá se *Kodaň* (Kjøbenhavn — 380 t.), město hlavní a z nejkrásnějších světa; nad Sundem Helsingör.

3. Ostrovy Ovčí (Fär-Öery) jsou skalnaté a pro větry příliš prudké bezlesé, ležíce však na cestě proudu golfského mají podnebí dosti mírné, tak že ovce i v zimě venku se pasou; řídké obyvatelstvo živí se lovem ryb, chovem ovcí a sbíráním hebkého peří kajícho.

4. Island (sk. 105.000 km² — 71.000 ob.) pne se veskrze pustou sopečnou hornatinou, plnou sněhu a ledovců; nejvyšší hora jest Öeraeфа (skoro 2000 m), nejznámější sopka Hekla (skoro 1600 m); vnitř země geysiry, mnohý nad 20 m, vody tak horké, že na všeňovaté vaří si v nich jídla.

Island jest tak studený, že obilí se nedáří nikde; chudičkou náhradou jeho jest »islandský mech«, jejž rozemírají na mouku. Na pomoří hnizdí nesčetné množství různého mořského ptactva, zvláště kajek. Také člověk drží se břehu a živí se vydatným rybolovem a sbíráním prachu kajícho; dříví připlavuje mu golfský proud z Ameriky.

Hlavní město Reykjavík (3600 ob.), přístav na jz. břehu, má gymnázium a seminář kazatelský.

Kolonie Dánsko má v Americe, ale nedůležité.

S. 51. Osobní unie Skandinavká.

(773 t. km² — 6·8 mill. ob. — 9 na 1 km².)

Přirovnejte Skandinavii, Italský poloostrov a Velkou Britannii a) stran jejich podoby, b) strany směru nejdelší jejich přímky, c) stran umístění jejich vysočin a nížin!

Skandinavská unie, po Rusku nejrozsáhlější říše evropská, zabíhá také nejzáze k severu, ještě pět stupňů za severní točnový kruh, a rozkládá se kromě Ruska po nejvíce stupních šířkových (po koliku?). Na mysu Severním stálý bílý den trvá od 16. května do konce července, stálá noc jest o pět dní kratší (do kterých měsíců padá?); v jižním cípu nejdelší bílý den trvá 18 hod.

Unie Skandinavská skládá se z království Norvéžského a z království Švédského; rozhraní jejich ve svých dvou severních třetinách drží se hlavního předělu řek skandinavských, v jižní třetině postupuje celkem po 30.º v. d. f.

Obyvatelé unie Skandinavské, Norvéžané a Švédové, náleží s Dány a Islandany k věti skandinavské, jsou Němcům příbuzní a mluví jazyky sobě velice podobnými *); na s. žije asi 50.000 Finův a Lapův pleti žluté. Náboženství jsou lutheránského až na zbytek nepatrný, jenž jest vyznání velerůzného.

Vzdělanost mezi Švedy a Norvéžany tak jest obecná, že zřídka kdy se vyskytne, kdo by neuměl čísti, psát i počítati, ač nemají škol stálých, ale učitelé chodí od místa k místu.

1. *Království Norvéžské* záleží ze západní, menší části Skandinavie a z nesčíslných drobných ostrovů příbřežných; největší z nich jsou na severu, zejména Lofoty a Magerö s mysem Severním, jenž jest strmá skála 300 m výšky. Pobřeží norvéžské, plné srázných skal, chobotů, poloostrovů a drobných ostrovů, jest vzorem členitých břehů, ježto vznikají ve vyšších šířkách za vlivu výdatných pršek; srovnej břeh chilský, záp. břeh Sev. Ameriky na s. od 48.º s. š. a Nový Fundland.

Povrch a vodstvo. Norvéžsko jest vesměs hornato; skládá se z řady planinek, ježto jsou příčnými prorvami od sebe odděleny a slují na s. kjöly, t. j. trupy lodní, na j. nejčastěji fjeldy, t. j. skály, jména souborného však nemají; zahaleny jsou věčným sněhem a překrásnými ledovci, jež místy až do moře splývají. Prorvami ženou se divoké bystřiny, mnohé nád-

*) Norvéžané jazykem spisovným mají dánštinu.

hernými vodopády; proti nim pak vlny Atlantského oceánu prodraly se dlouhými choboty nebo fjordy mezi skalami, jež nad lesklou moře hladinou tmavými stěnami příkře se vypínají, některé až 1400 m vysoko. V kotlinách horských skrývají se jezera divokrásného okolí. Nejvyšší fjeldy strmí na jihu tam, kde vysočina nejšířší, nade všemi *Ymes* (2600 m).

Z řek norvéžských největší jest *Glo mmen*; přichází z nejvyššího místa v zemi a padá do *Skager-Raka*.

Z přečetných chobotů vynikají: *Christianský*, *Hardanský*, *Sogneský*, ze všech nejdelší (350 km), a *Trondhjemský*; břehy fjordské jsou skoro všecky pokryty chudými chatrčemi a bohatšími dvoreci, neboť jinde člověk stěží nalezne příhodné bydliště.

Podnebí, plodiny a životnosti. Ze své polohy zeměpisné Norvéžsko veškero mělo by mít podnebí veledrsné, leč proud golfský otepluje přímoří tou měrou, že v zimě nezamrzá ani jediný přístav až po samý Severní mys, a zimní isotherma jde z Trondhjema přes Vídeň k jz. cípu ruskému; ovšem pokrývají se ledem choboty hluboko v zemi, a věčný sníh začíná se v jižní části při výšce 1500 m, v severní však již při 700 m. Dvě třetiny Norvéžska jsou neplodny, člověku podařilo se vzdělati jen asi 120. část veškerého povrchu, ostatek plodné půdy pokrývají širé lesy. I drží se obyvatelstvo pomoří, kdež jedna jeho polovina žíví se rolnictvím a chovem dobytka, druhá lovem ryb, zvláště tresek a sledův, a zvěře kožešinné: medvědů, lišek a rysův, kácením dříví a obchodem; v severních končinách jediným majetkem otužilého Lapa bývá sob, zvíře domácí.

Lov tresek nejvydatnější jest v lednu a v únoru za dlouhé noci severní v chobotu Západním, jenž dělí Lofoty od pevniny; tehdy sejde se tam nad 20 tisíc rybářů a naloví asi 20 mill. tresek; sledův bývá nejvíce v chobotu Hardanském. Hlavním tržištěm rybím jest město *Bergen*.

Nerosty Norsko není bohaté, jmenovitě nemá ani uhlí ani stavebního kamene; stříbra dobývají u *Kongsberka*, mědi kolem *Röraasu*.

Norvežané, ač jich není mnoho, nemohouce nalézti dostatečné obživy doma, davem stěhují se do Spojených obcí severoamerických, ročně skoro 2% všeho obyvatelstva.

Christiania (150 t.), na 60.⁰ s. š., hlavní město a důležitý přístav, universita, v sousedstvu velké železárný; téměř na z. při moři *Bergen*, druhé obchodní město; na sv. *Trondhjem*, druhdy město koruno-

vační; ostrovní město Tromsö, má gymnasium, kdežto na téže šířce u Severní Ameriky vzala zkázu výprava Franklinova; Hammarfest, na ostrově, nejsevernější město světa, důležité tržiště.

2. *Království Švédské* záleží z východní části Skandinavie a z ostrovů přibřežných, z nichž největší jest Öland a Götaland.

Povrch a vodstvo. Moře Baltské provází nížina, jež nad Torneou splývá s nížinou Ruskou; na z. Švédsko stoupá táhlými stupni až k slemení kjölskému, kde stojí Sulitelma (1900 m), nejvyšší hora švédská.

Řek a jezer Švédsko má nadbytek. Řeky, jež služí elfy, pramení se v horách západních, na stupních rozšiřují se v jezera, se stupně ke stupni padají krásnými vodopády, ale nezpůsobilé jsou ku plavbě; délka a směrem téměř všechny jsou si rovny. Důležitější jsou: pohraničná Tornéa, Lulea, jež teče nejdělším jezerem švédským a spojena je s jedním z fjordů norvěžských, Dal a Göta. Göta má prameny v Norvěžsku a služe Klar až po svůj vtok do jezera Venerského; opustivši jezero vrhá se po šesti stupních čarokrásnými vodopády trollhättskými do hloubky 33 m.

Z jezer největší jsou Venerské (6240 km^2), Wetterské a Mälarské, jež spojena jsou mezi sebou průplavy.

Která země evropská má také řeky rovnoběžné?

Podnebí, plodiny a živnosti. Švédsko nepřistupně jsouc teplým a vlhkým větrům západním má podnebí vnitrozemské, drsné v nížině i na horách, tak že na př. přístav stockholmský zamrzá na pět měsíců v roce. Skoro polovina země jest neplodná, a rovný díl pokrývají velebné černé lesy. Úrodnosti, ovšem i lidnatosti ubývá od j. k s.: nížina jižní jest obilní komorou veškeré Skandinavie a sídlem více než poloviny všeho obyvatelstva; na s. málo kteří Lapové, různo rozptýlení, pasou soby a loví zvěř kožešinnou.

Švédů převážná většina žíví se hospodářstvím, ostatní jednak hornictvím, dobývajíce výtečného železa po veškeré zemi, zvláště v Dannem oře a mědi ve Fahlunu, jednak rybářstvím, průmyslem a obchodem. V průmyslu vynikají pouze hotovením rozmanitého zboží dřevěného, známého svou lácí a pěknou úpravou: světové jméno mají také švédské sirkы. Obchod vyváží hlavně dříví, dřevěné zboží a železo; toto větším dílem do Anglie, kde z něho dělají ocelová péra.

Také ze Švéd stěhuje se mnoho venkovanců do Spojených států severoamerických.

Na východním cípu jezera Mälarského *Stockholm* (250 t.), hlavní město švédské, sídlo královo, přístav, kvete průmyslem i obchodem, říšské muzeum má nejbohatší sbírky přírodnin arktických; sz. *Upsala*, sídlo předního arcibiskupa, staroslovanská universita; nad ústím Göty *Göteborg* (110 t.) nejdůležitější přístav; na jv. *Malmö*, obchodní město rychle vzrástající, jediné doly uhlenné ve Švédsku; na sv. u moře *Karlskrona*, středisko lodstva válečného.

§. 52. Čářství Ruské.

(skoro $5,400,000 \text{ km}^2$ — 100 mill. obyv. — 18 na 1 km^2 .)

Vypočítejte, kolik hodin mají v Moskvě, v Petrohradě, Varšavě a v Kališi, když na pramenisku karském jest poledne! Nalezněte na mapě Evropy města té šírky zeměpisné, kterou má Sebastopol, Kyjev, Varšava a Moskva! Vyměřte přímku od ústí prutského k ústí karskému a přirovnějte ji k nejdelší přímce české!

Rusko má volný přístup ke čtyřem mořím: k Severnímu Ledovému, Baltskému, Černému a Chvalinskému; avšak výhodu z toho plynoucí zmenšuje valně jejich povaha: přístavy Severního Ledového moře zamrzajíce na větší díl roku a přístavy baltské kromě Libavy na pět měsíců, nejsou příznivý plavbě volné a nepřetržité, Baltské a Černé moře jsou moře vniterní a Rusko není pánum jejich východů, Chvalinské pleso pak obklopují země většinou pusté.

Povrch. Rusko jest téměř jediná šírá, jednotvarná nižina; značnější vysočiny pnou se jen na třech místech krajních: na pomezí asijském, nad horní Vislou a na Krymu.

Na pomezí asijském stojí *Ural* 2300 km dlouhý, jež dělíváme na tři části: 1. Ural severní, jenž sluje Pustým, sahá z ostrova Vajgače až k 60.º s. š.; na bocích porostlý jest hlbokými lesy jedlovými, na hřbetu však prázden veškeré vyšší vegetace; vrch jeho *Telpos* (1700 m.) zvedá se nejvyšše v Uralu. 2. Ural střední, jenž od hojnosti svých rud má jméno Rudný. 3. Ural jižní, jenž jest nejširší a pokryt pěkným lesem, pročež zove se *Lesným*.

Nad horní Vislou vlní se pahorkatina *Polská*, bohatá železem a uhlím; nejvyšší vrchol: hora *Lysá*; na Krymu zvedá se vinorodé pohoří *Jajlské*.

Všechno rozsáhlé vnitro Ruska jmenujeme *nížinou Ruskou* nebo *Sarmatskou*, ač mnohými místy povystupuje nad 300 m. Z vyvýšenin těch nejdůležitější jsou: Severní hřbet Ruský, vrchovina Valdajská s horou Popovou (350 m.), nejvyšší v nížině Ruské, a Západní hřbet Ruský, neboť jsou hlavním předělem řek ruských a dělí Rusko na dva díly, různé veškerou

svou povahou; po obou stranách vrchoviny Valdajské splývají oba do sebe. Díl severní při moři jest plný močálův a jezer, zvláště na skalnaté pláni Čuchonské; díl jižní klesá v prohlášení Chvalinské až 8m pod hladinu mořskou, jinde však vypíná se nad míru nížinnou, jmenovitě opodál Černého moře, čímž Don a Dněpr nuceny jsou k rozsáhlým oklikám.

Řeky a jezera. Do Severního Ledového moře: *Pecora*, jež tvoří okliku podobnou nilské, *Mezen*, *Dvina Severní* a *Oněga*.

Do Baltského moře: Pomezní *Tornea*, krátká ale široká i hluboká *Něva*, příchozí z jezera *Ladogy* (18.130 km^2), do něhož vtékají četné řeky z jezer okolních: výtok jezera *Saimy*, jenž tvoří vodopád imaterský, v Evropě nejvelikolepější, *Svir* z *Oněgy* a *Volchov* z jezera *Ilmeňského*; *Dvina Západní*, *Němen* a *Visla* s *Buhem*.

Do moře Černého: *Dunaj* s *Prutem*, *Dněstr*, *Buh*, *Dněpr* s *Berezinou* a *Pripetem*, jež teckou širými močály Rokytenskými, *Don* s *Doncem* a *Západní Manych*.

Do Chvalinského moře: *Volha* i *Ural*.

Volha, nejmohutnější řeka Evropy, vyvěrá z jezérek na Valdaji a vlévá se dlouhým mnohoramenným deltem do největšího jezera na světě; splavná jest téměř od samého pramene až k ústí. Vývoj jejího toku = skoro 3.200 km , oblast = $1,459.000 \text{ km}^2$. Z poboček jejich nejmocnější jsou: pravá *Oka* s Moskvou a levá *Kama* s *Vjatkou*.

Ruské řeky prosluly rybnatostí a mají velikou důležitost pro domácí obchod i hospodářství, neboť tekou pomalu, splavné jsou téměř od vrchoviska, rozcházejí se ze středu říše, od Valdaje, na všechny strany a lehce dají se spojiti průplavy; avšak pro obchod zahraničný mají důležitost nepoměrně menší, neboť jedny vlévají se do Severního Ledového moře, zřídka navštěvovaného, a zamrzají na dlouhý čas, řeky černomořské zanášejí se pískem, a největší ze všech, *Volha*, ztrácí se v jezera pouštěmi obklopeném a přístavy chuděm.

Podnebí, plodiny a živnosti. Rusko má podnebí drsnější než západní Evropa, jsouc přístupnější větrům severním a vzdálenější od golfského proudu; poněvadž pak rozkládá se po více než po 25° š., má v různých krajích podnebí tolíkéž různé, k čemuž vydatně přispívá také Severní hřbet Ruský.

Nížinu na sever od něho, otevřenou dokořán pronikavě studeným větrům, pokrývá v jižní části hluboký černý les, blíž moře Ledového však zimou nedají se strom, a rozkládají se

pouze močálovité tundry, jezera a bařiny, tak že člověku zbyvají jen údolí říčná, kde životy svého nuzně hájí chovem soba a lovem zvěři kožešinné, zvláště medvěda, vlka, lišky, sobola a j., i mořského ptactva, tuleňů a mrožův.

Nížina na jih od hřbetu Severoruského má na největším díle všechny podmínky kvetoucího hospodářství, přede vším veleúrodnou černou zemi a dostatek vláhy. Černá země, jež rozsahem rovná se témaři pateru Rakousko-Uhersku, jest obilní komorou nejen ruskou, ale veškeré Evropy, dávajíc ročně asi 600 mill. hl obilí. Na jižní krajiny od Dunaje až k Uralu dělší tak málo kdy spadne, že zůstávají bezlesou stepí, na níž se pasou polodivoké koně a skot nesčetný; teplejší díl mírného zeměpásu rodí ohnivou révu a ovoce ušlechtilé, leč navštěvován bývá zhoubnými kohylkami.

Step jiheruskou dělívame na *step Pontskou* při moři Černém, místy rolníkovi příhodnou, a na *step Chvalinskou* mezi Uralem a Donem. V stepi Chvalinské krátké jaro rychle vykouzlí traviny a bohaté květy, ježto však brzkými parny povadnou a odumrout, až zelenají se jen vlnká místa podél řek a na močálech; vydatné mlhy podzimní způsobí nové rostlinstvo, ale záhy přijde krutá zima a zahali vše hlubokým příkrovem sněžným, pod nímž pak země půl roku odpočívá.

Nerostů Rus má nejvíce ze všech států evropských. Rud velerozmanitých a drahokamů naleziště přebohatá jsou v Uralu středním a jižním, soli v proláklině Chvalinské, přede vším v jezeře Jeltonském, uhlí na mnohých místech, v nepřebraném však množství v páni moskevské.

Průmysl a obchod není tak vyvinut jako v Evropě západní, neboť Rusko má poměrně málo obyvatelstva i dopravných prostředků. Vyrábí nejvíce zboží lněné, konopné a kožené ve všech větších městech, zvláště v Moskvě a v dalekém okolí. Dováží ze západní Evropy průmyslné výrobky, z Asie čaj, kožešiny a drahé kovy, vyuvaží do západní Evropy ruské sůrovniny, po výtce obilí, dříví, len a kožešiny, do Asie své průmyslné předměty. Čilejší jest obchod domácí, neboť má podporu nejen ve splavných řekách a v četných průplavech, jimž všechny ruské řeky jsou spojeny, alebrž také v rozmanitosti domácích plodin, jež různé krajiny velerozsáhlé říše Ruské na vzájem od sebe kupují. Nejdůležitější tržiště jsou: Petrohrad, Riga, Reval, Libava, Oděsa, Nižní Novgorod a Moskva.

Rusko jest jediná říše evropská, jež má tolik volné prostory a přirozeného bohatství, že tam vedle usedlého obyvatelstva i kočovní i lovecké kmenové nalézají dostatečnou obživu.

Obyvatelstvo ruské skládá se z rozmanitých národů plati

bílé a žluté; bílé pleti jsou Slované, Litvané, Němečtí, Švédové, Rumuni, Řekové a j., žluté Finové, Tataři, Kalmyci a j.

Slovanů jest nad 80% všeho obyvatelstva; nejčetnější z nich jsou Rusové (70 mill.). Rus jest otužilý, prostý ve svých potřebách, myslí jasné, pohostinný a milovník zpěvu i hudby; obchodu a průmyslu lépe se chápe než rolnictví. Vesnice ruské mají chalupy vesměs dřevěné, lepší na podezdívce.

Po Rusích počtem vynikají Poláci (7 mill.), usazení v krajinách nejzápadnějších; Bulhaři bydlí při moři Černém, Čechové roztroušeni v městech, Litvané a Němečtí hlavně při moři Baltském, Švédové ve Finsku, Rumuni a Řekové při moři Černém.

Z národních pletí žluté jsou nejčetnější Finové nebo *Čudové* (skoro 4 mill.), k nimž patří Lopaři a Samojedi v nejzazším severu, Estonci při Baltu, Permjané pod Uralem. Různokmenní Tataři žijí na stepech v Rusi jihovýchodní.

Náboženství převážná většina (78%) obyvatel jest pravoslavného, zejména Slované, kromě Poláků, již jsou katolíci; evangelickou víru vyznávají Finové a Němečtí, mohamedánskou Tataři; israelitů žije nejvíce na západě; mezi Tatary a Samojedy jsou ještě někteří polané.

Rusko dělí se na 9 částí, jež jsou:

1. *Velkoknížetství Čudské*, jež připojeno jsouc k Rusi pouze osobní unii, má zvláštní své zřízení ústavní. Země jest skalnatá pláň s množstvím jezer, bařin, stepí a lesův; obyvatelé, Čudové a Švédové, živí se hlavně dřevným obchodem a rybolovem, jen při zálivu Finském také průmyslem a rolnictvím. Sídlem vlády jest Helsingfors, universita.

2. *Země baltské*, pomoří od Čudského zálivu na jih; jsou tak vlhké, že v polích dělati se musí příkopy a cesty zřizovati na navážkách; polovici povrchu zabírají lesy, v nichžto zdržuje se medvěd a vlk; v Něvě a v jezera Čudském vydatný rybolov.

a) *Ingrie*: nad Něvou *Petrohrad* (1 mill.), hl. a sídelní město, průplavy spojené se všemi splavnými řekami říše, čílý průmysl a obchod; vyniká pravidelností ulic a obrovskými budovami veřejnými i soukromými: nejkrásnější palác je cárský zimní palác, v němž bydlí 6000 lidí, nejkrásnější chrám sv. Izáka, jenž stál 30 mill. rublů, nejkrásnější ulice Něvské nábřeží; botanická zahrada má nejbohatší sbírku palem a orchideí, asijské museum rozmanité vzácnosti všech národův asijských. Z blízkých letohrádků nejnádhernější je Carskoje selo se zahradami a parkem spravovanými bedlivou pečlivostí; sz. na návrší ves Pulkova s hvězdárnou, jejíž poledník jest Rusum hlavním; Kronstadt, první válečný přístav ruský, nepřemožený strážce Petrohradu na západě.

b) *Estonsko*, jižní pobřeží Finského zálivu: *Reval*, výborný a silně opevněný přístav.

c) *Livonsko*, země od zálivu Rižského až k jezeru Čudskému a ostrov Oesel: *Riga* (200 t.), pevnost a veledůležitý přístav nad ústím Západní Dviny.

d) *Kuronsko*, úzký pruh země na levém břehu dolní Západní Dviny, na z. až k moři; *Libava*, město přístavné.

3. *Polsko*, po obou stranách střední Visly, na s. až k dolnímu Němně; doly na železo, měď, cín, zinek a uhlí; v lesích zdržují se medvědi, vlcí a rysi; značný chov ovcí. Průmysl i obchod mají v rukou Židé.

Nad Vislou *Varšava* (500 t.), třetí město říše, s pevným předměstem svým Pragou na stráži při nejdůležitějším přechodu přes Vislu; jz. *Łodź* (150 t.), kvetoucí průmyslem; jv. *Lublin*.

4. *Západní* jinak *Bílá Rus*, od Kuronska na j. až ke střednímu Dněstru; obyvatelé jsou pilní rolníci a včelaři; vývoz obilí.

a) *Litva*, od Kuronska na j. až za Pripet: *Vilno* (130 t.), bývalé sídlo velkoknížat litevských; sv. *Minsk* a *Mohylev*, města obchodní.

b) *Volyn* jinak *Cervená Rus*: Žitomíř, v krajině úrodné. Na Volyni žije v 90 osadách Čechové, většina to všech ruských Čechův.

c) *Podoli*, země veleúrodná, v níž daří se réva, moruše i melouny a tráva tak vysoká, že vůl se v ní schová: *Kamennec Podolský*, v poloze malebné.

5. *Malá Rus* jinak *Ukrajina*, po obou stranách středního Dněpru; na j. úzký pruh stepný, ostatek přeúrodná černá země; kvetoucí hospodářství, cukrovarství a tkání koberec.

Kyjev (200 t.), na pravém břehu dněperském, bývalé hlavní město říše a kolébka křesťanství ruského; klášter Lavra jest Rusům místo nejsvětější, chrám sv. Žofie nejstarší památka ruského umění, nejstarší ruská universita; jz. *Berdyc̄ev* (100 t.), kvete obilním obchodem; v. *Charkov* (190 t.), z nejhezčích a nejčilejších měst jihoruských, universita, hlučné trhy.

6. *Jižní Rus*, od Malé Rusi až k Černému moři, od Prutu až za Don; větším dletem bezlesá step, ale důležitá přístavy, velikými stády skotu, bravu i koní, tabákem i révou.

a) *Bessarabie*, mezi Prutem a Dněstrem: *Kyšeněv* (140 t.), zámožné průmyslem, zvláště koželužským.

b) *Krym**, na jihu učiněná zahrada: *Sebastopol*, válečný přístav; na jižním pobřeží nádherné zámky a vily šlechtické i cárské, na př. *Livadija*, s rozkošnými zahradami a s báječným přepychem; *Kerč*, město obchodní a největší na Krymu.

c) *Území kozáků donských*, po obou stranách Donu a Donec: *Novočerkask*, sídlo atamanovo; jz. hlučný přístav *Rostov nad Donem* (100 t.).

d) *Ostatek Jižní Rusi*: *Oděsa* (340 t.), obklopená zahradami a rozsáhlými vinicemi, přístav obchodní, dováží nejvíce bavlnu a vý-

*) Krym, slovo tatarské, znamená pevnost.

robky průmyslné, využívá hlavně pšenici a jiné obilí; na sv. Niko-lajev, hlavní stanice válečného loďstva černomořského, vývoz obilí.

7. *Astrachaňsko*, po obou stranách rybnaté dolní Volhy až za jižní Ural; krajina ponejvíce stepnatá, v níž kočovní Kal-mykové a Kirgizové veliká stáda ovcí, skotu a koní pasou; rozsáhlý rybolov.

Astrachaň (100 t.), v deltě volžském, středisko obchodního a duševního života širého okolí, prostředkuje obchod s Persii, rozesílá překrásné hrozny po veškeré Rusi; dále k sz. na Volze Saratov (160 t.), značný průmysl a velký obchod po Volze; sv. na Volze Samara, důležité tržiště obilní; jv. na středním Uralu Orenburk, střed duchovního a obchodního života východních stepí, pevnost v území Kirgizů; shromáždiště karavan do Asie se beroucích.

8. *Kazaňsko*, po obou stranách středního Uralu, na jz. daleko za Volhu; důležitá země nesmírným bohatstvem rozmanitých rud i drahokamův a kvetoucím průmyslem továrnickým, zvláště koželužstvím a železářstvím.

Na Volze Kazaň (140 t.), čilé obchodní a průmyslné město; sv. na Kaině Perm, důležité město báňské; v gubernii Permské, zabírající oba svahy Rudného Uralu, jsou nevyčerpateLNé rapy a ložiska železná; na j. Jekatěrinburg, středisko dolování uralského, sídlo vrchního úřadu báňského; v okolí mnoho drahokamů.

9. *Veliká Rus*, ostatek říše skoro 2,5 mill. km² veliký. Severní Ruský hřbet dělí ji na část severní a jižní.

Severní část. Řídké obyvatelstvo zaměstnává se pálením dřevěného uhlí, zvláště však lovem. Obchod jde po Dvině. Přilehlé ostrovy Nová Země, Vajgač a Kalgugev, na nichžto žijí nepruhledné davy rozmanitého ptactva, jsou jen v létě lovci navštěvovaný, ostatně liduprázdny.

Na Kole Lopati žijí v bidních chatrčích, pracně ze dřeva zbudovaných a rašelinou i drnem pokrytých. Kouř vychází děrou, jež jest zároveň oknem. Kolem krku na březových trámcích nuzní obyvatelé sedí, pracují i spí. Opodál chatrče na silném kmeni ve výšce asi 4 m trčí zásobárna mouky, šatstva a kožešin. Lov jest téměř jediným prostředkem výživy, ale vydatným, neboť jezera i řeky plny jsou chutných ryb. Z březové kory a sobich kostí i koží hotoví si všecky potřeby. Zálibu mají v lesklých tretkách.

Archangelsk (20 t.) nad ústím Dviny, nejdůležitější obchodní město při březích všeho Severního Ledového moře.

Jižní část. Na výtoku řeky Volchova z jezera Ilmeňského Veliký Novgorod, teď skrovné, druhdy z nejslavnějších měst obchodních, původní sídlo Rurika, zakladatele říše Ruské (r. 802); jv. nad Volhou Tver, nejdůl. město obchodní na horní Volze; na soutoku Oky s Volhou Nižný Novgorod, největší trhy evropské, na něž přicházejí kupečtí také z Asie; jz. nad řekou Moskvou, téměř prostřed říše *Moskva* (840 t.), druhdy město sídelní, teď jen korunovační, avšak Rusům všem nejdražší, matička *Moskva*, ohnisko

důsledkem vývoje obchodního života říše; střed města Kreml, ohrazená čtvrt samých paláců a velkolepých chrámů; jz. na Dněpru Smolensk, starobylé město, proslulé mnohými bitvami; téměř v. Kaluga, jv. Tula a jz. Orel, kvetou průmyslem.

V Asii Rusko má velerozsáhlé země = $17\frac{1}{4}$ mill. km^2 — 21 mill. ob.

§. 53. Tabulka státův evropských.

S t á t y	Država evropská				Državy v jiných zemědilech	
	km^2	obyvatelstva	Náboženství,	km^2	obyv.	věbec
	věbec	% vyznáváč.	1 km^2	věbec	věbec	
Andorra . . .	450	6.000	43	katol. sk. 100	—	—
Belgie . . .	29.500	6,20.000	210	katol. sk. 100	—	—
Britsko . . .	315.000	38,100.000	421	jevang. 83 lkatol. 17	25,700.000	300,000.000
Bulharsko . .	97.000	3,300.000	33	pravosl. 79 moham. 19	—	—
Černá Hora . .	9.500	200.000	21	pravosl. 97	—	—
Dánsko . . .	144.400	2,260.000	16	luther. 99	2,200.000	45.000
Francie . . .	536.000	38,300.000	71	katol. 98	2,900.668	37,000.000
Italie . . .	287.000	30,500.000	106	katol. sk. 100	250.000	450.000
Liechtensteinsko . .	160	9.400	59	katol. sk. 100	—	—
Lucembursko . .	2.600	211.000	82	katol. 99	—	—
Monako . . .	22	13.000	600	katol. sk. 100	—	—
Německo . . .	540.000	49,400.000	91	jevan. 65 lkatol. 34	—	—
Nizozemsko . .	33.000	4,670.000	144	kalvin. 60 lkatol. 35	2,000.090	33,000.000
Portugalsko . .	89.400	4,300.000	49	katol. 100	2,180.000	14,400.000
Rakous.-Uh. *)	625.000	41,385.000	66	katol. 78	—	—
Rumunsko . . .	131.000	5,000.000	38	pravosl. 89	—	—
Rusko . . .	5,400.000	100 mill.	48	pravosl. 78	17,240.100	21,000.000
Řecko . . .	65.000	2,200.000	34	pravosl. 97	—	—
Mariino . . .	60	8.000	138	katol. sk. 100	—	—
Srbsko . . .	48.600	2,162.000	44	pravosl. 94	—	—
Španělsko . .	497.200	17,250.000	34	katol. sk. 100	4,000.000	10,000.000
Švéd. a Norv.	773.000	6,774.000	9	luth. 100	—	—
Švýcarsy . . .	41.350	2,900.000	71	protest. 59 lkatol. 41	—	—
Turecko . . .	168.500	5,600.000	33	moham. 52 prav. sk. 39	3,833.000	23,300.000

*) Bosna s Hercegovinou a Nový Pazar $58.500 km^2$ — 1,490.000 ob. — 25 na $1 km^2$.

Úlohy: Srovnajte stály evropské a) podle velikosti, b) podle počtu obyvatelstva, c) podle rozsáhlosti držav v jiných zemědilech! Které státy jsou převahou katolické? které pravoslavné? které evangelické? které mohamedánské? které vyznání smíšeného?

Dle zřízení evropské státy kromě Ruska jsou říše ústavní, z nich pak Francouzsko, Švýcary, Andorra a Sv. Marino republiky, ostatní monarchie; Rusko je stát absolutní, Turecko jen dle jména ústavní, v skutku samém absolutní. Císařství Německé a Švýcary jsou státy s polkové, Švédsko s Norvěžskem a Rusko s Finskem sloučeny jsou unii osobní, Bulharsko jest pod svrchovaností tureckou. — Pro značnou rozlohu a počet obyvatelstva Rusko, Rakousko-Uhersko, Německo, Britsko, Francouzsko a Italie služí velmoči.

Kolikátou část Evropy a jejího obyvatelstva zabírají velmoci?

§. 54. Obraz obyvatelstva evropského.

Lidnatost. Evropa ze všech zemědilů nejhustěji jest zalidněna; bydlítě v ní 36 lidí na 1 km^2 , t. j. poměrně dvakrát tolik co v Asii, 6krát co v Africe, 12krát co v Americe a 60krát co v Australii. Střední Evropa, Italie a říše Britská mají hustejší obyvatelstvo než Evropa ostatní, nejlidnatější jest Anglie, Belgie a království Saské (v tomto 234 na 1 km^2), nejméně lidí žije v Evropě severní, sotva 1 na 1 km^2 .

Seřadte státy evropské dle jich lidnatosti!

Národnost. Nad 90% obyvatelstva evropského náleží třem národním kmenům, germanskému, romanskému a slovanskému, z nichž každý má nad 100 mill. příslušníků.

Germané dělí se na Němce, Hollandany a Flámy, Angličany, Skandinávce (Švédy, Norvěžany, Dány, Islandany);

Romani na Francouze s Vallony, Italiany s Ladiny, Španěly i Portugalce a Rumuny.

Ke Slovanům náleží Rusové, Poláci, Čechoslovené, Srbové lužičtí, Charváti i Srbové, Bulhaři a Slovinci.

Tito tři národní kmenové patří k čeledi arejské, k niž náleží v Evropě ještě Řekové, Litvané, Keltové, Albánci, Baskové, Arméni a jiní národové menší.

Ke žlutému plemeni patří Madaři, Čudové, Lopaři, Turci, Tataři, Kalmyci a j.

Náboženství. Evropané skoro všichni vyznávají víru křesťanskou: téměř polovina jich jsou katolíci, ostatní buď protestanté, nebo pravoslavní, každých skoro 24%; Israelitů a mohamedánů jest každých nad 6 mill.

Římští katolíci jsou: Románi kromě Rumunů, část Němců a Maďarů, Čechové, Poláci, Slovinci, Charváti, Keltové

irští a Baskové; katolíci řeckého vyznání: Rusíni a někteří Rumuni; protestanté: Němci, Čudové, Keltové velkobritští, díl Maďarů a Slováků; pravoslavní: Rusové, Rumuni, Srbové, Bulhaři, Řekové; mohamedáni: Turci, Tataři, Albánci.

Zivnosti. Evropané jsou usedlí všickni kromě cikánův a některých kmenů tatarských; Samojedi a Lopaři žijí lovem zvěři a chovem sobův, ostatní dobýváním surovin, průmyslem a obchodem, nejvíce lidí hospodářstvím.

Dobývání surovin. Plodné půdy má poměrně nejvíce Rakousko-Uhersko a Německo, nejméně Norvěžsko a Švédsko; nejrozsáhlejší však povrch neplo ný má Rusko, skoro $1,420,000 \text{ km}^2$, což jest více než dvojí Rak.-Uhersko.

Hospodářství. Státy rolnické jsou: Rusko, Dánsko, Rumunsko, Srbsko a Bulharsko, ale nejlépe hospodaří: Německo, Britsko, Francie, Nizozemsko a Belgie; nejvíce polí má Belgie, nejméně Norvěžsko (jen přes 2% veškeré rozlohy); obilí vytěží nejvíce Rusko; zelinářství a semenářství kvete nejlépe v Německu, zahradnictví, zvláště pěstování květin, v Nizozemsku, ovocnářství a vinařství ve Francii, pěstování oliv a moruší v Italii; travnaté půdy nejvíce má Švýcarsko, nejméně Norvěžsko; lesů nejvíce Rusko, skoro 2 mill. km^2 , nejméně Britsko; lov zvěři rozmanité, zvláště kožešinné, nejvydatelnější jest v Rusku a na Skandinavii.

Lov živočichů mořských nejvýnosnější provozuje Norvěžsko a Britsko.

Nerostů dobývá nejhojněji Britsko a Německo; platiny a zlata nejvíce skýtá Rusko, stříbra, mědi a zinku Německo, rtuti a olova Španělsko, železa, cínu, soli a uhlí Britsko, petroleje Rakousko, tuhy Rakousko, rašelinu Nizozemsko.

Průmysl. Nejprůmyslnější státy jsou Britsko a Francie; k nim druží se Německo a Rakousko-Uhersko, Švýcary, Belgie a Italie. Britsko drží první místo ve výrobě předmětů, kterými si člověk živobytí činí pohodlnějším; Francouzsko stojí v čele průmyslu, který život činí příjemnějším.

Obchodu světovému i domácímu otevřela Evropu hojnými zálivy a řekami, člověk upravil některé řeky, výtečné přístavy, četné lodstvo, průplavy, cesty, železnice, průkopy a telegrafy na souši i pod vodou do jiných zemědělů; nejvíce obchodních prostředků má Britsko, Belgie a Francouzsko. Z držav zámořských Evropané do vážejí sobě bavlnu, cukr třtinový, kávu, tabák, barevné dříví, čaj, rýži, zlato, kožešiny a j. předměty a rozvážejí po světě výrobky průmyslné; Britsko provozuje třetinu obchodu evropského, po něm řadí se Francie, Německo, Rusko, Rakousko-Uhersko, Nizozemsko, Belgie a Italie.

Amerika.

($41,800,000 \text{ km}^2$ — 124 mill. ob. — sk. 3 na 1 km^2 .)

§. 55. Ameriky poloha, rozsah a podoba.

Poloha k pozorovateli. Vztáhněte obě ruce tak, aby jedna ukazovala na nejjazazší sever, druhá na jih A. Změřte nejkratší přímku z Prahy do A. a přeneste délku její na mapu Evropy!

Okolí. Které oceány jsou při A. a kde jejich rozhraní? Kde který zemědil jest A. nejbližší? Změřte nejkratší a největší vzdálenost mezi světem starým a A. a nejkratší i nejdelší přímku mezi východním břehem asijským a západním americkým! Kolik dní jede parník z Hamburka do Nového Yorka, urazi-li denně 380 km ?

Poloha mathematická. Určete zeměpisnou polohu Ameriky! Která rovnoběžka příslí A.? Kde byly by v A. podle své z. š. Sicilie, Peking, Chiva, Tiflis, Cařhrad, Neapol, Madrid, Petrohrad, Kairo, město Kapské? Jmenujte některá místa evropská i americká též z. š. Jakou polohu má A. k 80° z. d. gr.? Načrtňte poledník ten, pokud běží Amerikou, a hlavní osu A. šetříce vzájemné jejich polohy!

Rozsah. Amerika jest ze všech zemědilů nejdelší a velikostí hned po Asii. Přirovnejte délky všech zemědilů! Jak dlouho šel by člověk od nejsevernějšího do nejjižnějšího cípu A., kdyby denně urazil 50 km ? Jaký kus rovníku zabrala by ta čára? Ukažte tu část A., kde bílý den trvá přes 24 hodiny? Kolik hodin trvá nejdelší bílý den v severním Grónsku a kolik u mysu Barrowova? Jak dlouho jde Amerikou slunce od místa nejzápadnějšího k nejvýchodnějšímu? Kolik hodin mají na mysu Prince Waleského, když na mysu Sv. Rocha mají poledne? Vykrojte z Ameriky kus rovný Rakousko-Uhersku!

Podoba. Amerika záleží ze dvou velikých kusů podoby pravoúhlých trojstranů, jež souvisí šíjí Panamskou 60 km širokou. Vykreslete ty trojhrany a všimněte si při tom, o kolik stupňů mys Barrowův leží severněji než východní cíp labradorský a severní cíp J. A. než mys sv. Rocha. Které ostrovy patří k A.? Jděte po břehu americkém jmenujíce všechny půlostrovy! Který z obou břehů, východní či západní, jest členitější a tudíž přístupnější? Severní Amerika jest daleko členitější než Jižní, ale z velečetných svých členů na studeném severu nemá žádné výhody. Přirovnej po této stránce A. k Evropě! Přirovnej Střední A. k částem Asie i Afriky též z. š. a ře, který jest různé jich členitosti následek pro jejich podnebí a živnosti. Přirovnej tolikéž J. A. k Africe, pokud obě jsou na j. od rovníku!

§. 56. Povrch a vodstvo.

Amerika vyniká nad všechny ostatní zemědily jednoduchostí povrchu. Vysočina a nížina zabírají téměř stejně veliký prostor; vysočiny pnou se při západním a východním břehu pevniny, ponejvíce směrem poledníkovým, a mezi nimi prohýbá se nížina

od nejzazšího severu až k nejzazšímu jihu, jen že ve středu svém zatopena jest mořem (zálivem Mexickým a mořem Karibským). Předlouhá tato nížina skládá se z pěti ohromných páneví jen nepatrnymi vypnulinami od sebe oddelených, v jejichž nejnižším místě valí rmutnou vodu obrovské veletoky, jimž v ostatních zemědilech není rovných.

Jmenujte nížiny americké a jich veletoky!

Řeky Severní a Jižní Ameriky podobají se sobě velice směrem toku a místem ústí svého, jakož i tím, že za větší vody splývají do sebe.

Přirovnejte směr a ústí Mackenzie a řeky sv. Magdaleny, Saskatchewana a Orinoka, řeky Sv. Vavřince a Maraňona, Mississippi a La Platy, Ria del Norte a Kolorada jihoamerického!

Při veškeré jednoduchosti svého povrchu Amerika vyniká přece rozmanitostí. Při záp. břehu strná veledlouhé, souvislé a těžce přístupné Kordillery od moře Beringova až k mysu Hoornskému v délce, rovnající se vzdálenosti mysu Dobré Naděje od Východního mysu asijského. Východní horská nejsou souvislá, nýbrž zvedají se patro různými vysočinami, mezi nimiž tolikéž bran vede dovnitru souše k nížinám: kamenitá pláň Labradorská, žlabovitá nížina řeky Sv. Vavřince, pásemné Alleghany, nížina Mississippeská, horstva Západní Indie, nížina Orinocká, hornatina Guyanská, nížina Maraňonská, hornatina Brasílská a nížina Lapatská. Jest tudiž Amerika proti oceánu Tichému zatarasena břehem přístavy chudým a horstvem neschůdným, ale oceánu Atlantskému a Evropě otevřena břehem členitým a nížinami.

V Severní Americe převládá nížina, v Jižní vysočina. Kordillery severoamerické jsou nižší, ale mnohem širší než jihoamerické a do nížiny přecházejí svahem pozvolným, kdežto jihoamerické do ní klesají po stupních.

V Severní Americe při oceáně Atlantském rozkládá se úrodná nížina s mnohými krátkými ale splavnými řekami, na nichž rozkvetla veliká města, v Jižní Americe hory brasílské přistupují téměř k samému moři, a řeky jejich stékají s vysočinou peřejemi a vodopády, jako řeky jihoafrické, a nejsou tudíž splavný.

V Severní Americe rozvíhají se mohutné řeky paprskovité ze dvou míst na Kordillerách, a některé z nich tekou do oceánu Tichého; v Jižní Americe rozvíhají se mohutné řeky ze dvou míst v nížině, a do oceánu Tichého spějí jen kratičké bystriny. Nalezněte ona prameniska!

S. 57. Podnebí a plodiny.

Amerika má podnebí rozmanitější než každý jiný zemědil, neboť

1. rozloha její od s. k j. jest značně větší než každého jiného zemědilstu, ano větší než Evropy a Afriky dohromady;

2. půdorys její tvoří dva trojúhelníky, jež jsou nejužším koncem obráceny k jihu; i rozkládá se největší část Severní Ameriky v pásu studeném a mírném, nejmenší v pásu horkém, kdežto Jižní Amerika největším dílem leží v pásu horkém, nejmenším v pásu mírném;

3. v šírkách těch, kde starý svět rozkládá se rozsáhlou pevninou, Amerika jest nejužší a nejvíce rozčleněna, tak že vedra tropická mírní se tam vypařováním vody mořské;

4. hlavní horstva americká mají směr poledníkový, tak že přechod z třesuté zimy severní do tropického vedra a do mísňného podnebí jižních končin jest ponenáhlý.

Rozmanitostí a bujností rostlinstva Amerika vyniká nad všechny díly světa, ani tropické Asie nevyjímají; jehličnaté stromy v údolí řeky Sv. Joachima v Kalifornii dosahují až 110 m výšky, stepi velerozsáhlé a dílem obrovskými travinami pokryté rozkládají se při jejích veletocích, neproniknutelné pralesy v oblasti amazonské. Evropanům Amerika darovala brambor, kukuřici, chinovou kůru (chinin), tabák, dřevo mahagonové a j., naproti tomu přijala od nich a skrze ně obilí, baylník, rýži, třtinu cukrovou, kávovník a j.

Z výřenou Ameriku jest chudší než rostlinstvem. Našich zvířat domácích neměla, pokud jich tam Evropané nepřevezli; moře u severních a jižních břehův oplývá obrovskými rybami a ploutvonožci.

Z nerostů jmenovati sluší: uhlí, železo a petrolej v Alleghanech, zlato a stříbro v Kordillerách, démanty v hornatině Brasilské.

Amerika Severní.

S. 58. Povrch a vodstvo.

Kordillery severoamerické rozestupují se v hornatinu západní a východní.

Západní hornatina drží se břehu a vniká i do Kalifornie; nejvyšší její hora jest sopka sv. Eliáše, snad 6000 m vysoká, nejvyšší v Severní Americe.

V ý c h o d n í hornatina stoupá nejvýše horami *Skalnými* (Rocky Mountains), jejichž přechody mají výšku 3000 m a velečetná temena přes 4000 m; nade všemi vyniká hora *Hookerova* (5000 m) na 52.º s. š.

Mezi oběma hornatinami rozpíná se planina příčnými pohořími na menší díly rozdělená.

Na j. od 31.º s. š. až ke sníženině *Tehuantepecské* vystupuje vysoká planina *Anahuacká* nebo *Mexická*, ověnčená horstvy, v nichžto z j. kraje vyniká krásný štít *Orizaba* (Citlaltepetl 5450 m).

Od Kordiller na v. až do Labradora a k pásemným Alleghanám šíří se jediná rovina, jež podél 50.º s. š. mírně se zvedajíc od tamtud skloní se k s. i k j. Severní svah sluje rovinou *Arktickou* a má množství jezer a řek, jižně prohýbá se v nížinu *Mississippkou*; od této na sv. mírně zvedá se jezerná a skalná pláň *Kanadská*, na v. pásemné *Alleghany*, pod nimiž k oceánu Atlantskému skloní se nížina *Atlantská*, na jihu spojená s nížinou Mississippkou.

Řeky. Severní Amerika nemá předělu jednotného. Ukažte předěl a) oceánu Tichého i Atlantského, b) mississippský a řek nižiny Atlantské, c) Severního Ledového moře i oceánů ostatních! Vytkněte oblasti vnitrozemské a přirovněte je k týmž oblastem zemědilů jiných! Jmenujte řeky severoamerické dle oumoru vytýkajice při každé: pramenisko, směr toku, povahu krajiny, druh ústí a větší pobočky! Odřízněte od Mississippi část rovnou Vltavě! Přirovněte přímo délku největší řeky severoamerické, evropské, asijské i africké!

Jezera na planině v Kordillerách mají vodu slanou, jako *Veliké jezero Solné*, všechna jiná jsou říčná a tudíž sladkovodá; nejvíce rozlévá se jich na nížině Arktické v širém okolí zálivu Hudsonova, rozsálostí vynikají jezera kanadská.

Jezera kanadská jsou: *Hořejší*, *Michiganské*, *Huronské*, *Erijské* a *Ontarijské*. Hořejší jest největší (sk. 84.000 km²) a nejvyšší, Ontarijské nejmenší (sk. 20.000 km²) a nejnižší; spojena jsou mezi sebou řekou, jež mezi Erijským a Ontarijským se skalý 50 m vysoké vrhá se proslaveným vodopádem *Niagarským* a sluje posléze řekou Sv. Vavřince. Jezero Erijské slučují dva příplavy s oceánem Atlantským.

Povrch všech jezer kanadských = 251.700 km², oblast rýnská 180.400 km², Ladožské jezero = 18.100 km². Vyměřte délku klikaté čáry od nejzápadnějšího cípu jezera Hořejšího až k nejvýchodnějšímu kraji ontarijskému a přirovněte ji ku přímce od ústí Visly k mysu Matapanskému!

§. 59. Podnebí a plodiny.

V kterých pásech teplotných jest Amerika Severní? Mají-li Kordillery takový vliv na teplotu, jako Alpy nebo HIMALAJA? Jaký vliv mají Kordillery na dešť z oceánu Tichého?

Severní Amerika jest proti Evropě, pokud mají touž z. š., studenější, neboť 1. všechno vnitro její pronikají větry severní; 2. k břehům všem kromě západního přitéká voda studená, jež na s. a sz. přeplňena jest ledovou tříští i v létě a podél břehu východního proudí až ku 30.º s. š., tedy ještě 5° za nejjižnější Evropu; 3. ledové hory, jež ulamují se na západním pomoří gronském, doplují často až do šírky průlivu Gibraltarského; 4. západní pomoří ovšem oteplováno jest proudem Černým, ale jeho blahodárné účinky zůstávají omezeny na krajiny pobřežní nemohouce do vnitra pro nebetyčné Kordillery, kdežto do Evropy volně zalétají teplé od proudu golfského.

Nejjižnější část Severní Ameriky má podnebí tropické.

Vláhy Severní Amerika má všudy dostatek, vyjímajíc obě strany hor Skalných, kam deště nemohou od oceánu Tichého pro vysoké hory, od zálivu Mexického pro přílišnou vzdálenost; i provází hory Skalné po obou bočích široký pruh chudé stepi a nedaleko zálivu Kalifornijského i poušť M o h a v s k á.

Severní část roviny Arktické pokrývají pro velikou zimu tundry a mech, střední pruh pravého poříčí mississippského prairie obrovských travin, všechn ostatek dílem hluboké lesy, v nichž na s. převládají stromy jehličnaté, na j. rozličná drahocenná dřeva, dílem pole bujně úrodnosti, jež ve studenějším pásu mírném, plodí nesmírné množství obilí, zvláště pšenice, v teplejším mírném a tropickém cukrovou třtinu, bavlník, kávu, rýži a j.

Zvířata. Kromě našich zvířat domácích žijí v Severní Americe na s. zvířata kožešinná a tur pižmový, na prairie divoký bůvol, v Skalných horách medvěd, v tropických zemích jaguar, puma a šakal, alligator, obrovští hadové a hmyz jedovatý, nesmírné množství obtížných moskit, ježto zvláště při vodách (i na severu) se zdržují, rozmanité opice a pestří ptáci, zvláště papoušek, volavka, plameňák a j.

§. 60. Mnohoostroví Arktické.

Rozkládá se z neznámých končin na s. až k samému břehu pevninskému a záleží z velkého počtu ostrovů nám neznámých a téměř neobydlených, ježto buď sněhem jsou pokryty, bud

chudými tundrami se zelenají, avšak četné průlivy tamější skoro po celý rok zůstávají zamrzlými.

Domorodí obyvatelé, *Eskimové*, živí se hlavně lovem tuleňů, velryb, sobů, bílých zajíců a j. a prodávají Evropanům tuk i špek. Důležitější ostrov: *Grönland*, země *Baffinova*, země *Grantova* a souostroví *Parryovo*.

Grönland (2·2 mill. km^2 — 10 t. obyv.), od evropského Islandu oddělený průlivem Dánským, v nejužším místě jen 350 km širokým, jest největší ostrov americký a všechno povrchu zemského. Nitro jeho šíří se jedinou sněhovou a ledovou pouští, tak že Eskimové bydlí jen na břehu, zvláště na západním, a to velmi řidce. Západní pomoří, oteplované slabým výběžkem proudu golfského, osadili *Dánové*; osady tamní, největší *Godhåab*, zřídila náboženská společnost moravských bratří (Herrnhut), jižto mezi Eskimy šíří křesťanství.

§. 61. Britská Severní Amerika.

(8·4 mill. km^2 — 5 $\frac{1}{4}$ mill. ob. — 1 na $2km^2$.)

Zahrnuje vyjímaje Aljašku všechnu část pevniny severoamerické na j. až ke 49.⁰ s. š., k jezerům kanadským a k řece Sv. Jana; z ostrovů náleží k ní: na v. Nový Fundland, Cape Breton, Prince Edward a Antikosti, na s. Southampton a j., na z. země Vancouverova a souostroví Králové Charlotty.

Přirovnejte a) nejdelší přímku britské S. Ameriky a Evropy; b) rozsah Britska evropského a britské S. Ameriky; c) počet obyvatelstva týchž dvou zemí!

Britské S. Ameriky dotýkají se *tří* oceánů, v kteréžto příčině jest jedinou zemí na světě. Změřte délku a šířku zálivu Hudsonova a přirovnejte ji k týmž rozměrům moře Černého!

Povrch. Britská S. Amerika kromě malé části západní rozkládá se rovnou nížinou *Arktickou*, jež má svah severní a jest jediné bludiště jezer a řek. Na z. zvedá se část vysočiny *Kordillerské* dvěma velevysokými pásmi; východnější z nich, asi 2200 km dlouhé, jest severní díl hor *Skalných* s největší horou *Hookerovou* (5000 m?), západnější drží se břehu a v jižní polovině své služe *Kaskadami*, protože řeka Kolumbie (ve Spojených státech) pospíchá skrze ně po stupních k moři. Mezi oběma pásmi rozpjata jest planina prorvaná hlubokými řečišti.

Řeky a jezera. Do S. Ledového moře spěje veliký počet řek, největší *Mackenzie*. Počavši se na nejdůležitějším přechodu Skalných hor služe *Athabaska*; něco níže tvoří jezero

A thabasku, z něhož jako řeka Otročí vytéká, pak naplňuje Veliké Otročí jezero a posléze jako Mackenzie přibírá mohutný přítok z jezera Velikého Medvědího; sleva pospíchají do ní mnohé značné přítoky z hor Skalních. Žádná jiná řeka světa nemá ve svém poříčí tolik jezer.

Změřte přímou délku a vývoj její a přirovnejte k Labi!

Do oceánu Atlantského: Z hor Skalních dvěma zřídelnými řekami přichází *Saskatchewan* a vlévá se do jezera *Winipežského*, jež samo řekou *Severnem* vytéká do zálivu Hudsonova; do zálivu Sv. Vavřince vlévá se veleřeka *Svat. Vavřince*, výtok pěti jezer kanadských.

Jinoujte všechna dotčená jezera britské Sev. Ameriky!

Podnebí a plodiny. Kromě západního pomoří, kamž přiléhá rámě teplého proudu Černého, všechna britská S. Amerika náleží k nejstudenějším krajům světa, otevřena jsouc do kořánu větrům studeným a ochlazována k tomu studenými moři; má tudíž rostlinstvo podobné sibiřskému: na širém severním pomoří tundry, ježto však jižněji zahájí nežli v Sibiři, zaujmajíce zvláště také severní třetinu Labradoru; v ostatní části hluboké lesy, jen v nejjazazším j. a na západním pomoří živná pole a v jz. cípu prairie. Zvířenu zastupuje nejvíce zvěř kožešinná a hojnost rozmanitých ryb, nerosty zvláště zlato a uhlí.

Obyvatelé domorodí jsou Eskimové v nejjazazším severu a Indiáni v zemích nad zálivem Hudsonovým; přistěhovali se Francouzové do Kanady, kde tvoří 30%, obyvatelův, a Britové. Eskimové labradorští a Evropané jsou křesťané, Indiáni pohané, jižto věří v neviditelného ducha »Manitu.«

Britská Severní Amerika dělí se na državu Kanadskou a ostrov Nový Fundland.

K državě Kanadské patří:

1. *Kanada* v užším smyslu, jež dělí se na Kanadu Hořejší, jinak Ontario, a na Kanadu Dolejší, jinak Quebec. Kanada Hořejší zabírá severní pojezeří kanadské až k Ottawě; hl.městem jest Toronto, ale Ottawa sídlem vlády a guvernéra veškerého panství. Kanada Dolejší má obyvatelstvo převahou francouzské: hl. m. Quebec, nejdůležitější pevnost a skladiště surovin veškeré britské S. Ameriky; větší jest *Montreal*, nejdůležitější město obchodní, nebot leží na křižovatce cest po řece Sv. Vavřince a z jezer kanadských do řeky Hudsona.

2. *Nový Brunšvik*, na j. od širého ústí řeky Sv. Vavřince.

3. *Nové Skotsko* (Akadie), půrostrov při N. Brunšviku, bohatý

kamenným uhlím, s ostrovem »Cape Betone«; Halifax, výtečný přístav válečný i obchodní, jenž nikdy nezamrzá a může pojatí všechno loďstvo britské.

4. *Ostrovy Prince Edwarda*, mají obyvatelstvo ponejvíce francouzské.

5. *Země nad zdivem Hudsonovým*; Angličané mají tam po různou vystaveny tvrze, z nichž rozcházejí se trapperové, dílem aby sami lovci zvěři kožešinné se oddávali, dílem aby Indiány získali pro obchod s Angličany, jižto vyměňují od nich kožešiny za střelivo a jiné potřeby. Hlavní tvrz a spolu důležitý přístav jest York při zálivu Hudsonově, kamž každého roku v září přijíždí anglický koráb s potřebami pro trappery a Indiány a vrací se do Londýna s těžkým nákladem kožešin. Labrador jest větším dílem neobydlen; jen na východním pomoří bydlí Eskimové, mezi nimiž Herrnhuté šíří křesťanství a život usedlý.

6. *Manitoba*, při jižním cípu jezera Winipežského, území malé, avšak velice úrodné, jmenovitě pšenici.

7. *Britská Kolumbie*, záleží z pomoří Tichého oceánu nad řekou Fraserovou a z ostrovů Králové Charlotty i země Vancouverovy. Vyniká velikým bohatstvím nerostů (zlata, železa a mědi) a nevybranými ložisky uhlennými; jiná důležitost její jest, že zjednává Britům v těch stranách přístup k Tichému oceánu. Hlavní město Victoria na Vancouverově ostrově.

Nový Fundland, nejstarší anglická država americká (od r. 1713); na jespu novofundlandském naloví se ročně úžasné množství tresek, za kterýmž účelem schází se tam každoročně množství lodí anglických, amerických a francouzských.

Ostrůvky *Sv. Petra* (St. Pierre) a *Miquelon* při jižním břehu novofundlandském patří Francouzům, *Bermudy*, nejsevernější souostroví koralové, Angličanům.

S. 62. Spojené státy severoamerické nebo Unie.

(nad 9 mill. km² — 63 mill. ob. — 7 na 1 km².)

Hlavní území Spojených států rozkládá se od britské S. Ameriky na j. až za poušť Mohavskou a k Riu Grande del Norte; kromě toho patří k Unii Aljaška.

Kde by v Unii podle z. š. ležela Videň a Kotor? Které díly Asie i Afriky padají do z. š. Spojených státův? Změřte nejdelenší přímky a) od hranic novobrunšwických na jz. k oceánu Tichému; b) od ústí Ria Grande del Norte ku pomezí Manitoby a přirovnejte je k evropským!

Povrch Spojené státy na z. a na v. pnou se vysočinami, dovnitř a k oceánu Atlantskému klesají nižinami. Na východě

stojí pásemné *Alleghany* jinak *Appalache*, od 34.º s. š. až k záливu Sv. Vavřince, jež nejvyšším štítem mají Black Dom (nad 2000 m); různé jich části slují různými jmény, jako hory Modré, Bílé a j.

Západní třetinu Spojených států vyplňují ústřední *Kordillery*, nejšířší a nejmohutnější v S. Americe; rozestupují se ve tři pásmá, z nichž dvě, úplně rovnoběžná, drží se břehu, třetí postupuje vnitrozemím.

Přímořská pásmá. Ze samého moře vyvstává nízké pohoří Pobřežné, jež k v. svažuje se v úzkou, ale dlouhou rovinu; nad ní vysoko strmí druhé pásmo, jež v severní polovině sluje Kaskady, v jižní pohoří Sněžné (sierra Nevada) a jest plno úchvatných krás, zvláště vodopádů, z nichž nejznámější tvoří Yosemite, pravý přítok řeky Sv. Joachima, vrhajíc se po třech stupních do hloubky 800 m.

Vnitrozemské pásmo jest jižní polovina hor Skalných, širší od poloviny severní a velice neschůdná, neboť přechody její sahají do 3000 m; přechodem Evansovým (skoro 2600 m), právě střed Kordiller, jde železnice pacifická. Nejvyšším vrcholem je štít Býlý (Blanka Peak 4400 m).

Na 45.º s. š. rozkládá se čarokrásná hornatina park Národní nebo Yellowstonský, proslulý úchvatnou velebností svých hor a množstvím geysirů, z nichž Obřině (Giantess) vytyskuje až 90 m vysoko.

Mezi pásmem vnitrozemským a druhým pobřežním rozpíná se dlouhá planina, rozdelená přičními rozsochami na několik dílů; jeden z nich jest poušť Mohavská, v níž prohýbá se údolí smrti (—100 m).

Hory Skalné, ač honosí se větším počtem vrcholů nad 4000 m než Alpy, neposkytují přece pohledu tak velebného jako tyto, neboť stojí jednak na vyvýšenině 1500 m vysoké, nad níž i nejvyšší hory jen asi 3000 m vyčnívají, jednak z nedostatku vláhy prosty jsou věčného sněhu a ledovců; nieméně vynikají velikolepou divokostí, jižto zvyšují kaňony, t. j. hluboká řečiště, jež vyrýly sobě všechny bystriny i veliké řeky do horských svahů; nejdivočejší a nejdelší úžlabí, kaňon Veliký, má Kolorado.

Nížiny. K východu svažují se Kordillery tálou planinou do nížiny Mississippské, jež přiléhá k samým Alleghanám, u jejichž jižní paty splývá s pobřežní nížinou Atlantskou.

Načrtněte cestu podél 37.º s. š.!

Řeky. Do oceánu Tichého: *Kolumbie*, zlatonosný *Sakra-*

mento s pobočkou *S. v. Joachima* a *Kolorado*, jenž pramení se na nejvyšších hřbetech hor Skalných, teče Velikým kaňonem, jehož strmé stěny jsou až 1500 m vysoké, a posléze pouští Mohavskou do zálivu Kalifornijského.

Dle oceánu Atlantského:

1. Pomezní řeka *Svat. Vavřince*.

2. Množství řek *pobřežních*, ježto všechny vyvěrají v Alleghanách a majíce hluboký tok a široké ústí přístupný jsou i největším loděm námořským; i vznikla při nich nejbohatší a nejlidnatější města Spojených státův. Nejdůležitější jest *Hudson*, jenž prorývá Alleghany tvoří spojení mezi oceánem Atlantským a lidnatými krajinami při jezerech kanadských.

3. *Mississippi* vytéká z jezérek na z. od jez. Hořejšího, teče nejnižším místem širé roviny a vniká do moře deltovým ústím, jež mnohým nánosem stále roste; paroplavbě skytá 3130 km cesty. Z hor Skalných i z Alleghan sbírá veliký počet mohutných poboček, mezi nimi s prava: *Missouri* (4540 km) s *Yellowstone* příchozím z parku Národního a *Arkansas*, s leva *Ohio* s *Tennessee*; *Ohio* má více vody než *Missouri* (proč?). *Mississippi* jest nejmohutnější řeka severoamerická, sauna o sobě jen 4200 km dlouhá, ale tok missoursko-mississippský nejdelší světa, 6600 km; poříčí její = 3,300.000 km².

4. *Rio Grande del Norte*, řeka pomezní proti Mexiku.

Jezera. 1. Na planině kordillerské rozlévá se mnoho jezer slané vody, z nichž nejrozsahlější jest *Velké Solné*; 2. jez. *kanadská*, o něž Spojené státy dělí se s Amerikou britskou (str. 122).

Podnebí a plodiny. Ve kterém pásu teplotném jsou Spojené státy? Jaký vliv mají Kordillery na západní větry i deště a na teplotu? Jaké proudy mořské přitékají ke břehům a které jsou toho následky?

Pomoří západní jest daleko teplejší než východní, protože k tomuto přichází studený proud labradorský, k onomu teplý Černý; pomoří zátoky Mexické má teplotu tropickou, a poněvadž jest bahnit, obyvatelé, chtějíce ujít nebezpečí žluté zimnice, prehají za parných dnů letních do měst severnějších.

Vnitro, zvedajíc se v západní třetině do patra velehorského a přístupno jsouc ostatně studeným větrům severním, chladnější jest nežli vnitro Evropy a Afriky též z. š.

Do západní poloviny Spojených států vanou větry západní, jež vláhu přinášejí pomoří, ale planinu kordillerskou a široký pruh země na východě pod Skalnými horami nechávají bez deště; všechna ostatní země náležitě jest ovlažována prškami přicháze-

jícími od zálivu Mexického a širého oceánu Atlantského. Rozznávají se tudiž v Unii krajiny následující: *a)* Západní svah Kordiller pohrežných, hojně svaňovaný, teplý, na obilí, révu i ovoce úrodný a proslulý obrovskými stromy, jmenovitě v údolí Sv. Joachima; *b)* planina kordillerská, na s. stepnatá, na j. pustá; *c)* lesnaté hory Skalné; *d)* pod východním svahem hor Skalných rovina bezlesá, dílem pustá, jež na v. znenáhla přechází *e)* v travnaté prarie a savany, kdež Indiáni bůvoly loví; *f)* od 77.º z. d. f. až k oceánu Atlantskému půda se vzdělává, tím usilovněji, čím blíže k oceánu. Vzdělanou tuto zemi 37.º s. š. dělí na dvě části: v severní hospodáři sejí po výtee obilí, v jižní pěstují bavlnu, tabák, rýži, indigo a cukrovou třtinu pomocí nešísných dělníků, hlavně černochův.

Nerosty jest bohatá zvláště hornatina Alleghanská a krajina od ní na západě; tam dobývá se veliké množství uhlí, železa a petroleje, u jezera Hořejšího jsou bohatá ložiska mědi, v Kordillerách neobyčejná hojnost drahých kovů, stříbra více než zlata, měd, rtuť a sůl; úhrnem vytěží se nerostů ročně asi za 700 mill. zlatých.

Obyvatelstvo Spojených státův jest původní a přistěhovalé.

Původní jsou *Indiáni* pleti rudé, celkem asi 200 tisíc. Skoro všichni bydlí na z. od nížiny Mississippské; asi polovina jich přijalo život evropský, ostatní jsou lovci.

Z přistěhovalců nejčetnější jsou: Angličané, jichž potomci slují *Yankeeové*, Němci, *Irové*, Skandinavci, Francouzové, Čechové (nad 300 t.) a Číňané. Barvení, celkem 7,600,000, tvoří v jižních státech nad 50% obyvatelstva. Obevací řeč jest anglická.

Náboženství Spojené státy mají velerůzné. Indiáni s polovinou jsou *pohané*, druzí z nich a té měří všecko ostatní obyvatelstvo *křesťané* přerozličných věr, nejčetnější methodisté a baptisté; katolíků jest asi 9 mill.

Občanu Spojených států peníze jsou duši veškeré činnosti, nad peníze však mu jde svoboda; proto jest velikolepě štědrým pro účely vzdělávací a pomáhá rád každému přes svoje přísluvi »pomoz sobě sám!« Noviny jsou mu vezdejším chlébem, a »vezdy vpřed« pravidlem života.

Spojené státy, ač teprve koncem předešlého století samostatnosti nabily, s Evropou již ve všem všudy soutěží a ve mnohých věcech, především u vynálezavosti ji překonávají. V průmyslu kvete na prvním místě strojníctví a výroba bavlněných látek; pro obchod pořídili sobě a pořizují rozsáhlou síť prů-

plavů, hlavně mezi kanadskými jezery a Atlantským oceánem, železnic a telegrafův; nejdelší železnice pojí Nový York, Buffalo a Chicago s městem San Francisco a sluje dráha pacifická (tichomořská); kabely položeny jsou od jv. cípu Nového Fundlandu k jz. konci irskému, z Nového Skotska do francouzského Bresta a z Floridy podél Západní Indie jednak do Panamy, jednak do Ria de Janeiro a Buenos Aires v Jižní Americe.

Zřízení státní a důležitá města. Spojené státy záleží ze 44 státův, 1 okresu a 5 territorií, t. j. území málo zalidněných. Obyvatelé každého státu mají k řízení svých vlastních záležitostí sném a k vyřizování věcí všem státům společných volí poslance do snemu říšského a po dvou senátorech do senátu. Sném a senát dohromady tvoří kongress, jenž má moc zákonomádřnou; moc výkonnou drží president, volený na 4 léta ode všech občanův.

Státy nejdůležitější prostírají se na v. a jv. od jezera Erijského a Ontarijského až k oceánu Atlantskému; břeh příhodný obchodu, splavné řeky: Hudson, Delaware, Potomak a j., bohatá ložiska uhlí a železa, mocný příklad sousední Evropy a nevyrovnaná podnikavost obyvatelstva učinily toto území nejprůmyslnějším a nejlidnatějším ve Spojených státech.

Boston (500 t.) má nejlepší ústavy vzdělávací, jest sídlem umění, druhé přístavní město Spojených státův a kolébka jejich samostatnosti, rodiště Franklínovo. **Nový York** (15 mill. ob.), přední město ve státě téhož jména, největší v Americe a po Londýně nejdůležitější tržiště světa, hlavní cíl vystěhovalek; leží v místě světovému obchodu jako schválně pořízeném: při nejživějším oceánu, chráněno jsouc protějším ostrovem Dlouhým (Longs-Islandem), a v ústí řeky Hudsona, po níž jde pohodlná cesta dovnitru země; s protilehlým Brooklynom (800 t.) na ostrově Dlouhém, sloučen jest velikolepým mostem. Na jz. nad hlubokým Delawarem **Philadelphia** (nad 1 mill. ob.), přední město státu **Pennsylvaniae**, jenž náleží k nejpřijemnějším a nejúrodnějším krajinám světa, má velmi pokročilé hospodářství a přebohaté doly železné, uhelné a petrolejové; Philadelphia jest hlavní vývoziště petroleje a největší průmyslné město ve Spojených státech. Na jz. při zátoce Chesapeacké **Baltimore** (440 t.), sídlo arcibiskupa katolického, jediného ve Spojených státech, největší tržiště na tabák a na mouku; vede zvláště čílý obchod s Bremami. Jz. **Washington** (200 t.) nad Potomakem, hlavní město státu **Kolumbijského** a veškeré Unie, sídlo vlády, senátu i snemu; senát i poslanci zasedají v nádherném Kapitolu, největší budově Spojených států, president bydlí v Bílém domě. Jméno má město po Washingtonovi, zakladateli samostatnosti a prvním presidentovi Spojených států; na památku zřídili mu pomník 190 m vysoký. Při jezeře Erijském u Niagary **Buffalo**, veliké sklady obilní, čílý obchod s Kanadou, s níž spojeno jest přes Niagaru mostem 1100 m dlouhým;

na jz. Cleveland, hlavní přístav jezera Eriejského. Při jezeře Michiganském *Chicago* (nad 4'1 mill. obyv.), druhé největší město Unie, nejhlučnější tržiště na potraviny, zvláště obili a mouku, jež po veškerém světě rozváží; námořské lodi mohou přímo do města, kdež sbíhá se také přes 40 železnic; ústřední sídlo českých přistěhovalců, jichž tu žije kolem 60 t.; na s. při též jezeře Milwaukee, čílý obchod. Nad Ohiem: *Pittsburg*, střed nepřebraných dolů uhlímých, četné železárnny a raffinerie petrolejové; jz. *Cincinnati* (340 t.), středisko průmyslu a obchodu vniterního, jmenovitě s dobytkem a masem vepřovým; jz. *Louisville*, důležitý obchod, zvláště tabákem; *St. Louis* (500 t.), pod soutokem Mississippi s Missourim, na křižovatce nejdůležitějších cest (od s. k. j. a od v. k. z.), ústřední tržiště, jež nabývá tím větší důležitosti, čím více zalidňuje se rovina mississippská; železny most přes Mississippi patří k nejvelkolepějším stavbám; nad ústím mississippským *Nový Orleans* (240 t.), hlavní přístav zálivu Mexického, od jehož přílivu chrání ho hráze 258 km dlouhá; největší tržiště na bavlnu, čílý obchod s tabákem, cukrem a jinými potravinami; pro žlutou zimnici N. Orleans nevzrůstá tou měrou jako jiná města Spojených států.

Při oceánu Tichém k veliké důležitosti povznesl se stát *Kalifornijský*, neboť má výtečné podnebí, přebohatá ložiska zlata, jež přivábilo velečetné kolonisty různých národů, půdu neobyčejně plodnou a v pralesích nejmohutnější konifery světa, zejména obrovské wellingtonie (nad 100 m). Nad ústím řeky Sakramento *San Francisco* (300 t. — mnoho Irův a Číňanův), u překrásného zálivu Zlaté Brány, vývoz zlata a plodin polních; na moře podiváná krásy bájené.

Široširá končina ostatní na v. až k řece Mississippi jest dosud velice málo zalidněna, zvláště nad horním Missourim a po obou stranách hor Skalných. Při Velikém Solném jezeře *Salt Lake City* nebo *Nový Jerusalem*, založený od Mormonův, podivinské sekty náboženské.

Na Aljašce pro podnebí příliš studené nikde nelze pěstovati obilí, tak že obyvatelé, divoci Indiáni a někteří Rusové, žíví se lovem zvěři kožešinné a tuleňův. Nejdůležitější osadou jest *Nový Archangel* na ostrově Sitce, s obyvatelstvem ruským.

§. 63. Republika Mexická.

(1,950.000 km² — 12 mill. ob. — 6 na 1 km².)

Povrch Mexiko vyplňují *Kordillery*. Do půlostrovu Kalifornijského vniká ze Spojených států pásmo *Přímořské* a přestává v něm; ostatní Mexiko stoupá až ke sníženině *Tehuan-tepecké* planinou *Anahuackou* (2200 m střední výšky), obstoupenou okrajními horstvy, jež k z., k v. a k j. po stupních se sklánějí. Jižní okraj pne se nejvíše, zvláště sopkami *Orizabou* (5450 m)

a Popokatepetlem (5400 m). Za sníženinou Tehuantepeckou Kordillery rostou zase do výšky a vnikají také na půlostrov Yukatanský, jehož nitro jest mísňá planina. Záliv Mexický provází nízké močálovité pobřeží, jehož výparы bělochům přibíjí žlutou zimnici.

Řeky. Planina Anahuacká jest chudovodá a v severní polovině má, jako všechny země, ze kterých voda nemůže náležitě odtékati, solné kaluže (přirovněj v té věci Vysokou Asii!); nejmohutnější řeka mexická, Rio Grande del Norte, teče na hranicích Spojených státův.

Podnebí a plodiny. Nejvyšší hory kryje sníh a led; planina těší se věčnému jaru, ale majíc deště jen tropické jest na větším díle stepí. Pomoří a údolí, majíce nadbytek vláhy a tropická vedra, plodí tropické rostliny, zvláště kávovník, strom čokoládový, jenž roste ve stínu širokolistého banánu, stromy mahagonové, campécheské, cedrové a j.; ve zvířeně vyniká zvláště kaiman, velcí hadi a množství opic, pestrého ptactva i nesnestelných moskit; na planině dobývá se mnoho stříbra, jež jest hlavním bohatstvím země.

Výhody, které by Mexiko mohlo mít z polohy své při dvou nejdůležitějších oceánech, ruší dílem nezdravé pobřeží a nedostatek dobrých přístavů, nejvíce však nepokoje domácí a lenost obyvatelstva. Obchod zahraničný jest v rukou Evropanů v Mexiku usedlých.

Obyvatelů jest asi polovina původu indiánského, třetina mesticův a skoro 2 mill. kreolů španělských, jižto vládnou; černoši nepatrným počtem žijí v některých městech přímořských. Všichni mluví španělsky a náboženství jsou katolického.

Dalekotěžší města všechna jsou na planině: *Mexico* (330 t.), hlavní město v jezerné kotlině pod Popokatepetlem, universita, železnici spojeno s Novým Yorkem; sz. *Queretaro*, v němž císař Maximilián r. 1867 zastřelen; sz. *Guanajuato* a *San Luis Potosi*, doly dražých kovů; jz. *Guadalajara*, nejdůležitější obchodní město po Mexiku; mezi oběma nejvyššími horami mexickými *Puebla*, z nejkrásnějších měst; sv. při moři *Vera Cruz*, první přístav mexický, železnici spojen s hlavním městem; na z. břehu přístav *Tehuantepec*, v jehož okolí chová se červec; na půrostrově Yukatanském *Campêche*, vývoziště dřeva »kampeckého«.

Střední Amerika.

Střední Amerika záleží z části pevninské od Mexika až k Panamě a ze Západní Indie.

§. 64. Část pevninská.

Pevninskou část Střední Ameriky vyplňují téměř až k samému moři sopečné *Kordillery* s nejvyšší horou Fuegem (sk. 4300 m); atlantské pomoří jest bažinatá a nezdravá nížina, tak že skoro všechn život soustřeďuje se na březích oceánu Tichého.

Střední Ameriku příčné úvaly, jež jdou téměř od moře k moři, rozdělují na několik malých planin; i vyskytla se často myšlenka zřídit tam průplav mezi occánem Atlantským a Tichým, k čemuž zvláště příhodnými místy jsou šíje Panamská aneb údolí řeky S. v. Jana s jezerem Nikaraguským; šíje Panamská skutečně se prokopává.

Deštův i řek všechny ty země mají hojnou a úrodu až báječnou; zvláště pak daří se kaktus nopálový, mahagonové stromy a palmy, kávovník, indigo a vanilká; obyvatelstvo však pro stálé domácí sváry netěší z přirozeného bohatstva měrou dostatečnou. Nejdůležitější přístav jest Punta Arenas u Tichého oceánu.

Domorodci jsou s polovici usedlí Indiáni, valná část městiců v a malý počet bílých, tito hlavně v Kostarice; mluví jazykem španělským a náboženství vyznávají katolické.

V pevninské Střední Americe jest patero republik: *Guatemala* se stejnojmenným městem hlavním, *Honduras*, *San Salvador*, nejmenší ale nejlépe vzdělaná, *Nikaragua* a *Kostarika*, jež má přístup k oběma oceánům, a britská osada *Honduras* s přístavem Belizem, z něhož Angličané vyvážejí vzácné dříví.

§. 65. Západní Indie.

Jmenujte jednotlivá souostrovi a důležitější jejich ostrovy!

Západní Indie leží všechna v oceánu Atlantském; na v. má šíré moře, na z. otočena jest průlivem Floridským, zálivem Mexickým, průlivem Yukatanským a mořem Karibským.

Bahamy jsou nízké, ostatní ostrovy pnou se středohorami, jediný Haiti velehorami.

Západní Indie, majíc dostatek vláhy a tropického tepla, vyniká plodností; zvláště daří se káva, nejvíce na Haiti, tabák, cukrová třtina a bavlník, jež obyvatelé pěstují v plantážích a žeň prodávají Evropanům.

Obyvatelstvo původní, Indiany, vyhubili Španělé a zavedli na místo nich černochy, jižto s mulaty a jinými mísenci za našich dnů tvoří tam $\frac{2}{3}$ všeho obyvatelstva; zbytek jsou Evropané, něco kreolův a na Kubě značný počet dělníkův indických.

O Západní Indii rozdělili se Evropané, pouze na Haiti jsou státy samostatné.

Španělkum patří: Kuba (120 t. km² — 16 mill. ob.) a Puerto riko, oba velebohaté cukrovou třtinou, kávou a tabákem, zvláště Kuba, jež sluje perlou antillskou: *Havana* (200 t.), město hlavní a nejdůležitější v Západní Indii, přístav obchodu světového.

Britum: Bahamy, ostrovy korálové, oplývající bujnou vegetací; velkoantillská Jamaika, hl. m. Kingston, mnoho drobných Antillí, nejúrodnější Barbados, největší Trinidad.

Francouzum: dvojostroví Guadeloupeské a Martinique.

Hollandanum: 7 ostrovů maloantillských, největší Curaçao, u břehu venezuelského.

Dánium: několik drobných Antillí, jmenovitě bohatý ostrov S v. Kříž (St. Croix) a S v. Tomáše.

Haiti, ostrov úrodný ale velice zanedbaný, ovládán jest černošky, dílem pohanskými, jižto Evropanův u sebe neradi vidí. Vyhýbá se káva a stavební dříví. Na Haiti jsou dvě republiky: Haitská, úzké pomoří západní, jehož obyvatelé mluví francouzsky, hl. město Port au Prince, a San Domingo, ostatek ostrova, hl. m. San Domingo, nejstarší americké město původu evropského.

Jižní Amerika.

§. 66. Povrch a vodstvo.

Jižní Amerika jest nám daleko méně známá než Severní; pne se třemi vysočinami: velehorskými Kordillerami neb Andami a středohorskými hornatinami Guyanskou a Brasilskou, jež od sebe odděleny jsou třemi nižinami: Orinokou, Marañonskou a Lapatskou.

Mézi kterými vysočinami která z těch nižin se rozkládá?

Kordillery jihoamerické provázejí všechno západní pohoří a k Tichému oceánu svažují se srázněji než do vnitrozemí. Na jihu začínají se pásmem jednolitým a postupují tak až k velehoře *Akonkagué* (nad 6800 m), za níž rozestupují se v pásmá dvě, jež obklopují velevysoké planiny *Potoskou* a *Titikackou*, vroubené četnými horami nad 5000 m výšky, mezi nimiž Sorata (6550 m); v těch místech Andy jsou nejširší a nejmohutnější. Za planinou Titikackou Kordillery rozdělí se v několik rovnoběžných pásem, mezi nimiž tekou mocné pobočky maraňonské, blíže rovníku však slejí se všechny v jediné širokohřbeté pásmu, na němž právě pod rovníkem rozpíná se rozkošná planinka

Quitská. Potom Kordillery rozšíhají se ve tři pásmá, oddělená hlubokými údolími řeky Sv. Magdaleny a Kauky; východní pásmo obrací se k sv. a pojí se k pohoří *Venezuelskému*, jež lemuje jižní břeh moře Karibského. Blíž ústí řeky Sv. Magdaleny strmí ne-rozsáhlá ale vysoká skupina *Svaté Marty* (nad 5000 m).

Kordillery jihoamerické mají jména po zemích, ve kterých se rozkládají.

Hornatina Guyanská mírnou výškou zvedá se mezi Orinokem a dolním Maraňonem; sz. díl jest vyšší než jv., ale nepřesahuje míry středohorské.

Hornatina Brasilská, pokud víme, záleží z četných krátkých pohoří výšky středohorské; nejvyšší a nejsouvislejší provázejí břeh atlantský, donucují řeky k vodopádům a ztěžují tím nesmírně spojení vnitra se břehem.

Nížiny. *Orinocká* zabírá skoro všechno levé poříčí orinocké, *Maraňonská* největší díl oblasti maraňonské, vnikajíc zároveň údolími hluboko do vysočin sousedních; právě střed pevniny splývá s velikou nižinou *Laplatskou*, jež sahá do samého jihu, rozkládajíc se napřed široce v oblasti paranské, potom úzkým pruhem na břehu atlantském. Nižina Maraňonská s Laplatskou jest nejrozsáhlejší nižina povrchu zemského.

Změřte její délku i šířku a přirovnejte k týmž rozměrům nižiny evropské a sibiřské! Načrtněte cestu od ústí řeky Sv. Magdaleny k ústí laplatskému a od Trujilla (na břehu tichomořském skoro 8.⁰ s. š.) k ústí maraňonskému!

Řeky. Jmenujte řeky jihoamerické podle omoří a řekněte při každé: a) kde se pramení, b) kterým směrem a jakou krajinou teče, c) jaké má ústí, d) které má větší pobočky. Odřízněte od Maraňona moravskou Moravu! Přirovnejte přímé délky Maraňona, La Platy a nejdělsích řek jiných zemědilství! Omezte oblast orinockou, maraňonskou, laplatskou a vnitrozemskou! Ukažte předěl obou oceánů jihoamerických!

Jezér Jižní Amerika má počet nepatrný, nejčetnější mezi dolní Paranou, Koloradem a Kordillerami, ale všecka drobná; větší lesknou se na planinách, nejrozsáhlejší *Titikacké* (100.000 km^2) ve výši asi 4000 m.

§. 67. Podnebí a plodiny.

Jaký vliv mají Kordillery na teplotu a dešť? Kterému zemědílu podobá se Jižní Amerika hmotnatosti a s kterým má tytéž pásy teplotné?

Jižní Amerika leží větším dílem v pásu horkém a do studeného ani nezasahá. Východní pomoří má teplejší než západní;

neboť toto jest jednak vysoko nad mořem, jednak ochlazováno studeným proudem antarktickým a jedním ramenem jeho, proudem peruským, ono nízko a oteplováno proudem rovníkovým, jenž děle se u mysu Branka objímá všechn břeh severní i východní. Nejjíznější krajiny ochlazují ledové kry takovou měrou, že podnebí jejich, ač nejsou od rovníku dále než Dánsko, jest velice drsno.

Jako v Severní tak i v Jižní Americe teplotní pásy přecházejí do sebe poněhálu.

S t a l é d e š t ě Jižní Amerika má v krajinách rovníkových, na pobřeží z., vyjímajíc jeho část střední, a na pomoří sv.; nedostatek dešťů mají střední část pomoří západního, kam vláha z Tichého oceánu nepřijde, protože sprchne nad studeným proudem peruským, všechny planiny kordillerské a pruh země podél vých. paty kordillerské; jinde Amerika Jižní má d e š t ě o bě a s n ē; proto pokrývají Ameriku Jižní na větším díle stepi, při řekách však, zejména v nížině Marañonské, hluboké pralesy.

Zvířena. Kromě našich zvířat domácích, jež do Jižní Ameriky přivezena jsou od osadníků evropských, žije na středních Kordillerách lama, tolíkéž zvíře ochočené, v tropických zemích jaguar a puma i velcí a jedovatí hadové, množství opic a ptactva, jež vyniká krásným peřím, a hmyz obtížný i jedovatý.

S. 68. Državy jihoamerické.

1. Guyana. Jižní polovina země, pokud náleží k poříčí marañonskému, jest nízká; severní poloviny část vnitřní vlní se úrodnou pahorkatinou, v níž zdržují se divoci Indiáni, pomoř jest nezdravá, ale přeúrodná nížina, jež plodí zvláště mnoho cukrové třtiny. Řeky guyanské mají v písce svém zlato^{*)}, jež ryžují přistěhovalí Číňané.

Guyana rozdělena jest na patero části: poříčí marañonské patří Brasilii, poříčí orinocké Venezuela, ostatek třem státům evropským: Britsku, Nizozemsku a Francii.

V Guyaně britské jest hlavní město Georgetown, ve francouzské Cayenne, kolonie trestnická, v nizozemské Paramaribo nad ústím Surinama, po němž Guyana nizozemská, také Surinamem sluje.

2. Venezuela zabírá část pevninskou od Guyany britské až za horstvo Sv. Marta po obou stranách močného Orinoka i odbočky jeho Casiquiare (bifurkace!) a skoro celou jižní řadu

^{*)} Pro hojnou zlatou Guyana bývala zvána »Eldorado«, t. j. země zlatá.

Malých Antillí. Na širých rovinách levé oblasti orinocké rozkládají se llany.

Llany po tropických deštích několik měsíců zelenají se bujnými travinami, jež pak dílem zralosti, dílem od slunečného úpalu rychle žlutnou, schnou a posléze v prach se rozpadají. A není deště ani rosy, aby občerstvily hynoucí rostlinu a zvíře; všeliký živočich, sužován jsa nesčitelným hmyzem, zvláště moskity, bloudí jako známený hledají vody a potravy, a mnohdy daleko široko nemí spartiti ani stopy života, jen vítr honí prach a písek v kotoučích a virech po pusté a rozpukané hlinité rovině; kde který močál jest vyschlý, a pod jeho ztvrdlým bahmem spí krokodil i boa. Leč sotva od jihu přijde dešť, step novým odivá se rouchem s rychlostí úžasné a v krátké době oplývá šťavnatou travou a vonným květem, v němž krvlačný jaguar číhá na skot chutě se pasoucí. Brzy rozloží se řeky, a kde nedávno vítr prach bičoval, tam vlní se šíré jezero, nad něž vyčnívají porůznu jako ostrovy nerozsáhlé vyvýšeniny, útočiště četného skotu i koní, za nimiž chýtré plouží se žravý krokodil.

Venezuela jest, jako všecky země jihoamerické, velmi řídce obydlena a jen na nepatrné části vzdělána, nejlépe v údolích horstva pobřežního, odkud vyvází se káva, kakao, cukr a bavlna. Obyvatelstvo vzniklo pomíšením černochů, bílých a Indiánův.

Hlavní město Karakas; u jezera Marakaibského Marakaibo.

3. Kolumbie, jinak Nová Granada, jediný ze států jihoamerických, jenž dotýká se obou oceánů; Atlantský přilehá k ní mořem Karibským se zálivem Darienským, Tichý okrouhlým zálivem Panamským, v němž leží drobné ostrůvky Perlové.

Západní polovinu Kolumbie proslupují trojpásemné Kordillery *Kolumbijské*, mezi nimiž hlubokými údolími vine se řeka *Sv. Magdaleny* s pohořkou Caucou; ve středním pásmu strmí vulkán Tolima (5600 m), blíž ústí řeky sv. Magdaleny *sierra Nevada de Sta Marta* (5000 m). Pod Kordillerami nad četnými pohořkami orinockými rozkládají se llany a nad pohořkami maraúonskými prales.

Obyvatelé, dvěma třetinami mesticové, ostatní černoši, bydlí skoro všichni v údolích; pěstují tabák, indigo a bavlnu a shromažďují kůru chinovou a prýšec.

Hl. město: Bogota, střed země na vysoké pláni; na šíji Panamské: Panama, spojená železnici s Aspinvallem nebo Kolonem.

4. Republika Ekvadorská zabírá část pevninskou obopál rovníku a sopečné Galapagy (ostrovy Želví).

V západní polovině opodál moře strmí Kordillery *Ekvadorské*, na jejichž širokém hřbetě rozpíná se velevysoká planina Quitská, ověnčená 11 věnosněžnými sopkami, mezi nimiž

výškou i krásou vyniká *Chimborazo* (6300 m) a *Kotopavi* (6000 m); na patě jejich jaro podzimu podává ruku a vegetace nikdy ne-přestává.) Nad četnými přítoky maraňonskými rozkládá se prales, v němžto žije asi 200.000 divokých Indiánův. Ostatní obyvatelé, kreolové, mísenci a Indiáni, usedlí jsou na planině a v hor-ských údolích. Vyhýbá se hlavně kaka.

Hl. město: Quito; s terasy vládního paláce otvírá se velehný rozhled na 41 věčnosněžných sopečných vrcholův; u moře Guaya-quíl, jediný dobrý přístav.

5. Republika Peruská. Vyměřte nejdéleší přímku země a přirovnajte ji ke vzdálenosti Paříže od Moskvy, nebo Cařhradu od Londýna!

Peru největším dílem prostupují Kordillery, jež na z. srázně ke břehu se svažují, na v. však složeny jsou z několika nižších a nižších pásem, mezi jejichž podélnými údolími mocně se vlní *Maraňon* a jeho pobočky *Huallaga* s *Ukayale* m, příchozím z planiny Titikacké. Planina tato náleží Peru jen větší svou částí zároveň se sz. polovinou stejnojmenného jezera. Ke Kordillerám na v. přiléhá nižina. Úbočí kordillerská vynikají úrodou, břeh jest dílem pustý, ostatek země skoro všechn stepí. Peru, druhdy bohatstvem drahých kovů na slovo brané, za našich dnů jest sotva stínem bývalé slávy; dosud však dobývá se hojně stříbra, zlata, rtuti a mědi, nejvíce ve středu země u města »*Cerra de Pasko*;« na jižním břehu jsou bohatá ložiska sal-petu, na východním svahu kordillerském stromy chinové, na po-moří plantáže cukrové třtiny, na ostrovech »*Chinchas*« leží tlusté vrstvy ptačího trusu (guana), jenž jest nejdůležitějším předmětem vývozu.

Lima (100 t.), hl. město, universita, spojeno železnici s *Callae*m, nejdůležitějším přístavem; na jv. Arequipa, z níž jde železnice k moři a sedlem 4650m, nejvyšším, kterým kdy pořízena železnice, k jezeru Titikackému.

6. Republika Bolivská přiléhá k oceánu Tichému krátkým břehem po obou stranách jižního obratnku, ostatně rozkládá se u vnitrozemí. Jihozápadní třetinu země vyplňuje vele-vysoká planina *Potoská* a jižní kus planiny *Titikacké*; nad četné velehory vyniká Illimani (6400 m) a Sorata (6550 m), ostatek země, dobrá polovina celé republiky, jest nižina.

Ve vých. Kordillerách sbírá vody své *Madejra*, největší

*) Nikde jinde na zemi nežli v Kordillerách Quitských a Novogranadských neuvidiš na malém prostoru shrnutý tropickou palmu a bambus, nad nimi rostlinstvo naše a posléze led a věčný sníh; nikde jinde také neviděti souhvězdí Malého Medvěda a Kříže zároveň.

z pohořek maraionských; jihovýchodního pomezí dotýká se Paraguaj.

Přimoří zabírá severní část pouště *Atakamy*, bohaté santrem a stříbrem, západní polovina Kordiller a nížina je stepí, vých. Kordillery krásil prales; planina Potoská má mnoho stříbra, nejvíce kolem Potosi.

Hl. město: Sucre, ale největší La Paz, blíže jezera Titikackého.

7. Republika Chilská drží všechn západní svah Kordiller od pomoří bolivského až k nejzazšímu jihu, po obou stranách průlivu Magalhaësova kromě východní poloviny Ohnivé země, jež patří Argentině. Chile skoro všechnu prostupují *Kordillery*, jen na pomoří atlantském jest nížina. Kordillerám *Chilským* výšky přibývá od j. k. s.; na 33.º j. š. strmí *Akonkagua* 6830 m, nejvyšší hora americká, a právě pod ní kvetou největší města chilská.

Chili zavlažují deště stálé, jen na s. jest krajina prostá vody a rostlin, poušť Atakama, z níž třetina patří k Bolívii. V severní polovině své Chile má podnebí podobné italskému a sluje proto americkou Italií; jižní polovina jest mnohem drsnější, jmenovitě ostrovy nejjižnější, kde zuří téměř bez přetržení vichry západní, slunce málo kdy pronikne spoustami mračen, a věčný sníh začíná se již ve výšce 1100 m.

V těch pustých končinách bídň živoří indiánští Araukané; ostatní obyvatelé jsou španělskí kreolové a přistěhovalci evropští.

Chile vyniká bujujím vzrůstem rostlin domácích i evropských a velikým bohatstvím rozmanitých nerostů, jmenovitě mědi, drahých kovů a síry, a vyváží své suroviny ve značném množství.

Důležitější města vnitrozemská spojují krátké, leč nákladné železnice s přístavy. Chile jest kromě Spojených států nejsporádanější říše americká.

Hl. město: *Santiago* (190 t.), největší na z. pomoří Jižní Ameriky, má univerzitu s hvězdárnou; *Valparaíso* (100 t.), nejdůležitější přístav.

8. Republika Argentinská rozkládá se od Bolívie až do nejjižnějšího cípu Ameriky, držíc také Patagonii, východní půli země Ohnivé a ostrovy Státní; Falklandy patří Britům.

Všechn západní pruh Argentiny prostupují velevysoké Kordillery, po jejichžto slemení jdou hranice argentinskochilské; od Kordiller k východu země sklání se zprvu nakloněnou planinou, pak nížinou k oceánu Atlantskému, jehož břeh nemá ni přístavu ni obyvatelstva.

Řeky největší má Argentina na sv., jmenovitě dolní *Paranu*, do níž vtékají pomezné pobočky Paraguaj a Uruguaj; splavná Paraná otvírá argentinskému obchodu moře, pročež břehy její jsou nejhustěji zalidněny. Je zde vnitrozemských jest hojnost.

Po ostatní zemi vlní se travnaté *pampy*, na nichž divoce pastýři, gauchové, pasou nesmírná stáda polozdivočilého skotu a koní, přední to bohatství argentinské. Mezi Bolivií a Paranou na širém lovišti »*Gran Chaco*«, větším než polovina Rakousko-Uherska, za zvěří honí se na koních Indiáni; Patagonie, větší než Rakousko-Uhersko, ale veskrze nehostinná, jest útulkem nečetných Indiánů malého vzrůstu, jižto se živí lovem zvěři a chovem dobytka.

Obyvatelé argentinskí krom Indiánů jsou přistěhovalci evropskí, po výtce původu románského; vyvážejí suroviny a výrobky živočišné, zvláště vlnu, kůže, kožešiny, loj a maso.

Hlavní město: *Buenos Ayres* (540 t.), největší v J. Americe; nad La Platonou *Kordoba*, má univerzitu a železniční spojení s městem *Rosariem* na Paraně; *Mendoza* je železnicí spojena s městem hlavním a s chilským Santiago.

9. Republika Uruguajská. Sahá od Uruguaje až k moři; země úrodná a zdravá s výbornými pastvišti. Obyvatelé živí se hlavně chovem dobytka, obchod pak vyváží nejvíce masnou trest. Hl. město *Montevideo* (220 t.), důležitý přístav.

10. Republika Paraguajská. Na soutoku Paraguaje s Paranou, jediný stát Jižní Ameriky, jenž nedotýká se moře. Čaj »maté« a tabák jsou nejdůležitější plodiny, chov dobytka předním zaměstnáním. Obyvatelé jsou křesťanští Indiáni. Hl. m. *Asuncion*.

11. Republika Brasilská ($8,360,000 \text{ km}^2$ — 15 mill. ob. — skoro 2 na 1 km^2). Změřte nejdelší přírůstky brasílské od s. k j. a od v. k z., přirovnajte je k sobě a ku příručkám od Krety na mys Severní, od Gibraltaru do Petrohradu, k nejdelší přírůstce v říči Čínské a Ruské i Sibiř v tuto pojimajíc.

Brasilie pne se vysočinou Brasilskou a Guyanskou a prohýbá se širou nížinou Maraňonskou.

Brasilská vysočina je středohorská, jež nad 2000 m stoupá jen krátkým polořím Přímořským pod obratniskem Kozorožce; na pomoří a v údolích má hluboké pralesy (selvas), na vyšších místech stepi »campos« a v lůně svém veliké bohatství zlata a děmantův i jiných drahokamův.

Guyanská vysočina delšími pásmeny zvedá se na sev. hranicích, do vnitra zabíhá jen nepatrnými rozsochami.

Všechn ostatek říše, dobrá to polovina celku, jest nížina *Maraňonská*, jmenovaná po veletoku Maraňonu, jenž právě středem jejím se plouží. Na levém břehu Maraňonu rozkládají se llany, podobné stepem orinockým, v západním dílu pravého poříčí selvy; poříčí paraguajské znešvařují četně močály.

Řekami Brasilie jest protkána jako žádná říše jiná; Maraňon a Parana s pobočkami jsou splavný na delší cesty, ostatní však vrhají se ze členité vysočiny Brasilské k moři peřejí a stěžují nesmírně všechn styk východních přístavů s vnitrem.

Maraňon pramení se prostřed vysočiny Peruské, přibírá ze všech hornatin jihoamerických mohutné přítoky, z nichž mnohé velikosti předčí Dunaj, a vykonav cestu asi 4900 km vlévá se do moře právě na rovníku ústím 150 km širokým a mnohými ostrovy na četná ramena rozdeleným. Z velečetných jeho poboček nejdůležitější jsou pravá Madejra, 3200 km dlouhá, a Tokantins, levá Rio Negro, do níž z Orinoka přitéká Casiquiare. Oblast maraňonská, asi 7 mill. km², jest nejrozsažlejší všech oblastí říčných, ano dvakrát větší od mississippské, nilské, lapatské a j.

San Francisco vrhá se blíž ústí vodopádem 80 m vysokým.

Parana obohacuje se přítoky z hornatiny Brasilské i z Kordiller, jmenovitě Paraguajem a Uruguajem.

Brasilie náleží nejen k největším ale i k nejbohatším státům. Zlata dobude ročně asi za 15 mill. zl., nejvíce v kraji »Minas Gereas«, kde hlavním nalezištěm jest Ouro Preto; diamantu přes 90 kg, nejvíce v kraji »Matto Grosso«; veleplodné pomoří dává hojnost cukrové třtiny, bavlny, ovoce evropského i tropického a kávy skoro tolik, co všechn ostatní svět dohromady, tak že využívá se jí nad 3 mill. q ročně; v pralesích rostou stromy barevného dřeva, strom kaučukový a j.; na nížinách pasou se veliká stáda pěkného skotu a koní; rozsáhlá síť splavných veletoků otvírá říši obchodu, a zdravé podnebí podporuje veškeru živnost. Avšak ze všech těchto výhod Brasilie nemůže dosažetně těžiti, majíc nedostatek umělých spojovacích prostředků i málo obyvatelstva, a toho dobré tří čtvrtiny bydlí na jv. pomoří a v blízkých horách, zabývajíce se plantažením a obchodem.

Prales. Úžasná plodivost tropických krajin nikde není tak patrná jako v pralese. Stromy nad 100 m výšky a 4 m průměru stojí od sebe, pokud sahá šírá a hustolistá jejich koruna, skrze niž málokterý pařsek sluneční proknutá. Ve vlhké půdě bují neproniknutelný podrost, v němž i býli jest vysokým a košatým keřem, a množství úponkovitých rostlin po stromech vzhůru leze, od větve k větvi jako provazy visí a dolů se spouští a zachycuje se tam na rostliny vyšší. Nesčitelní živočichové na vlhké zemi i v stinných korunách a na pniach omše-

ných ožívují tajemné šero pralesu, nepatrný hmyz, krásnoperý kolibři, vřískavá opice a krvlačený jaguar a hrozný had. V pozdní noci, kdykoli obyvatelé lesní ze sna se vypláší buď rachotem blesku nebo úzkostlivými skřeky a zousalým útěkem zvířete dravcem pronásledovaného: prales rozléhá se divým lomozem zmatených hlasů, skrze něž ob čas prorážeji ryky mohutnější a pronikavější. Ale za parnho poledne prales odpočívá v hlubokém klidu; lumen slabým vánkem sotva se pohně, pták i zvíře čtvernohé i plaz schoulen jsa v stínu, tiše očekává chvíle chladnější, jen lesklí ještěrové opouštějí štěrbiny skalní a hovějí si v úpalu slunečním, a hmyz nesčetný poletuje při zemi a naplňuje vzduch temným šramotem.

Brasiliáni převážnou většinou jsou černoši a mulati, ostatek divocí Indiáni, evropští přistěhovalci a kreolové portugalští, jižto vládnou, neboť Brasilie byla do roku 1821 kolonií portugalskou.

Důležitější města jsou jen na břehu mořském: *Rio de Janeiro* (500 t.), město hlavní, v rozkošné poloze na zátoce, jež jest nejkrásnější a největší přístav světa; první obchodní město jihoamerické; na s. u moře *Bahia* na výborné zátoce Všech svatých, čílý obchod; *Recife* nebo *Pernambuko* (190 t.); vnitř říše jest město velikou významosti.

S. 69. Tabulka důležitějších území.

Jméno země	km ²	obyvatelstva vůbec	obyvatelů na 1 km ²
Britské úhrnem . . .	8,700.000	6,700.000	—
V Sev. Americe . . .	8,400.000	5,040.000	—
V J. Americe . . .	300.000	1,670.000	—
Dánské	2,200.000	45.000	—
Francouzské	82.000	380.000	—
Nizozemské	130.000	417.000	—
Španělské	428.000	2,330.000	—
Argentina	2,800.000	4,400.000	1:3
Bolvie	4,330.000	1,500.000	1
Brasilie	8,360.000	15,000.000	1:8
Ekvador	307.000	4,500.000	5
Chile	776.000	3,200.000	4
Kolumbie	4,200.000	4,000.000	3:3
Mexiko	1,950.000	42,000.000	6
Paraguaj	253.000	460.000	1:8
Peru	1,140.000	3,000.000	2:7
Spojené státy	9,450.000	63,000.000	6:6
Uruguaj	179.000	750.000	4:2
Venezuela	1,044.000	2,320.000	2:2

Seřadte politická území americká a) podle velikosti, b) dle obyvatelstva vůbec! Která z nich rovnají se rozsahem témař Evropy?

S. 70. Obraz obyvatelstva amerického.

Lidnatost. Amerika jest nad míru říde obydlena; na největším díle, jmenovitě v zemích nad zálivem Hudsonovým, na všech stepech a v Kordillerách Spojených států bydlí sotva 1 člověk na 5 km^2 , ba na mnohých místech i 1 na 50 km^2 ; jen pomoří má obyvatelstvo něco hustší, nejvíce však lidí žije na planinč mexické a na sv. Spojených států, leč i tam jen tolik, co v západní Evropě na místech nejopuštěnějších. Zvláštní výjimkou jsou některé Malé Antille, jmenovitě Barbados, kde na 1 km^2 žije sk. 400 lidí.

Národnost. Američané jsou pleti rudé, bílé, černé, žluté a míšenci.

Pleti rudé jsou původní obyvatelé, Indiáni, počtem asi 10 mill. Dělí se na přečetné kmeny, z nichž jedni žíví se dosud lovem, jakož Eskimové v Grousku a na Labradoru, Indiáni ve Spojených státech a na stepech i v pralesích jihoamerických, zejména Araukané v jižním Chilsku a Patagonové; jiní vedou život usedlý, zvláště v Mexiku, ve Střední Americe, v Ekvádoru, v Peru a v Bolívii, kde tvoří jádro obyvatelstva venkovského.

Bílé pleti jsou přistěhovalí Evropané a jich potomci, celkem 75 mill.; nejvíce jich žije ve Spojených státech a v Americe britské. Kteří Evropané zdržují se v Americe?

Nejnověji stěhuje se do Ameriky, zejména do Západní Indie, také *Indové* asijskí.

Žluté pleti jsou Číňané, nejčetnější ve státu Kalifornijském.

Cernochů a mulatů jest nad 20 mill.; nejhustěji jsou usazeni na j. ve Spojených státech, v Západní Indii a ve východních státech Jižní Ameriky.

Mesticové žijí hlavně v státech kordillerských od Mexika až ku průlivu Magalhaésovou a v Uruguaji i Paraguaji.

Jazykem obcovacím v koloniích evropských jest jazyk přinesený z Evropy: v koloniích britských angličina, jížto mluví také obyvatelé Spojených států; portugalština vládne v Brasilii, jinde všude jazyk španělský.

Náboženství. Obyvatelé jazyka španělského a portugalského vyznávají náboženství katolické, obyvatelé anglického jazyka s Eskimy křesťanství podob velezrůzných; Indiáni lovečtí jsou pohané.

Zivnosti. Amerika utvořena jest ke stykům s Evropou, a z Evropy přiveden tam skutečně nový život, ale se záhubou

Indiánův, již od osadníkův evropských dílem větším jsou pobiti a namáhavou prací umořeni, dílem menším do nitra zatlačeni.

Kolonisté evropští zbavili se nadvlády evropské a zařídili si říše samostatné, ježto však kromě Spojených státův a Chile jsou zmiňány častými domácími různicemi; k tomu kreolové jsouce pyšní a pánovití zabředli v nečinnost, a všechna práce uvalena na otroky, násilím z Afriky přivážené. Z těchto hlavně příčin v zemích jazyka španělského i portugalského obyvatelstvo domáci jen pomalu vzrůstá a kolonisté od nich se odvracejí, tak že tam kromě dobývání surovin skoro všechna činnost leží dosud ladem. Naproti tomu britská Kanada a Chile kvetou utěšeně, nejzdárnejí však Spojené státy severoamerické.

V Americe těží se drahých kovů a démantů větší množství než ve světě starém, více však ještě surovin rostlinných; hospodářství pak stále se zdokonalujíc podmaňuje si širší a širší krajiny.

Australie.

(8,960,000 km² — 6 mill. ob. — 0·6 na 1 km².)

S. 71. Australie poloha, rozsah a podoba.

Poloha k pozorovateli. Australie ze všech zemědilův od Evropy jest nejvzdálenější, neboť Nový Zealand je vlasti španělských protinožcův; že pak na cestě z Evropy do Australie leží na příče jednak Afrika, jednak Amerika, prodlužuje se jízda loděm, které plují mimo mys Dobré Naděje nebo Hoornský, na 3—4 měsíce. Plavba tato značně skracuje se průplavem Suezským a skrátila by se ještě více průplavem Panamským.

Okoli. Jmenujte z mapy oceány australské a nejbližší zemědily! Ukažte rozhraní oceánu Indického a Tichého při pevnině australské a jmenujte všechny části mořské! Ujel-li by parník denně 380 km, jak dlouho popluje z Melbournu přes Aden a Suez do Terstu; jak dlouho ze Sidnaye přes Auckland a Honolulu do Sv. Františka?

Poloha mathematická. Australie rozkládá se v ohromném prostoru od 36.º s. š. až k 55.º j. š. a od 130.º až k 273.º v. d. f. Na kterých polokoulích jest Australie? Které části evropské, americké, afrieké i australské mají touže z. š. a které touže z. d.?

Rozsah. Australie, skládajíc se vlastně ze samých ostrovů, rozložena jest ze všech zemědilů po prostoru nejrozsáhlejším, ale všecka její souše, dohromady jsouce vzata, nerovná se ani Evropě, tak že jest nejménším zemědilem. Změřte stupněm rov-

níkovým délku a stupněm poledníkovým šířku prostoru, v němž Austrálie se rozkládá. Přirovnajte vespolek nejdelší přímky všech zemědílů!

Podoba. Austrálie jest zemědíl nejvíce rozptýlený; pevninu jmenujeme vlastní A ustralií nebo N ovým Hollandem, přečetné ostrovy mnohoostrovím A ustralským.

Mnohoostroví Australské dělívá se na čtyři skupiny, jež jsou:

1. *Melanesie*, začíná se Novou Guineou (785 t km² — $\frac{1}{4}$ nul. ob.) a končí se Baladeou;

2. *Mikronesie*, na s. až k Japonsku, na v. až ke 190.⁰ v. d. f.;

3. *Nový Zealand*, dvojostroví;

4. *Polynesie*, všechny ostatní, z nichž důležitostí vyniká soustroví Sandwichovo jinak Havajské.

Mnohé z ostrovů australských jsou korálové, jiné původu sopečného; od korálů zbudovány téměř všechny drobné, zvláště četné ostrovy ve skupině Marshallově, pak Karoliny a Paumotu, jež jsou největším dilem pouhé atoly, a řady útesů podél východního břehu pevninského.

Korali žijí v horkém zeměpáse a připínají byty své ku pevným břehům pod vodou, leč blízko hladiny mořské, a staví nad vodu jen tak vysoko, pokud sahá obyčejný příliv. Tím vznikají podél břehův útesy, jimiž lodě projížděti mohou jen průplavy úzkými a nebezpečnými od močeného vlnobití. Ponoří-li se ostrov otočený korálovou stavbou pod moře tak, že nad vodou viděti jen věnce útesů, vznikne *atol*, v němž moře bývá vždy klidné.

Sopečného původu jsou: Melanesie všechna kromě Baladee, Ladrony, ostrovy Sandwichovy, Tonga (Přátelské), Tahiti, severní ostrov zealandský a j.

Poměr členův australských ke trupu = 1:36.

Sepište v tabulku poměry značící členitost všech zemědílů!

§. 72. Povrch a vodstvo.

Pevnina australská má povrch nejvíce jednotvárný ze všech zemědílův. Úzký kraj přímořský kolem pevniny a nitro jv. čtvrti jest nížinou, všechna pevnina ostatní rozpíná se, pokud víme, mírnou planinou, na niž zvedají se některá nevysoká pohoří. Nejvyšší z nich provází východní a jihozápadní pomoří; skládá se z několika pásem s pohodlnými přechody, jež ani stavbě železnic nepůsobí valných obtíží, a s nesčetnými údolími příčnými, jimiž krátké řeky rychlým tokem spějí buď k oceánu Tichému, buď do vnitrozemí. Výškou nadé všechna pásmá předčí

Alpy Australské v jv. cípu země, v níž hora *Townsend* (2200 m), nejvyšší na pevnině.

Ostrovy drobné jsou nízké, větší puou se středohorami, na Nové Guinei, na N. Zealandu a na Havaji strmí velehorý, nejvyšší — pokud víme — na Havaji: tamější sopka *Kee* (skoro 4300 m) jest nejvyšší hora australská.

Řeky australské nemajíce stálými prameny netvoří pevní síti, jakou mají na př. řeky evropské, ale za suchého počasí vysychají až do dna, tak že sotva v prohlubinách udrží se něco vody, a za deštů rozlévají se po širé rovině, rozbřídají se a splývají s jinými zcela neurčitě. Důkladněji známe jen ty, které tekou v jv. čtvrti země, ostatní jen v toku dolním, jako řeku La-butí, jež má jméno od černých labutí.

Značná část Australie jest oblastí vnitrozemskou, jejíž řeky vlévají se do četných jezer, hlavně do plesa *Eyreova*; z nich největší jest řeka *Barkoo*.

Nejmohutnější z řek australských a pro plavbu dílem upravena jest *Gulba* jinak *Murray*; pramení se v Alpách Australských pod horou *Kościuszko* a vykonavši plouhavým a nejistým tokem přímou cestu asi 800 km, vlévá se ústím lumanovitým do oceánu Indického. Pobočkami jejími jsou všechny řeky jv. Australie, ježto však dostávají se do ní jen po vydatných deštích; největší z nich, *Darling*, délku předčí řeku hlavní.

Jezera jsou mělké ale rozsáhlé kaluže slané vody, jež za teplého počasí skoro všechna vyschne; velikostí vyniká *Torrensovo* a dále na sz. *Amadeovo*.

S. 73. Podnebí, plodiny, živnosti a obyvatelstvo.

V kterých teplotních pásech rozkládá se Australie? Mohou-li jv. passát do země?

Australie má podnebí celkem zdravé; teplotu na ostrovech a na pomoří pevninském zmirňují větry mořské, avšak nitro pevniny rozpaluje se i v stínu nad 53° C., kdežto v noci bývá někdy na kalužinách led jako v Sahaře.

Deště Australie má občasné, vyjímajíc pomoří jv., jemuž passát přináší vláhu stálou. Na severním pomoří prší od října do dubna, na západním a jz. za našeho léta, ostatek roku panuje suché vedro přerušované náhlými přívaly; nitro australské má veliký nedostatek dešťů, neboť vane tam skoro stále passát jv., jenž vláhu svou složil již na horách východních. I jest Australie dílem pouští, jež zabírá zvláště západní polovinu země, dílem stepí, na nížto stří-

dají se širé prostory řídké trávy s hustými pichlavými křovinami, skrub zvanými, a se solnatými travinami, jež skytají vitanou pastvu přečelným ovcím. Les v nitru australském jest vzácný a řídký, neboť jen podél řek rostou akacie a eukalypty neproniknutelným houštlím; tolikéž údoli horská a jv. pomoří skvějí se příjemnou zelení i bohatými lesy*). Ostrovy plodí rostliny tropické, zvláště palmy kokosové a sagové, pisang a chlebovník. Osadníci evropské rostliny australské rozmnожili bavlníkem, cukrovou třtinou, stromy jižního ovoce, pšenici a j.

Ve zvýšeně vynikají ssavci vačnatí, jmenovitě klokan, pak ptakopysk, dingo divoký i ochočený, černá labuť, emu a velechvost, na Nové Guinei pták rajský; v moři zdržuje se velryba i tuleň a ryby všech teplotních pásů, na východním pomoří mnoho želv. Kolonisté přivezli naše domácí zvířata i vrabce, a jde jim tam všem výborně k duhu, jmenovitě ovcím a skotu; vrabci pak rozmnожili se takovou měrou, že stali se nepřekonanou trýzní rolníkovi.

Původní obyvatelé ustupují před lepší vzdělouností a lepšími zbraněmi kolonistův a vymírají. Vnitř pevniny australské žijí bídny život národů sběravých *Australané*, pleti skoro černé, počtem asi 55 t.; věří na strašidla a zlé duchy. Na Melanesii a na ostrovech »Fidži« bydlí Papuové pleti tmavé a vlasů kudrnatých; jsou poliané a dílem i lidojedi kromě Fidžanů, jižto jsou křesťané. Na všech ostatních ostrovech bydlí Malajové pleti hnědé a vlasů hladkých; jsou křesťané vyznání nejmísto protestantského.

Počet kolonistů rychle vzrůstá; nyní jest jich asi 3 mill., skoro vesměs *Angličanů*; vedle nich něco Francouzů, Němců, Španělů a Číňanů. Dolují po zlatě a kamenném uhlí, po mědi a cínu a hledí si pilně chovu dobytka, zvláště ovcí a skotu, ale mnozí také rolnictví, zabývajíce se jmenovitě setím pšenice.

Obchod vyváží nejmísto zlato, vlnu, pšenici a guano, jehož na malých ostrovech jest velké množství nahromaděno; dováží skoro všechny předměty průmyslové.

§. 74. Politické rozdělení.

Největší díl Austrálie upraven jest v kolonie, domorodci zachovali se při samostatnosti jen na některých ostrovech.

*) Stromy australské neposkytuji stín, majíce listí kolmo rostlé, a s některých ročně opadává ne listí ale kůra; eukalypty vyrostou až nad 130 m výšky.

Britům patří:

a) Celá *pevnina* (7·7 mill. km²), jež rozdělena jest na 5 osad samosprávnych, z nichž každá má guvernéra v čele své správy.

1. *Viktorie*, na jih od *Gulby*, nejzdravější a nejúrodnější kolonie, má přebohaté doly zlata. Hlavní město *Melbourne* (500 t.), u zálivu *Filipova*, jehož okolí jest nejbustější zaledněno, největší v Austrálii, má železniční spojení se všemi blížšími městy důležitějšími, jmenovitě s *Ballaratem*, u něhož dobývají nejjeannojšího zlata.

2. *Nový jižní Wales*, od *Viktorie* na s. až za *Darling*, bohatý nepřehleduými stády ovcí a skotu, poli kukuřičnými, zlatem a kamenným uhlím. Hlavní m. *Sidney* (400 t.), zařízeno úplně po evropsku, hlavní tržiště australské a střed paroplavby, universita.

3. *Queensland*, od 29.⁰ j. š. až k mysu Yorkskému; z nejbohatších zemí: sever hodí se výtečně na pěstování rostlin tropických, jih osení evropskému; značně zlata a kamenného uhlí. Hl. město *Brisbane*.

4. *Jižní Austrálie* se zemí »*Alexandra*« a s Austrálií Severní, zabírá střed pevniny od Velikého zálivu Australského až k moři Arafurskému; témař všechno obyvatelstvo bydlí mezi dolní *Gulbou* a zálivem sv. Vincence, zahývajíc se hlavně orbou (setím pšenice) a chovem dobytka, méně dolováním mědi. Hl. město *Adelaide*, spojeno telegrafem se břehem severním i západním, železnicí s *Gulbou* a zálivem *Spencerovým*.

5. *Západní Austrálie*, všechna západní třetina pevniny; hl. m. *Perth* nad řekou *Labutí*.

b) *Ostrovy*: *Tasmanie*, na níž hlavní město a výborný přístav *Hobarttown*; jv. čtvrt *Nové Guiney*, *Fidži* a *Nový Zealand*. Nový Zealand skládá se ze dvou velkých ostrovů, jež odděluje od sebe průliv *Cookův*; severnější má plno horkých vřídel, jižnější vyniká ledovecovými horami, úrodností a zlatem. Hlavním zaměstnáním obyvatelstva je rolnictví, jež pěstuje zvláště výtečný len i pšenici a drží dobytek, jmenovitě ovce. Hl. město *Wellington*, u průlivu *Cookova*.

Hollandanům patří západní polovina *Nové Guiney*.

Němcům: sv. čtvrt *Nové Guiney* (země císaře Viléma), *Nová Britannie* (*Nové Pomořany*), *Nové Irsko* (*Nové Meklenburško*) a souostroví *Marshallovo*.

Španělům: mikroneské skupiny *Palau*, *Karoliny* a *Mariany* nebo *Ladronky*.

Francouzům: a) v Melanesii: *Nová Kaledonie* a *Loyalty*; b) v Polynésii: *Marquesy*, vynikající pěkným rázem svého obyvatelstva, jež má oblibu v misterném tátování, *Paumotu* neb ostrovů *Nízké*, vých. polovina ostrovů *Společenských*, v nichž největší *Tahiti*, a dvě třetiny ostrovů *Australských* jinak *Tubuajských*.

Unii severoamerické: několik ostrovů v ústřední Polynesii (Phœnixovy a j.).

Ze států domorodých jest nejdůležitější království ostrovů Sandwichových nebo Havajských, pod ochranou Unie. Skládá se z 12 sopečných ostrovů, z nichž největší jest Havaj. Vlivem Evropanů Sandwichané zřídili si království ústavní a vstoupili v řadu států vzdělaných. Vyváží se káva, sůl a vonné dřevo sandelové, ježto však jest téměř už vypleněno.

Hlavní město Honolulu, na ostrově Oahu, veledůležitá stanice pro plavbu oceánem Tichým.

S. 75. Tabulka důležitějších politických území.

J m é n o	km ²	obyvatelstva věbec
Britské	8,240.000	4,520.000
Austrálie (pevnina)	7,628.000	3,040.000
N. Zealand	270.000	670.000
Tasmanie	67.900	150.000
Francouzské	24.200	95.000
Německé	250.000	400.000
Nizozemské	397.000	240.000
Španělské	2'600	46.000
Království Havajské	47.000	100.000

Cizích jmen výslov česky*).

Adelaide — Edlet.

Aix — Ez.

Ajaccio — Ajáčo.

Alleghany — Eligény.

Anethou — Anetů.

Angelo — Andželo.

Anglesea — Englzi.

Appalache — Apalače.

Aranjuez — Aranchues.

Ascension — Eseušn.

Auckland — Oklend.

Auvergne — Ověřn.

Avignoň — Aviňón.

Badajoz — Badachos.

Baffin — Belin.

Bahia — Baia.

Baltimore — Baltimór.

Barcelona — Barselona.

Belfast — Belfast.

Belize — Belaiz.

Ben Newis — Ben Nývis.

Birmingham — Bermingem.

Black Dom — Blek Dom.

Bloemfonteyn — Blumfontén.

Bologna — Bolónia.

Bordeaux — Bordó.

Boulevardy — bulváry.

Boulogne — Bulón.

Bourgogne — Burgóň.

Bracejanské — Bračanské.

Bragança — Bragansa.

Bretagne — Bretáň.

Brisbane — Bryzben.

Brooklyn — Bruklín.

Buffalo — Befolo.

Cadiz — Kadys.

Cagliari — Kaljari.

Calais — Kalé.

Callao — Kaljao.

Campagna Felice — Kampaňa Feliče.

Canterbury — Khentríbry.

Celebes — Selebes.

Cevenny — Sevěny.

Campèche — Kämpče.

Cayenne — Kajén.

Cincinati — Sinsinety.

City — Sity.

Cleveland — Klivlend.

Clyd — Klayd.

Cook — Kuk.

Côte d'Or — Kótdór.

Cotopaxi — Kotopáchy.

Crête de la Neige — Krétdlanéž.

Cumberland — Kembrelend.

Cunha — Kuňa.

Curaçao — Kurasau.

Delaware — Delevér.

Departement — departmán.

Dijon — Dyžón.

Dordogne — Dordón.

Doubs — Dú.

Dublin — Deblin.

du Centre — Dysantr.

Dundee — Döndý.

Durance — Dyráns.

Eddistone — Edyston.

Edinburgh — Edynbör.

Erie — íry.

Estrella — Estrélja.

Falkland — Fáklend.

Franche Comté — Fráns Konté.

Fraser — Frézer.

Funchal — Funčal.

Gaucho — Gaučo.

Gennargentu — Dženardžentu.

Georgstown — Džordžtaun.

*) — = nosovka ' = důraz.

Giantes — Džántes.	Mackenzie — Makenzi.
Gironda — Žironda.	Magallhaës — Magaljaňeš.
Glasgow — Glázgó.	Maggiore — Madžóre.
Godawari — Godavery.	Mallorca — Maljorka.
Grampian — Grempien.	Man — Men.
Grant — Grent.	Manchester — Menčestr.
Greenwich — Grýnyč.	Manila — Manylja.
Grenoble — Grenobl.	Manitoba — Menytóba.
Guadalajara — Gyadalachára.	Marseille — Marséj.
Guadeloupe — Gadlúp.	Marshal — Maršál.
Guanajuato — Gvanachuáto.	Martinique — Martynyk.
Guayaquil — Gvajakyl.	Melbourne — Melbérn.
Guyana — Guyana.	Mexiko — Mechyko.
Halifax — Helfix.	Michigan — Mičigen.
Hooker — Hükr.	Milwaukee — Milvaky.
Hoorn — Horn.	Mincio — Miucio.
Hôtel des Invalides — Otél dezén-	Miňho — Miňo.
valid.	Miquelon — Miklón.
Hudson — Hedsn.	Missouri — Misúry.
Humber — Hember.	Mont Blanc — Món Blan.
Huron — Júrn.	Mont Cenis — Món Seny.
Chako — Čako.	Mont Dore — Món Dór.
Champagne — Šampáň.	Monte Cinto — Monte Činto.
Charlotte — Šarlót.	Mont Perdu — Món Perdy.
Charolais — Šarolé.	Montreal — Montriól.
Cherbourg — Šerbúr.	Murcia — Mursia.
Chesapeake — Česepík.	Murray — Marré.
Cheviott — Čivjöt.	Namur — Namyr.
Chicago — Čikágo.	Nantes — Nánt.
Chile — Čile.	Neuchâtel — Néšatél.
Chimborasso — Čimboráso.	New-Castle — Ņukasl.
Chincha — Činča.	New-York — Ņujork.
Ijssel — Ajsel.	Nicaragua — Nykaragva.
Institut — Enstylyt.	Nilgiri — Nildžiry.
Isle de France — Ildefráns.	Nizza — Nyca.
Jerez — Cheres.	Notre-Dame — Notrdám.
Kingston — Kynkstn.	Ogio — Oljo.
Kjöly — Čely.	Ohio — Ohájo.
Kordillery — Kordyljéry.	Orleans — Orleán.
Lausane — Lózán.	Ouro — Ojrú.
La Valette — Lavalét.	Ourthe — Urt.
Le Havre — Le Avr.	Oxford — Oxford.
Les Landes — Le Land.	Pacific — Pesifik.
Lille — Lil.	Peak — Pík.
Liverpool — Livrpúl.	Perth — Perds.
Llany — Ijány.	Plymouth — Plymeds.
Loira — Loara.	Pondicherry — Pónidžsery.
Louisville — Lujvil.	Port au Prince — Portopréns.
Louvre — Lüvr.	Portsmouth — Pótsmeds.
Luzon — Ljuzon.	Provence — Prováns.

Quebec — Kvihék.	St. Etienne — Sēntetyén.
Queensland — Kvinslend.	St. Louis — Sēnlūj.
Quito — Kyto.	St. Pierre — Sēnpíér.
Recife — Resif.	Sidney — Sidny.
Reggio — Redžo.	Stratford — Stretford.
Réunion — Reünyón.	Tajo — Tacho.
Rheims — Rēns.	Tejo — Teža.
Rhône — Rón.	Tennessee — Tenesí.
Rio de Janeiro — Rio de Žanejru.	Texas — Techas.
Rocky Mountains — Roky Mauntns.	Ticino — Tyčino.
Roncevalles — Rōnsevál.	Toulon — Tulón.
Rouen — Ruán.	Toulouse — Tulús.
Salt Lake City — Saltakešty.	Tours — Tur.
Sandwich — Sandvič.	Trujillo — Truchyljo.
San Jago di Compestella — San Chago dy Kompostelja.	Valencia — Valensia.
Saôna — Sóna.	Vancouver — Venkúvr.
Saskatchewan — Seskečeven.	Versailles — Versaj.
Satladž — Setledž.	Wales — Uvejls.
Scirocco — Široko.	Washington — Vošinktn.
Seina — Séna.	Wellington — Velinktn.
Sevilla — Sevilja.	Wight — Vajt.
Seychelly — Sečely.	Yankee — Jenký.
Shakespeare — Šekspír.	Yellowston — Jeloustn.
Shanon — Šenon.	Yonna — Jona.
Sheffield — Šefild.	Yosemite — Josemit.
Shetlandy — Šetlendy.	Yukatan — Jukatan.
Southampton — Santshémptn.	Zaragoza — Saragosa.
Spencer — Spenser.	Zealand — Zítend.
St. Croix — Sēnkroá.	Zuider — Zajdr.

OBSAH.

Stránka	Stránka		
Asie.			
§. 1. Asie poloha, rozsah a podoba	1	§. 23. Sudan	43
§. 2. Asijský povrch a vodstvo	2	§. 24. Habeš a země sousední	44
§. 3. Podnebí, rostlinstvo a zvířena	7	§. 25. Afrika jižní	46
I. Poloha slunečních drah k obzorům	—	§. 36. Africké ostrovy	46
II. Podnební povaha Asie	9	§. 27. Přehled důležitějších držav	47
§. 4. Země turecké	10	§. 28. Obraz obyvatelstva	—
§. 5. Samostatná Arabie	14	Evropa.	
§. 6. Iran	—	§. 29. Evropy poloha, rozsah a podoba	49
§. 7. Přední Indie	16	§. 30. Evropský povrch a vodstvo	50
§. 8. Zadní Indie	19	I. Obraz povšechný	—
§. 9. Východní mnohoostroví Indické	20	II. Povrch ostrovů a jejich řeky	51
§. 10. Císařství Japonské	21	III. Povrch původního a jeho vodstvo	—
§. 11. Císařství Čínské	22	IV. Povrch trupu a jeho vodstvo	53
§. 12. Země ruské	26	§. 31. Podnebí a plodiny	56
§. 13. Přehled důležitějších držav	30	§. 32. Království Řecké	58
§. 14. Obraz asijského obyvatelstva	—	§. 33. Knižectví Černohorské	61
Afrika.		§. 34. Království Srbské	—
§. 15. Afriky poloha, rozsah a podoba	32	§. 35. Království Rumunské	62
§. 16. Povrch a vodstvo	33	§. 36. Knižectví Bulharské, poplatné Turecku	64
§. 17. Podnebí a plodiny	35	§. 37. Turecko evropské	65
§. 18. Země turecké	37	§. 38. Království Italské	68
§. 19. Tunisko	40	§. 39. Království Španělské	72
§. 20. Alžírsko, država francouzská	—	§. 40. Království Portugalské	75
§. 21. Sultanství Marocké	—	§. 41. Republika Francouzská	—
§. 22. Sahara	41	§. 42. Velkovévodství Lucemburské	80
Sobek: Všeobecný zeměpis. II vyd. 3.		§. 43. Království Belgické	—
		§. 44. Království Nizozemské	81

Stránka		Stránka	
Amerika Ševerní.			
§. 45. Spojené království Velké Britannie a Irska	83	§. 58. Povrch a vodstvo	121
§. 46. Alpy	86	§. 59. Podnebí a plodiny	123
§. 47. Republika Švýcarská	89	§. 60. Mnohoostrovi Arktické	—
§. 48. Knižectví Liechtensteinské	92	§. 61. Britská Severní Amerika	124
§. 49. Císařství Německé	93	§. 62. Spojené státy severoamerické nebo Unie	126
1. Státy obklopené Pruskem	97	§. 63. Republika Mexická	131
2. Státy na Durinském lese	98		
3. Království Saské	—		
4. Království Pruské	99		
5. Jižní Německo	101		
a) Království Bavorské	—		
b) Království Würtemberské	103		
c) Velkovévodství Badenské	104		
d) Velkovévodství Hessenské	—		
e) Elsass a Lotrinsko	105		
§. 50. Království Dánské	—		
§. 51. Osobní unie Skandinavská	107		
§. 52. Cářství Ruské	110		
§. 53. Tabulka států evropských	116		
§. 54. Obraz obyvatelstva evropského	117		
Střední Amerika.			
§. 64. Část pevninská	133		
§. 65. Západní Indie	—		
Jižní Amerika.			
§. 66. Povrch a vodstvo	134		
§. 67. Podnebí a plodiny	135		
§. 68. Državy jihoamerické	136		
§. 69. Tabulka důležitějších území	142		
§. 70. Obraz obyvatelstva amerického	143		
Australie.			
§. 71. Australie poloha, rozsah a podoba	144		
§. 72. Povrch a vodstvo	145		
§. 73. Podnebí, plodiny, živnosti a obyvatelstva	146		
§. 74. Politické rozdělení	147		
§. 75. Tabulka důležitějších politických území	149		
Cizích jmen výslov český	150		

ÚK VŠP HK

100000201785